

ΚΑΤΑΓΡΑΦΗ ΚΑΙ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ ΤΩΝ ΤΡΟΠΩΝ ΑΠΟΘΗΚΕΥΣΗΣ ΝΕΡΟΥ ΣΤΗ ΜΑΝΗ

Περιεχόμενα	σελ.
Περίληψη	5
ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ (Α)	
Τοπογραφική και λαογραφική ανάλυση της Μάνης	
Α1_α Εισαγωγή	7
Α1_β	
Γεωγραφικός προσδιορισμός του τόπου	9
Α1_γ	
Κοινωνικό σύστημα οργάνωσης	
1)Έξω Μάνη	10
2)Μέσα Μάνη	11
Α1_δ	
Έδαφος και οικονομία	13
Α2_α	
Νερό, πηγή ζωής και η σχέση του με τους μανιάτικους οικισμούς	16
Α2_β	
Δεξαμενές νερού	
Κατασκευές αποθήκευσης και διαχείρισης νερού	19
1)Κρήνες	19
2)Νερόλακκοι	21
3)Στέρνες ή Γιστέρνες	22
4)Κωλογιστέρνες	24
5)Χαραμποί	24
6)Παραδείγματα χρήσης στερνών από την υπόλοιπη Ελλάδα	27
ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ (Β)	
ΤΑΞΙΝΟΜΗΣΗ	30
ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΤΩΝ ΚΑΤΑΣΚΕΥΩΝ	
ΕΞΩ ΜΑΝΗ Β1_α	46
ΜΕΣΑ ΜΑΝΗ Β1_β	90
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	131

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	132
ΚΥΡΙΟΤΕΡΟΙ ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΤΕΣ	135
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ	135
ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΕΙΣ	136
SUMMARY	139

*Όλα τα σχέδια αποτελούν πρωτότυπο υλικό και όλες οι φωτογραφίες ανήκουν στο προσωπικό αρχείο και ελήφθησαν τον Σεπτέμβριο και τον Δεκέμβριο του 2010.

Περίληψη

Δεξαμενές νερού

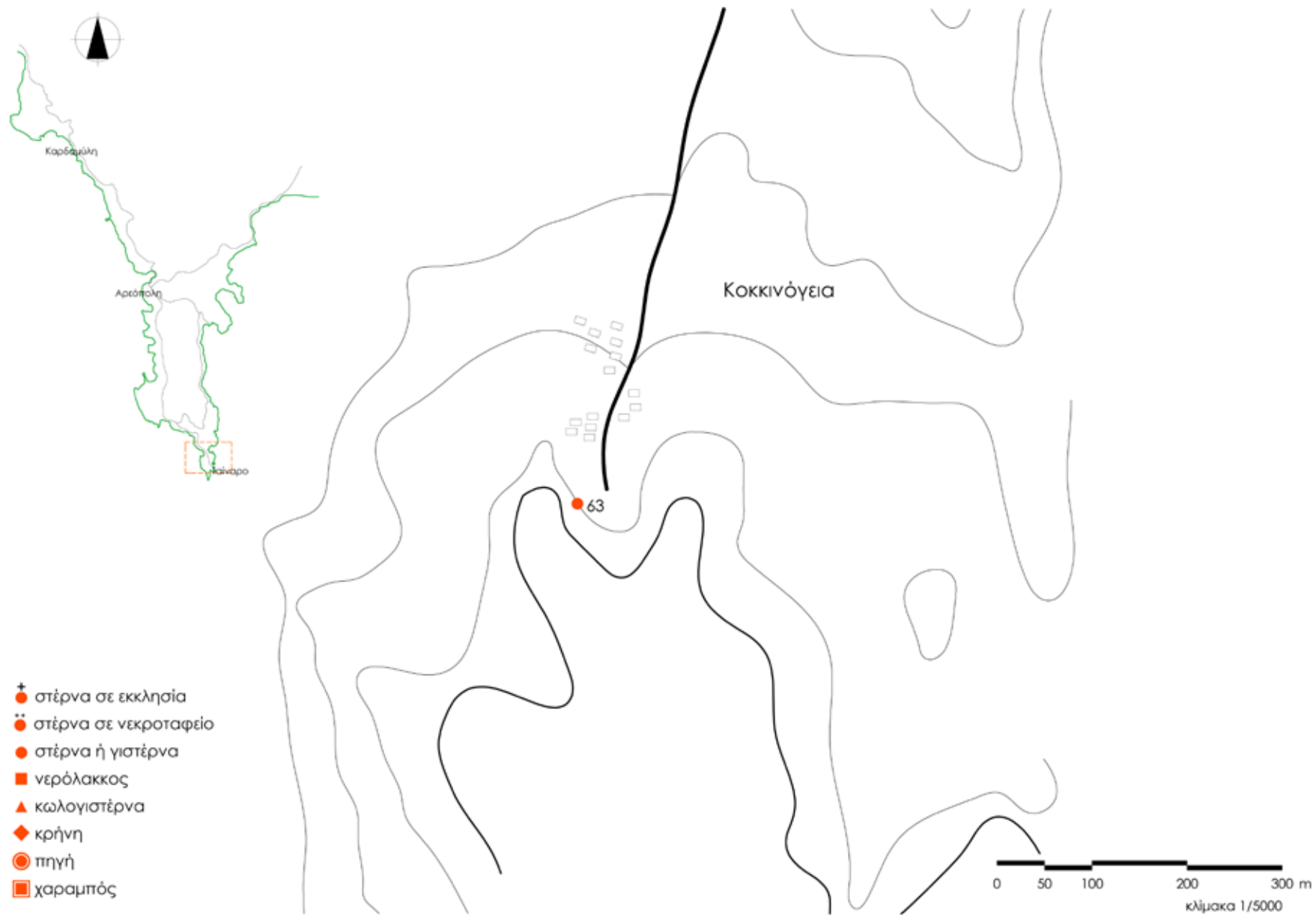
Οι τρόποι συλλογής και αποθήκευσης νερού στην Μάνη

Η συγκεκριμένη έρευνα ασχολείται με την αποθήκευση και την αξιοποίηση του νερού στην Μάνη. Το νερό είναι υψίστης σημασίας σε περιοχές όπου η ξηρασία και η λειψυδρία τις χαρακτηρίζει και καθορίζει την καθημερινότητά τους. Το γεγονός ότι αποτελεί σύμβολο ζωής και επιβίωσης το καθιστά ιερό, δίνοντας του σημαντική θέση στην λαϊκή παράδοση.

Η παρουσία του νερού στην λαογραφία, τα ήθη και έθιμα γύρω από αυτό και η σχέση του με την κοινωνική οργάνωση στην περιοχή της Μάνης αποτελούν το πρώτο μέρος της ερευνητικής εργασίας. Ακολουθεί η ανάλυση των μέσων αποθήκευσής του, τα οποία είναι κατά κύριο λόγο οι υδαταποθήκες (στέρνες) και η χρήση τους σε καθημερινή βάση σε επιλεγμένες περιοχές της Μεσσηνιακής και Λακωνικής Μάνης. Τέλος, πραγματοποιείται εκτενής καταγραφή των τεχνικών και κατασκευαστικών λεπτομερειών των δεξαμενών, των διαστάσεων τους καθώς και της τοποθέτησής τους στον χώρο.

Ο σκοπός της έρευνας είναι η καταγραφή, η τυπολογία και η αρχαική διάσωση αυτών των πολύτιμων κατασκευών οι οποίες σήμερα καταστρέφονται ή αλλάζουν χρήση.

Τοπογραφική και λαογραφική ανάλυση της Μάνης

A1_α Εισαγωγή

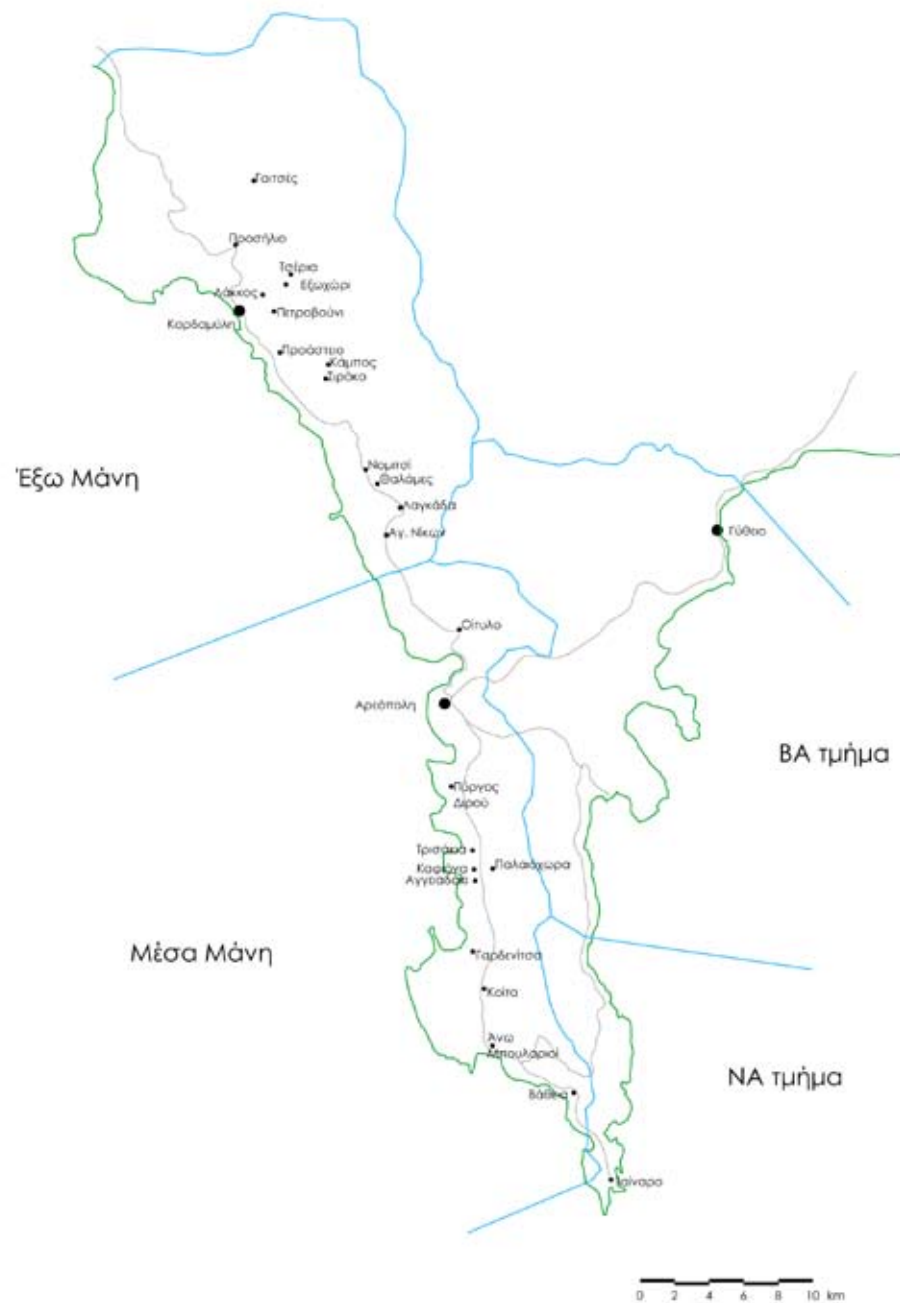
Θέμα της ερευνητικής εργασίας αποτελεί η καταγραφή και η τεκμηρίωση των τρόπων αποθήκευσης νερού στους άγονους οικισμούς της Έξω και Μέσα Μάνης. Ο τρόπος επιλογής των οικισμών που αποτέλεσαν αντικείμενο έρευνας προέκυψε ύστερα από μελέτη σχετικά με τις περιοχές όπου υπήρχαν πηγές υδάτων, αναφορές από τη βιβλιογραφία των κυρίων οικισμών, από μαρτυρίες και προτροπές ντόπιων ως προς τα μέρη που παρουσιάζουν ενδιαφέρον και προσφέρουν πληροφορίες σχετικά με το ζητούμενο, αλλά και από την καθοδήγηση του ίδιου του τοπίου.

Η έρευνα στηρίζεται σε επιτόπια αναζήτηση και αποτύπωση των κατασκευών αυτών (κυρίως στέρνες) που μέχρι τώρα δεν έχουν καταγραφεί, αναλυθεί και δημοσιευθεί στο σύνολο της περιοχής της Μάνης. Τονίζουμε ότι η καταγραφή και η τυπολογία είναι ενδεικτικές χωρίς να αποσκοπούν στην αριθμητική απεικόνιση των υδαταποθηκών ανά περιοχή.

Σημαντικούς πληροφορητές αποτέλεσαν οι ίδιοι οι Μανιάτες των οποίων οι πληροφορίες μας πάνε μέχρι και εκατό χρόνια πίσω στον χρόνο, περιγράφοντάς μας είτε εμπειρίες και δραστηριότητες των ιδίων σχετικά με το νερό, τον καθαρισμό των στερνών, την δύσκολη μεταφορά του ή την χρήση του εντός της οικίας και την αλλαγή που επήλθε μετά το σύστημα υδροδότησης ή προφορικές μαρτυρίες των προγόνων τους.

Οι ίδιοι οι τόποι, το άγονο, πετρώδες και ακαλλιέργητο έδαφος και η ισχνή βλάστηση μαρτυρούν την δυσκολία επιβίωσης, ενώ οι δεξαμενές αποθήκευσης νερού που βρέθηκαν άλλοτε σε ερειπιώδη κατάσταση, εγκαταλελειμμένες και άλλες να διατηρούνται και να χρησιμοποιούνται μέχρι σήμερα υποδεικνύουν το πώς η ύπαρξη λιγοστού νερού διαμόρφωσε μία ολόκληρη καθημερινότητα για γενιές Μανιατών.

Τέλος, ενώ το πρόβλημα της λειψυδρίας παρατηρείται σε όλη την χερσόνησο -αν και βορειότερά της οι συνθήκες είναι λίγο πιο ευνοϊκές- οι διαφορές που εντοπίζονται στις κατασκευές μεταξύ της Έξω και της Μέσα Μάνης παρουσιάζουν μεγάλο ενδιαφέρον ως προς την μορφή αλλά και την κατασκευή.

Γεωγραφικός προσδιορισμός του τόπου

Η Μάνη ή Μαΐνη¹, αποτελεί την μεσαία από τις τρεις νότιες χερσονήσους της Πελοποννήσου. Τη διασχίζει η οροσειρά του Ταϋγέτου, η οποία με την κορυφογραμμή της τη χωρίζει σε δύο μέρη, την «προσηλιακή» (ανατολική) και την «αποσκιερή» (δυτική).²

Για πρώτη φορά στην ιστορία συναντούμε το όνομα Μάνη ή Μαΐνη στις ιστορικές πηγές του 907 μ.Χ., οι οποίες αναφέρουν την επισκοπή Μαΐνης που υπάγονταν στην Μητρόπολη Κορίνθου και η οποία μετά τη σύσταση του δεσποτάτου του Μυστρά ανήκε στην δικαιοδοσία του μητροπολίτου Μονεμβασίας.³

Στη διάρκεια της ενετοκρατίας (1685-1715) η μανιάτικη χερσόνησος χωρίστηκε σε δύο territorii (γεωγραφικές – διοικητικές μονάδες) στην Alta Maina (βόρεια Μάνη) και στην Bassa Maina (κάτω-νότια Μάνη). Το δυτικό τμήμα της Επάνω Μάνης, γνωστό και ως Έξω Μάνη, εντάχθηκε από το 1938 στο νομό Μεσσηνίας, εξ ου και Μεσσηνιακή Μάνη. Το ανατολικό τμήμα αποτελεί τον Πασσαβά, το δυτικό και νότιο τμήμα της Κάτω Μάνης αποτελεί την Μέσα Μάνη, ενώ το υπόλοιπο βορειοανατολικό τμήμα, η Κολοκυθιά, αποτέλεσε επί μακρόν ιδιαίτερη γεωγραφική και διοικητική περιφέρεια.⁴

Κατά την ιστορική πορεία της Μάνης τα γεωγραφικά της σύνορα ποτέ δεν είχαν σαφή και αποκλειστικά όρια, ενώ στο πέρασμα των χρόνων παρατηρούνταν μία βαθμιαία επέκταση προς το βορρά. Μία πιθανή αιτία αποτελεί η διαμόρφωση του εδάφους της, όπου μόνο το βόρειο τμήμα της κορυφογραμμής του Ταϋγέτου δύναται να αποτελέσει σύνορο των Μανιατών ως προς τους γείτονες τους⁵.

1 Μανός =αραιός, ξερός, άδεντρος _ μανή = χώρα ξερή και άδεντρη

2 Γιάννης Σαΐτας, Ελληνική Παραδοσιακή Αρχιτεκτονική Πελοπόννησος Β' –Στερεά Ελλάδα, Τόμος 5, Μέλισσα, Αθήνα 1988, σελ 45

3 Σταύρος Καπετανάκης, Τα σύνορα της Μάνης κατά την ιστορική της πορεία, σελ 388

4 Κώστας Κόμης, Μανιάτικοι Οικισμοί, δίκτυο μουσείων Μάνης, σελ 17-18

5 Σταύρος Καπετανάκης, ibid, σελ 386,387

Ακόμα και σήμερα όρια και όροι δεν είναι ξεκάθαρα ορισμένα καθώς οι ίδιοι οι Έξω Μανιάτες αυτοαποκαλούνται Μανιάτες προς τους εκτός Μάνης, ενώ μεταξύ τους Μανιάτες θεωρούνται οι κάτοικοι του νότου, οι οποίοι τοποθετούν τα σύνορα τους το πολύ μέχρι το Οίτυλο περιλαμβάνοντας, παρόλα ταύτα, το Γύθειο εντός αυτών ως κομμάτι «Μάνης εξ' επινε μήσεως» εφόσον είχε κατακτηθεί και κατοικηθεί από κατοίκους του νότου.¹

A1_γ

Κοινωνικό σύστημα οργάνωσης²

Τη βάση της κοινωνικής οργάνωσης της Μάνης αποτελούσε το γένος, η εξ αίματος δηλαδή συγγένεια, το οποίο διακλαδιζόταν σε μικρότερους κλάδους-γενιές με βάση την καταγωγή από τον πατέρα (πατρογραμμικά γέννη). Το έδαφος της Μάνης εκτός από τον βασικό ρόλο που διαδραμάτιζε στην τοπική οικονομία, επηρέαζε και την κοινωνική δομή και ιεράρχηση. Απόδειξη αποτελούν οι διαφορές στην οργάνωση και διοίκηση μεταξύ της Έξω και Μέσα Μάνης.

1) Έξω Μάνη

Στην Έξω Μάνη λόγω των πιο εύφορων εδαφών άρα και της πιο ανεπτυγμένης οικονομίας, τα κριτήρια εξουσίας αποτελούνταν από παγιωμένα χαρακτηριστικά όπως η στρατιωτική, οικονομική και πολιτική δύναμη. Έτσι ορισμένα γένη αναγνωρίζονταν ως αριστοκρατικά και από αυτά προέκυπτε ο κληρονομικός αρχηγός. Ο «καπετάνιος» ήταν ο εν λόγω κληρονομικός αρχηγός της ηγετικής τάξης, στο πρόσωπο του οποίου αποδίδονταν εξουσία και πολλά σημαντικά προνόμια όπως αυτό της διαχείρισης των νερόλακκων ή της είσπραξης των δασμών. Παρουσίαζε χαρακτηριστικά γαιοκτήμονα-εμπόρου, ενώ η περιοχή που βρίσκονταν υπό την επιρροή του ονομάζονταν «καπετανία».

Πολιτικό φορέα αποτελούσε και η «γεροντική», το σύνολο δηλαδή των ενηλίκων ανδρών, που στην δικαιοδοσία της υπάγεται η ρύθμιση των εσωτερικών θεμάτων του γένους, ενώ πολλές φορές της αρμοδιότητές της ασκούσε ο καπετάνιος.

¹ ibid , σελ 405

² Νιόβη Μπούζα, Μανιάτικοι Οικισμοί, Δίκτυο μουσείων Μάνης σελ 138-145
Γιάννης Σαΐτας, op.cit.,(1988), σελ 58,61-64,70
Ελευθέριος Π. Αλεξάκης, Μανιάτικοι οικισμοί, Δίκτυο μουσείων Μάνης, σελ 127-137

Επίσης, τα γένη στην Έξω Μάνη είναι ενδογαμικά. Ο γάμος ανάμεσα σε μέλη του ίδιου γένους επιτρεπόταν (σε ανώτερο από όγδοο βαθμό συγγένειας όμως), με απώτερο σκοπό την διατήρηση της ακίνητης περιουσίας μέσα στην συγγενική ομάδα εξαιτίας του θεσμού της προίκας.

2) Μέσα Μάνη

Το άγονο έδαφος και η μη αποδοτικότητα της οικονομίας λόγω αυτού, συντέλεσαν στην ύπαρξη μίας πιο ασταθούς άρχουσας κοινωνικής τάξης (σε σχέση με την έξω Μάνη), η οποία δεν στηριζόταν σε κληρονομικούς αρχηγούς-καπετάνιους και σε στέρεα χαρακτηριστικά, αλλά στην δύναμη που εκφράζονταν με τον αριθμό των όπλων και των ανδρικών μελών της οικογένειας. Όσα περισσότερα αρσενικά μέλη έχει ένα γένος, τόσο πιο υψηλή θέση κατέχει στην κοινωνική ιεραρχία. Η γεροντική κάθε γενιάς ήταν η μοναδική μορφή πολιτικής εξουσίας η οποία συνεργαζόταν για την επίλυση εσωτερικών θεμάτων και όριζε μερικούς άντρες για την διεκπεραίωση επιμέρους δραστηριοτήτων όπως η φρούρηση του πύργου και άλλα. Σε ελάχιστες περιπτώσεις έκτακτης ανάγκης ορίζονταν πρόσκαιροι καπετάνιοι, αλλά γενικά στον νότο ο θεσμός της καπετανίας ποτέ δεν ευδοκίμησε. Τέλος, τα γένη ήταν αυστηρώς εξωγαμικά, εκτός από ελάχιστες περιπτώσεις προκειμένου να αποφευχθεί η απώλεια πατρικής εξουσίας από την πλευρά της νύφης.

Μετά την επανάσταση του 1821 οι ισχυρές οικογένειες της Μάνης έχουν εδραιώσει την πολιτική και οικονομική τους δύναμη σε βαθμό που να τους επιτρέπει και τους ωθεί αφ' ενός μεν στην κλιμάκωση των μεταξύ τους συγκρούσεων, αφ' ετέρου στην αντίδραση προς την κεντρική εξουσία.¹

¹ Κώστας Κόμης, Πληροφορίες για την Μάνη από Ανώνυμο Γαλλικό Υπόμνημα, Λακωνικά Σπουδαί τόμος δέκατος, Αθήνα 1990, σελ 223

Παλαιόχωρα (προσωπικό αρχείο)

Άγιος Γεώργιος μετόχι του Παναγίου Τάφου (προσωπικό αρχείο)

“Η όψη του τόπου είναι άγρια: πολυάριθμα φαράγγια, βράχοι καλυμμένοι με θάμνους, βουνά σχεδόν παντού με δύσκολη προσπέλαση δεν αφήνουν στην καλλιέργεια παρά ελάχιστες εκτάσεις. Οι κάτοικοι μάχονται κατά του άγονου εδάφους: αναζητούν την καλλιεργήσιμη γη, την μαζεύουν και τη μεταφέρουν στους πρόποδες των βουνών, όπου τη στοιβάζουν και την αντιστηρίζουν με τοίχους από πέτρα. Εις βοήθειαν τόσο επιπόνων εργασιών δεν διαθέτουν παρά ανεπαρκή μέσα καλλιέργειας. Κατοικίες επίσης δεν εμφανίζονται παρά αραιά και τα χωριά είναι σπάνια. Κάστρα, των οποίων ο αυστηρός χαρακτήρας μοιάζει να βρίσκεται σε αρμονία με την τραχύτητα του τοπίου, τραβούν, μόνο αυτά, την προσοχή του ταξιδιώτη. Όσο θλιβερή και αν είναι η όψη της χώρας πρόκειται εντούτοις για έναν τόπο που προσφέρει μεγάλες φυσικές ομορφιές.”²

Συνολικά η μανιάτικη κοινωνία βιοποριζότανε εκμεταλλευόμενη την κτηνοτροφία και την γεωργία. Ανά περιοχές υπήρχαν διαφορές όσον αφορά το υπέδαφος και τα πηγαία ύδατα επηρεάζοντας και την οικονομία. Το χώμα κονιορτοποιηλώδες και ελάχιστο, συγκεντρώνεται σε λίγες καρστικές κοιλάδες και στα κοιλώματα των βράχων. Τα πετρώματα είναι ασβεστόλιθοι, κρυσταλλικοί ασβεστόλιθοι, μάρμαρα και στις ρίζες των βουνών κροκαλοπαγή. Σε μερικές θέσεις εμφανίζονται οι φυλλίτες, οι χαλαζίτες και οι μαρμαρυγικοί σχιστόλιθοι του παλαιού γεωλογικού υποβάθρου της χερσονήσου.

Τη μεγαλύτερη σχετικώς οικονομική ανάπτυξη σημείωσε η Έξω Μάνη και πολύ περισσότερο ο Πασσαβάς λόγω της μορφολογίας του εδάφους³ δεσπόζουν οιασβεστόλιθοι και οιδολομίτες, ενώ στα παράλια ανιχνεύονται μάργες, ρεντζίνες και κροκαλοπαγή πετρώματα. Παραλλήλως, όμως, ένα στρώμα κρυσταλλικών ασβεστόλιθων και μαρμάρων, με αφετηρία τα ορεινά του Ταϋγέτου διασπτάται στην συνέχεια ανατολικά και νότια. Στον Πασσαβά παρατηρούνται ομοιότητες με την Έξω Μάνη αν και στις νότιες

1 Κώστας Κόμης, Μανιάτικοι Οικισμοί, δίκτυο μουσείων Μάνης σελ 18
Γιάννης Σαΐτας, op.cit, (1988) ,σελ 46
Σταύρος Καπετανάκης συνέντευξη

2 Λόγια της Γαλλικής Αποστολής του Μοριά για το τοπίο της έξω Μάνης, 25 Μαΐου -2 Ιουνίου 1829
Αθηνά Χριστοφίδου, Το μανιάτικο τοπίο με τα μάτια των περιηγητών, Πρακτικά Συμποσίου Λιμένι Αρεόπολης 4-7 Νοεμβρίου 1993 «Περιηγητές και επιστημονικές αποστολές 15ος -19ος αι.-
Μαρτυρίες για τον χώρο και την κοινωνία της Μάνης», σελ 72

περιοχές δεσπόζει στρώμα μαρμάρου. Στη Μέσα Μάνη το έδαφος είναι σκληρό, άγονο, ξερό και το νερό σπανίζει μειώνοντας την παραγωγή σε πολύ χαμηλές κλίμακες (συντηρώντας όμως μεγαλύτερο πληθυσμό από ότι βορειότερα). Επικρατούν γενικώς τα μάρμαρα, χωρίς ωστόσο να λείπουν οι μικρές τοπικές διαφοροποιήσεις.

Σύμφωνα με γαλλικό υπόμνημα του 1786 που φέρει τον τίτλο «considerations sur la Moree» έχουμε πληροφορίες σχετικά με την αγροτική παραγωγή ανά καπετανία, με καταγεγραμμένο πληθυσμό από την Γαλλική αποστολή 18.486 κατοίκους στην δυτική Μάνη και 10.850 στην ανατολική, οι οποίες είναι οι εξής:¹

ΚΑΠΕΤΑΝΙΕΣ	ΠΑΡΑΓΩΓΗ
Μαλευρίου	κριθάρι,καλαμπόκι
Τσίμοβας(σημ. Αρεόπολης)	λίγο κριθάρι
Μηλιάς	λίγο κριθάρι,λάδι
Ζυγού ή Ανδρούβιστας	πέντε χιλιάδες βαρέλια ελαιόλαδο, τριάντα καντάρια μετσί και μία ποσότητα κριθαριού και σίτου επαρκή για τις ανάγκες της
Ζαρνάτας ή Σταυροπηγίου	τρεις χιλιάδες βαρέλια ελαιόλαδο, τριάντα καντάρια μετσί και τριάντα καντάρια κιννάβαρι

Ο προβληματικός εφοδιασμός της περιοχής με νερό έχει τις συνέπειες του εκτός από την απόδοση των καλλιεργειών, στη φυσική βλάστηση και στην πανίδα. Βορειότερα όπου τα νερά είναι πλουσιότερα κυριαρχούν οι βελανιδιές, καρυδιές, λεμονιές, συκιές, κικιδόδεντρα και αγραπιδιές, ενώ νοτιότερα η βλάστηση είναι κυρίως θαμνώδης, συναντώντας μικρά δέντρα (συκιές κ.λ.π) και ξερόφυτα (π.χ. φραγκοσυκιές). Τα άγρια ζώα λείπουν, ενώ στα ορεινά τα πιο συνηθισμένα είναι οι λαγοί, οι ασβοί, οι αλεπούδες και τα τσακάλια.

¹ Γιάννης Σαΐτας, Η Χαρτογράφηση της Μάνης από την Γαλλική Αποστολή στο Μοριά (1829-1832), «Περιηγητές και επιστημονικές αποστολές 15ος-19ος αι.- Μαρτυρίες για τον χώρο και την κοινωνία της Μάνης», Αθήνα 1996, σελ 366

Νιόβη Μπούζα, op.cit, σελ 142

A2_α

Νερό, πηγή ζωής¹ και η σχέση του με τους μανιάτικους οικισμούς²

Ένα από τα σημαντικότερα χαρακτηριστικά της περιοχής της Μάνης το οποίο έπαιξε σπουδαίο ρόλο στην καθημερινότητα, την οικονομία, την οικιστική διάταξη, ακόμα και στην ιστορική της πορεία είναι η λειψυδρία. Το νερό αποτελεί πηγή και σύμβολο ζωής, η απουσία του θέτει ζητήματα επιβίωσης, προσδίδοντας στα υδροληπτικά έργα της λαϊκής παραδοσιακής αρχιτεκτονικής τεράστιο ενδιαφέρον.

Η έλλειψη νερού στην Μάνη οφείλεται στο γεωλογικό υπόβαθρό της, το οποίο δεν ευνοεί τη δημιουργία εκμεταλλεύσιμων υδροφόρων οριζόντων, καθώς, λόγω της σύστασής του, δεν κατακρατεί ποσότητες νερού, αλλά αντιθέτως αφήνει τα νερά της βροχής να φεύγουν προς την θάλασσα. Νότια από την Αρεόπολη και τον Κότρωνα το νερό δύσκολα συγκρατείται, στη Μέσα Μάνη νερό δεν συγκρατείται πουθενά, ενώ στη Νότια Προσηλιακή συγκρατείται μόνο στο μοναστήρι του Κουρνού και στο Πόρτο-Κάγιο³.

Έτσι έχει ιδιαίτερη σημασία το μάζεμα του νερού σε υδαταποθήκες. Οι στέρνες και οι νερόλακκοι αποτελούσαν τον μοναδικό τρόπο συλλογής και αποθήκευσης του βρόχινου νερού, ενώ οι κρήνες ως έργα κοινής ωφελείας δεν συνηθίζονταν στην Μέσα Μάνη (σε αντίθεση με την Έξω Μάνη), γεγονός που επιβεβαιώνεται και από την καταγραφή, το 1829 από τα μέλη της γαλλικής επιστημονικής αποστολής του Μοριά, μόνο δέκα πηγών σε όλη την χερσόνησο.

Επίσης, το νερό σε κάποιο βαθμό, κατήυθνε και τον οικιστικό σχεδιασμό. Το φυσικό ανάγλυφο και ο έλεγχος των εύφορων εδαφών ήταν στρατηγικής σημασίας, ενώ η διαχείριση των λάκκων για το πότισμα των ζώων, αποτελούσε προνόμιο των αρχόντων και καθόρισε την οικιστική φυσιογνωμία των περισσότερων χωριών στον Νότο.

Ως προς τα μανιάτικα χωριά και οικισμούς στην Έξω και Βόρεια

1 Γεώργιος Βούλγαρης, Το νερό και η λαϊκή μας παράδοση, πρακτικά επιστημονικής συνάντησης 12-14/12/09 “Νερό Πηγή Ζωής Κίνησης και ΚΣαθαρμού”

Γιάννης Σαΐτας, *op.cit.*(1988), σελ 119-120

Νιόβη Μπούζα, *op.cit.*, σελ 173-177

2 Ελευθέριος Αλεξάκης, Τα γένη και η οικογένεια στην παραδοσιακή κοινωνία της Μάνης, Αθήνα 1980,σελ 25-30

3 Ελευθέριος Αλεξάκης, *ibid*, σελ 10

Προσηλιακή Μάνη το χωριό αποτελούσε αυτοδύναμη πολιτική μονάδα και ήταν το κέντρο της κοινωνικής ζωής και δραστηριότητας των κατοίκων. Εκτός από τα χωριά, η Μάνη είναι διάσπαρτη από μικρούς οικισμούς που αποτελούνται από έναν πύργο και 4-5 σπίτια, αλλά και κωμοπόλεις με πληθυσμούς που ξεπερνούν τους 1000 κατοίκους όπως το Οίτυλο, η Αρεόπολη και το ακόμα μεγαλύτερο Γύθειο που είναι κέντρα συναλλαγών και εμπορίου.

Η επιλογή της θέσεως του χωριού ήταν ιδιαίτερης σημασίας. Οι σπουδαιότεροι λόγοι που επηρέαζαν την επιλογή της καταλληλότερης τοποθεσίας ήταν η ασφάλεια του οικισμού, η ύδρευση και το γόνιμο έδαφος. Οι οχυρές θέσεις όπως το κάστρο της Ζαρνάτας είχαν πηγή μέσα, γεγονός που τους έδινε τεράστιο στρατηγικό πλεονέκτημα, καθώς σε άλλες περιπτώσεις που το νερό μεταφερόταν στα κάστρα με υδροσωλήνες υπήρχε η περίπτωση ο εχθρός να διακόψει την λειτουργία τους έχοντας τις αντίστοιχες καταστροφικές συνέπειες. Αν έμπαιναν χιλιάδες Τούρκοι στο Σταυροπήγιο για παράδειγμα για να προχωρήσουν στη Μάνη, ήταν αδύνατη η παροχή νερού σε ένα πολυάριθμο στρατιωτικό σώμα. Σύμφωνα με έναν Τούρκο που είχε γράψει για τα Ορλωφικά, αναφέρεται ότι οι Τούρκοι δεν προχώρησαν στην Μάνη μέσα γιατί είχαν ανάγκη από νερουλάδες (ανθρώπους δηλαδή να μεταφέρουν νερό). Υπάρχουν και άλλες απόψεις βέβαια, όπως ότι πλήρωσαν το χαράτσι και φύγανε ή ότι επειδή υπήρχαν πολλές εστίες άμυνας σε πυργόσπιτα σε διάφορες περιοχές της Μάνης προτίμησαν να αποχωρήσουν. Πάντως από τον Τούρκο συγγραφέα θεωρείται ότι η έλλειψη νερού ήταν το κυριότερο αίτιο που τους απέτρεψε.¹

Ορισμένα χωριά ιδιαίτερα στην Έξω και βόρεια Προσηλιακή Μάνη χτίζονται πάνω σε υψώματα για περισσότερη ασφάλεια, όπως ο Πύργος, το Ελαιοχώρι, η Καρυούπολη και το Μαυροβούνι. Άλλα πάλι χτίζονται μέσα σε λαγκάδια: η Αράχοβα, η Καστάνια, η Μηλιά και η Λαγκάδα. Ο λόγος που επέλεγαν αυτές τις περιοχές παρόλο τον κίνδυνο που δημιουργούν οι χείμαρροι, είναι η ύπαρξη νερού. Γι' αυτό και συμβαίνει τούτο κυρίως στην Έξω Μάνη όπου πολλά χωριά έχουν δικά τους νερά και βρύσες. Μερικά χωριά της μέσα και νότιας προσηλιακής Μάνης (Καλονιοί, Άνω Μπουλαριοί, Μέσα Νύφι κλπ) είναι επίσης χτισμένα σε λαγκάδια παρόλο που δεν υπάρχει νερό εκεί, αλλά προφυλάσσονται οι οικισμοί από τους ισχυρούς ανέμους και δεν είναι εμφανείς στους πειρατές. Υπάρχουν, επίσης περιπτώσεις που τα χωριά χτίζονται στις

Άγ. Θεόδωροι, Προάσπιο (προσωπικό αρχείο)

Άνω Μπουλαριοί, (προσωπικό αρχείο)

Γερολιμένας, (προσωπικό αρχείο)

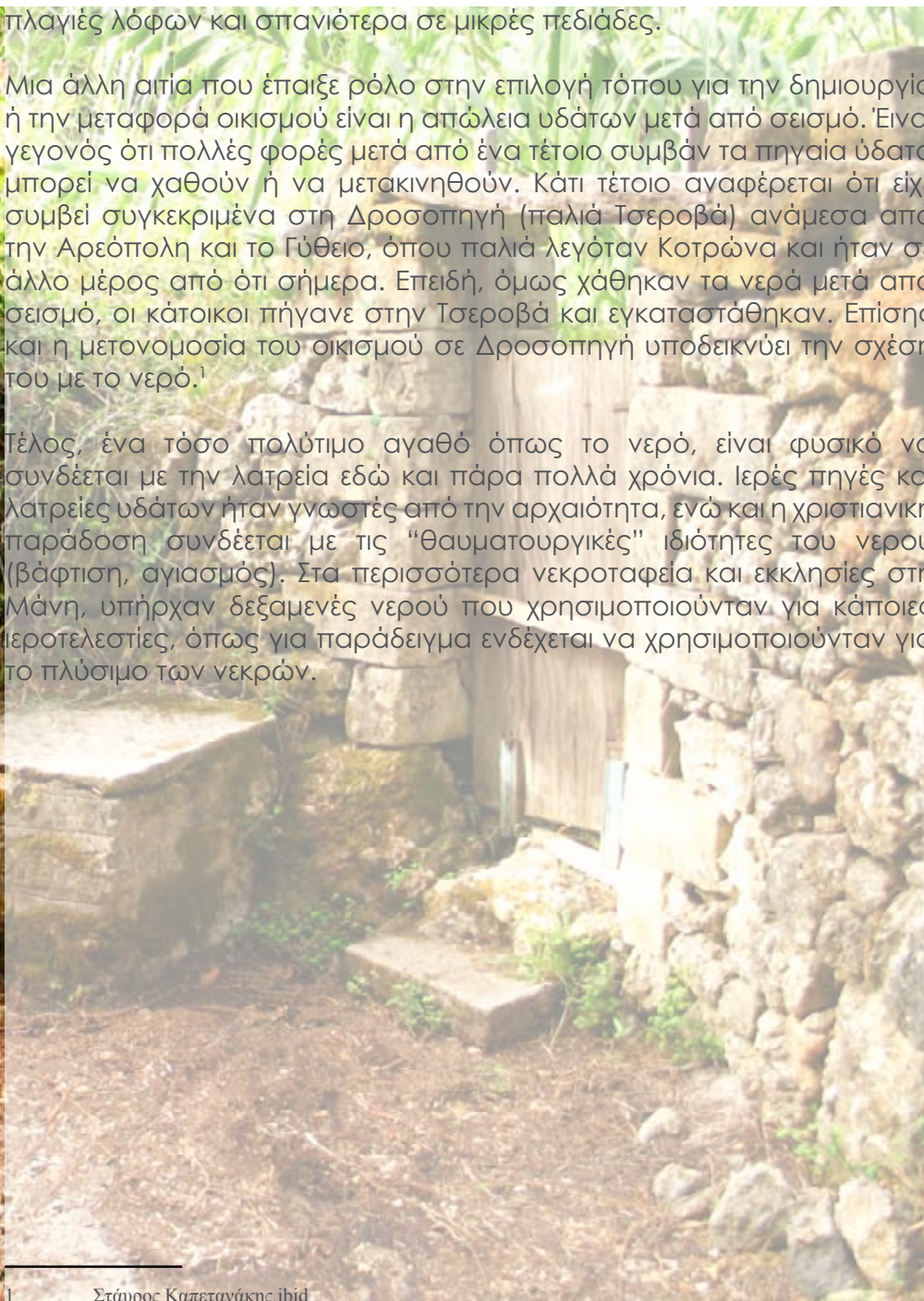
¹ Στάυρος Καπετανάκης, συνέντευξη

πλαγιές λόφων και σπανιότερα σε μικρές πεδιάδες.

Μια άλλη αιτία που έπαιξε ρόλο στην επιλογή τόπου για την δημιουργία ή την μεταφορά οικισμού είναι η απώλεια υδάτων μετά από σεισμό. Είναι γεγονός ότι πολλές φορές μετά από ένα τέτοιο συμβάν τα πηγαία ύδατα μπορεί να χαθούν ή να μετακινηθούν. Κάτι τέτοιο αναφέρεται ότι είχε συμβεί συγκεκριμένα στη Δροσοπηγή (παλιά Τσεροβά) ανάμεσα από την Αρεόπολη και το Γύθειο, όπου παλιά λεγόταν Κοτρώνα και ήταν σε άλλο μέρος από ότι σήμερα. Επειδή, όμως χάθηκαν τα νερά μετά από σεισμό, οι κάτοικοι πήγανε στην Τσεροβά και εγκαταστάθηκαν. Επίσης και η μετονομοσία του οικισμού σε Δροσοπηγή υποδεικνύει την σχέση του με το νερό.¹

Τέλος, ένα τόσο πολύτιμο αγαθό όπως το νερό, είναι φυσικό να συνδέεται με την λατρεία εδώ και πάρα πολλά χρόνια. Ιερές πηγές και λατρείες υδάτων ήταν γνωστές από την αρχαιότητα, ενώ και η χριστιανική παράδοση συνδέεται με τις "θαυματουργικές" ιδιότητες του νερού (βάφτιση, αγιασμός). Στα περισσότερα νεκροταφεία και εκκλησίες στη Μάνη, υπήρχαν δεξαμενές νερού που χρησιμοποιούνταν για κάποιες ιεροτελεστίες, όπως για παράδειγμα ενδέχεται να χρησιμοποιούνταν για το πλύσιμο των νεκρών.

1)Κρήνες¹

Κρήνη, βρύση, κουνός είναι μερικές από τις ονομασίες που χρησιμοποιούνται για την περιγραφή της παραδοσιακής κατασκευής ύδρευσης. Οι κρήνες συνήθως αξιοποιούν τα πηγαία ύδατα, εξού και η νεότερη ονομασία βρύση, που προέρχεται από το ρήμα βρύω δηλαδή αναβλύζω δηλώνοντας την τοποθεσία που ρέει νερό. Οι κρήνες αποτελούσαν δημόσια έργα ή δωρεές τοποθετημένα σε κεντρικές πλατείες, εκατέρωθεν κεντρικών αρτηριών ή καλντεριμιών και στην ύπαιθρο εξυπηρετώντας τους αγρότες. Η κρήνη λοιπόν από τα αρχαία χρόνια γίνεται απαραίτητο λειτουργικό αλλά και καλλιτεχνικό στοιχείο των πόλεων και συνδυάζεται με τις ανάγκες τις καθημερινής ζωής. Οι κρήνες χρησιμεύουν ακόμα ως χώροι καθαριότητας και καλλωπισμού ανδρών και γυναικών, αλλά και εκπληρώνουν και άλλες κοινωνικές λειτουργίες καθώς αποτελούσαν σημεία συνάντησης και επικοινωνίας των ανθρώπων. Η ιδιαίτερη θέση του νερού στη Μάνη και η αντιμετώπισή του ως προνόμιο φαίνεται και σε ιστορίες που σχετίζονται με τις κρήνες, όπως για παράδειγμα ότι τα γένη που θεωρούνταν ιεραρχικά κατώτερα (οι αχαμνόμεροι και οι φαμέγιοι) περιμέναν τελευταία στην σειρά στην βρύση για νερό.² Μία διαφορά των χωριών της Μέσα και Έξω Μάνης, όσον αφορά τις κρήνες, είναι ότι στα πρώτα δεν υπάρχουν κρήνες και οι κάτοικοι υδρεύονται από δεξαμενές (στέρνες) κατασκευασμένες μέσα ή έξω από τα σπίτια, σε αντίθεση με την Έξω και Βόρεια Προσηλιακή όπου σε πολλά χωριά εκτός από τις ιδιωτικές δεξαμενές υπάρχουν βρύσες (συνήθως είναι έργα δωρεών από κάποιο σημαντικό πρόσωπο της περιοχής) και μερικά πηγάδια.

Οι σκεπαστές κρήνες αποτελούν αυτοτελή κτίσματα όπου συνήθως βρίσκονται σε πιο χαμηλό επίπεδο από αυτό του εξωτερικού χώρου με πέτρινα σκαλιά να οδηγούν στο δάπεδό τους. Το νερό αποθηκεύεται είτε σε δεξαμενή κάτω από το θολωτό υπόστεγο, λειτουργώντας έτσι

¹ Λευτέρης Μπαρδάκος- Αλέξης Τότσικας, *Παραδοσιακές Κρήνες της Πελοποννήσου*, Αθήνα 1989, σελ 11,45-47

Γιάννης Σάφας, *op.cit*,(1988), σελ 75

² Ελευθέριος Αλεξάκης, *op.cit*, σελ 74

Παλαιά Καρδαμύλη (προσωπικό αρχείο)

Γαϊσές (προσωπικό αρχείο)

σαν πηγάδι καλυμμένη από ένα πέτρινο στόμιο, ή στο πίσω μέρος σε ξεχωριστό θολοσκεπαστο θάλαμο με κατάλληλη δεξαμενή. Μπροστά διαμορφώνεται ένας ξεχωριστός χώρος με καμάρα.

Στο βάθος του θόλου βρίσκονται οι κρουνοί από όπου τρέχει το νερό. Στη μία ή και στις δύο πλευρές του θόλου βρίσκονται συνήθως πέτρινα πεζούλια, ειδικοί χώροι για τις «πλύστρες», για το πλύσιμο των ρούχων από τις γυναίκες και θυρίδες στους τοίχους για να βάζουν τάσια, σαπούνια και άλλα αντικείμενα. Οι στέγες επίπεδες, κυρτές ή δόριχτες είναι συνήθως καλυμμένες με πλάκες.

2)Νερόλακκοι

Με τον όρο “νερόλακκος” αποκαλούμε την ανοιχτή δεξαμενή συλλογής βρόχινου νερού που απευθύνεται αποκλειστικά στο πότισμα των χωραφιών και στις διατροφικές ανάγκες των κοπαδιών. Τον συναντούμε στους κοινούς ελεύθερους χώρους των συνοικισμών ή μέσα στα κτήματα.

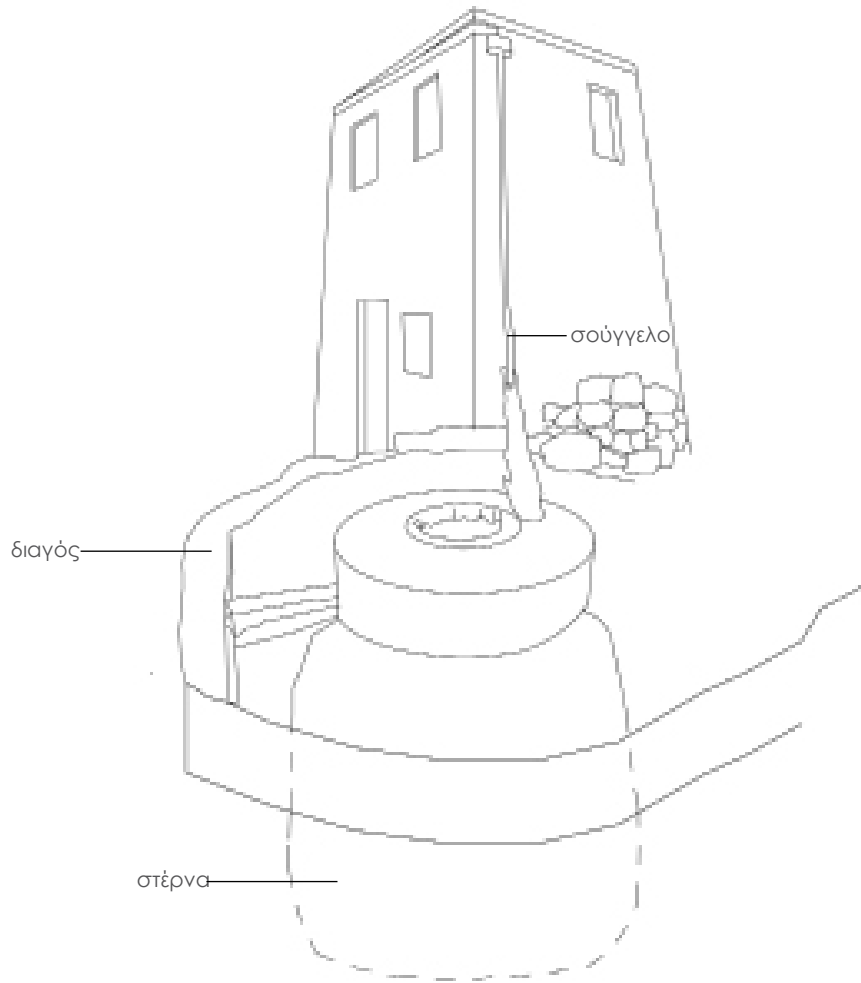
Κατασκευαζόταν από ειδικούς τεχνίτες οι οποίοι σκάβανε κάτω από το επίπεδο του εδάφους και όταν φτάνανε στο επιθυμητό βάθος και άνοιγμα επένδυαν τα τοιχώματα με πέτρα. Συχνά υπήρχαν αναβαθμοί και πλακόστρωση για την διευκόλυνση των ζώων που εξαιτίας της λάσπης, που μετατρέπεται το χώμα μετά τις πρώτες βροχές, τα εγκλώβιζε.

3) Στέρνες¹ ή Γιστέρνες

Οι στέρνες είναι κατασκευές αποθήκευσης των όμβριων υδάτων (υδαταποθήκες). Αποτελούσαν βασικό τρόπο υδροδότησης, για αυτό τον λόγο βρίσκονταν σχεδόν σε κάθε κατοικία, ενώ η χωρητικότητά τους συνιστούσε κριτήριο προίικας.

Συνήθως τοποθετούνταν στα υπόγεια κατοικιών ή στον προαύλιο χώρο τους. Κατασκευάζονταν είτε λαξευτές στο φυσικό βράχο, είτε ήταν λιθόχτιστες με θολωτή οροφή με εκφορικό σύστημα. Στις εσωτερικές στέρνες προεξέχει μόνο το στόμιο προκειμένου να εξοικονομείται χώρος μέσα στην κατοικία. Η θέση τους, τυπολογικά, ήταν μέσα ή κοντά στην κουζίνα. Οι εξωτερικές προεξείχαν κατά ένα ποσοστό από το έδαφος και συνήθως στην Έξω Μάνη, καλύπτονταν με ελαφρά επικλινές δώμα προς το εσωτερικό, το λιακό ή λιακωτό². Με τον τρόπο αυτόν συγκεντρώνονταν το νερό και διοχετεύονταν στο εσωτερικό της στέρνας μέσω του διαγού³. Ο διαγός χρησιμοποιούνταν για την συλλογή βρόχινου νερού και τη μεταφορά του στην στέρνα. Τον διατηρούσαν κλειστό μέχρι και τον Δεκέμβρη ή τον Ιανουάριο και όχι μέχρι τα πρωτοβρόχια, λόγω των φύλλων που συγκεντρώνονταν από τα δέντρα. Ακολουθεί ο καθαρισμός του διαγού και η τοποθέτηση «σήτας» στην μία άκρη του για να πέφτουν μέσα τα όμβρια ύδατα. Όταν η δεξαμενή νερού γέμιζε, επανατοποθετούσαν τη σήτα στην άλλη άκρη του διαγού ώστε να φεύγουν τα νερά προς τα έξω. Λόγω της παραπάνω διαδικασίας όλες οι στέρνες είχαν κλίση προς τα μέσα για να τους διοχετεύεται το νερό μέσω αυτού.

Η περιεκτικότητα της στέρνας αυξανόταν με παροχή νερού από τη στέγη, το οποίο έφτανε με τα σουγγελα. Τα σουγγελα αποτελούν μεταλλικές κατασκευές, παρόμοιες με τις σημερινές υδρορροές, οι οποίες τοποθετούνταν στην στέγη των κτιρίων, συνέλεγαν το βρόχινο νερό και το μετέφεραν στην στέρνα. Αρχικά ήταν πήλινα και ενσωματώνονταν στην εξωτερική τοιχοποιία του κτιρίου και το μόνο διατηρημένο παράδειγμα που βρήκαμε ήταν στη Βάθεια.

1 Γιάννης Σαΐτας, *ibid*, σελ 75

Λυγερή Νικολακάκη, *Μανιάτικοί Οικισμοί, δίκτυο μουσείων Μάνης*, σελ 96

2 Σύμφωνα με το λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας του Γ. Μπαμπινιώτη με τον όρο «λιακό» αναφέρεται στον εξώστη που φωτίζεται από τον ήλιο, ενώ το «λιακωτό» έχει την ίδια έννοια αλλά επιπροσθέτως υποδεικνύει την επίπεδη στέγη οικοδομήματος. Οι κάτοικοι της Μάνης αποκαλούσαν το δώμα που χρησιμοποιούνταν για την διοχέτευση του νερού στη στέρνα και με τους δύο αυτούς ορισμούς, συχνότερα όμως τον αποκαλούσαν «λιακό»

3 Συνέντευξη Ηλία Μαμαλούκου

Σε περιπτώσεις όπου η στέρνα ήταν εξωτερική της κατοικίας τα σούγγελα βρίσκονταν στον αέρα. Σε κάποιες περιπτώσεις, απουσία λιακού, η κατά ένα ποσοστό υπέργεια στέρνα συμπληρώνονταν με νερό, μέσω οδηγών, στο μέσο του ύψους της στο επίπεδο του φυσικού εδάφους.

Υπάρχουν περιπτώσεις όπου η παροχή νερού γινόταν συγχρόνως από το λιακό, αλλά και μέσω οδηγών στο μέσον του ύψους της στέρνας από τεχνητά ή φυσικά πλατώματα.

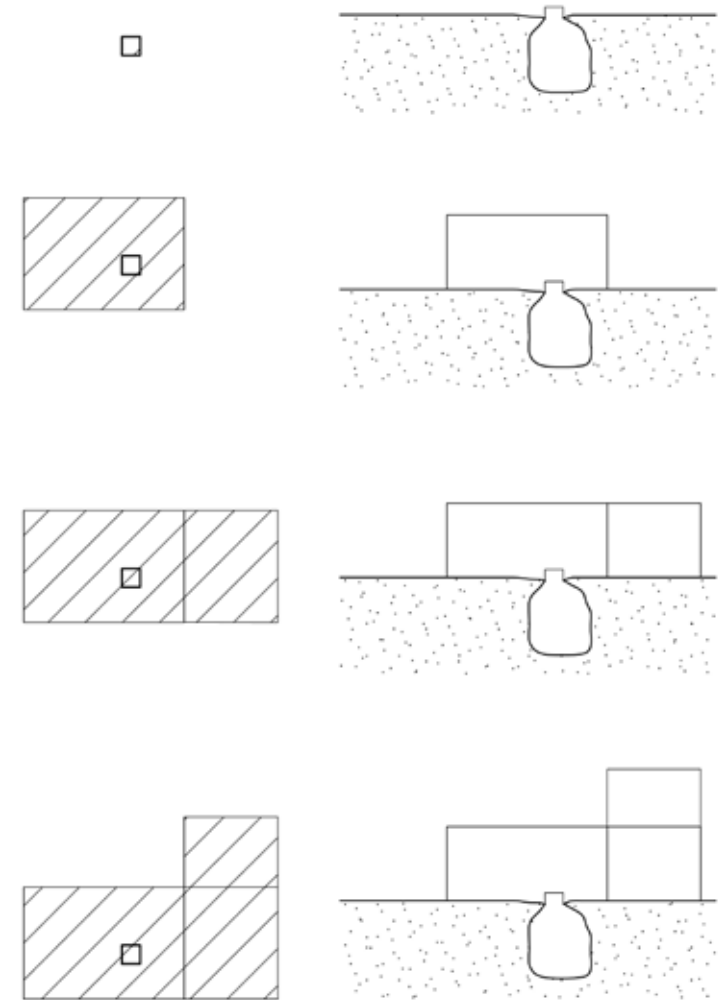
Οι στέρνες ήταν από τα πρώτα κτίσματα που οι ιδιοκτήτες τους μεριμνούσαν να κατασκευάσουν και αργότερα προσέθεταν τους συμπληρωματικούς χώρους αναγκαίους, αλλά όχι ζωτικής σημασίας για την κατοίκηση (εικ.1). Σε κάποιες περιπτώσεις στην αρχή κατασκευής της ιδιοκτησίας, η στέρνα αποτελούσε διακριτό κομμάτι του συνολικού όγκου, ενώ αργότερα με τις προσθήκες ενσωματώνονταν πλήρως.

Σε κάθε περίπτωση οι στέρνες ήταν επιχρισμένες εσωτερικά με κουρασάνι προκειμένου να στεγανοποιούνται, υλικό με βάση τον ασβέστη. Ελείπει ξυλείας ήταν δύσκολο να λειτουργήσουν ασβεστοκάμινα, κάτι που καθιστούσε τον ασβέστη δυσεύρετο υλικό, άρα και την κατασκευή της στέρνας επιπρόσθετα δύσκολη.

Κατατάσσουμε τις στέρνες (ή γιστέρνες) σε κατηγορίες Α, Β, Γ, ... ανάλογα με τον τρόπο που χωροθετούνται τυπολογικά και σε κατηγορίες 1, 2, 3, ... ανάλογα με την κατασκευή τους. Έτσι έχουμε:

- Α Μέσα σε κατοικία
- Β Στον περιβάλλοντα χώρο οικήματος αλλά εντός των ορίων της ιδιοκτησίας
- Γ Στο υπαίθρο σε ιδιωτικό ή δημόσιο χώρο
- Δ Σε περίβολο ιερού χώρου

- 1 Λαξευμένες χωρίς επιστέγαση με λιακό
- 2 Λαξευμένες χωρίς επιστέγαση χωρίς λιακό
- 3 Θολωτές με λιακό
- 4 Θολωτές χωρίς λιακό
- 5 Λαξευμένες με επιστέγαση τον λιακό

εικόνα 1

εικόνα 1

Ανώ Μπουλαρίου (προσωπικό αρχείο)

Ανώ Μπουλαρίου (προσωπικό αρχείο)

4) Κωλογιστέρνες¹

Πρόκειται για πλήρως υπόσκαφες, υπαίθριες μεγαλιθικές στέρνες που συναντώνται κυρίως στη Μέσα Μάνη. Δεξαμενές με μακρόστενη κάτοψη και στρογγυλεμένες γωνίες, οι οποίες καλύπτονται από μονολιθικά δοκάρια (τα πλέχτουρα ή μακρόνια) τοποθετημένα εγκάρσια της κατασκευής και παράλληλα μεταξύ τους. Τα κενά ανάμεσα στα δοκάρια καλύπτονται με μικρότερες, διαφόρου διαμετρήματος πέτρες δημιουργώντας ένα φίλτρο προστασίας στο εσωτερικό από τυχόν χώματα καθώς πέφτει το νερό, ενώ ένα ορθογωνικό άνοιγμα αφήνεται για στόμιο καλυπτόμενο με μια λίθινη πλάκα.

Αν ανατρέξουμε στην ιστορία, ο πρώτος που περιέγραψε, χωρίς να υποψιασθεί ιδιαίτερα για την μορφή και το είδος των μεγαλιθικών κατασκευών (όχι μόνο στερνών αλλά και άλλων κτισμάτων) είναι ο Α.Η.Σ. Megaw που εντυπωσιάστηκε από το κυκλώπειο μέγεθος των λίθων της τοιχοποιίας σε κάποιον ναό, περιγράφοντας έτσι: "The masonry can only be called megalithic, saw in situ in volume upwards of twenty cubic feet[...] the interstices of the huge roughly worked blocks are filled with smaller stones. There is no trace of mortar and it is possible that it was never used. Brick is unknown."² δηλ: Η τοιχοποιία μπορεί μόνο να ονομαστεί μεγαλιθική, βλέποντας επί τόπου τον προς τα πάνω όγκο των είκοσι κυβικών ποδιών [...] τα διάκενα ανάμεσα στους τεράστιους χονδροειδείς λίθους είναι γεμάτα με μικρότερες πέτρες. Δεν υπάρχει κανένα ίχνος κονιαμάτων και είναι πιθανό να μην χρησιμοποιήθηκαν ποτέ. Το τούβλο είναι άγνωστη λέξη.

5) Χαραμποί

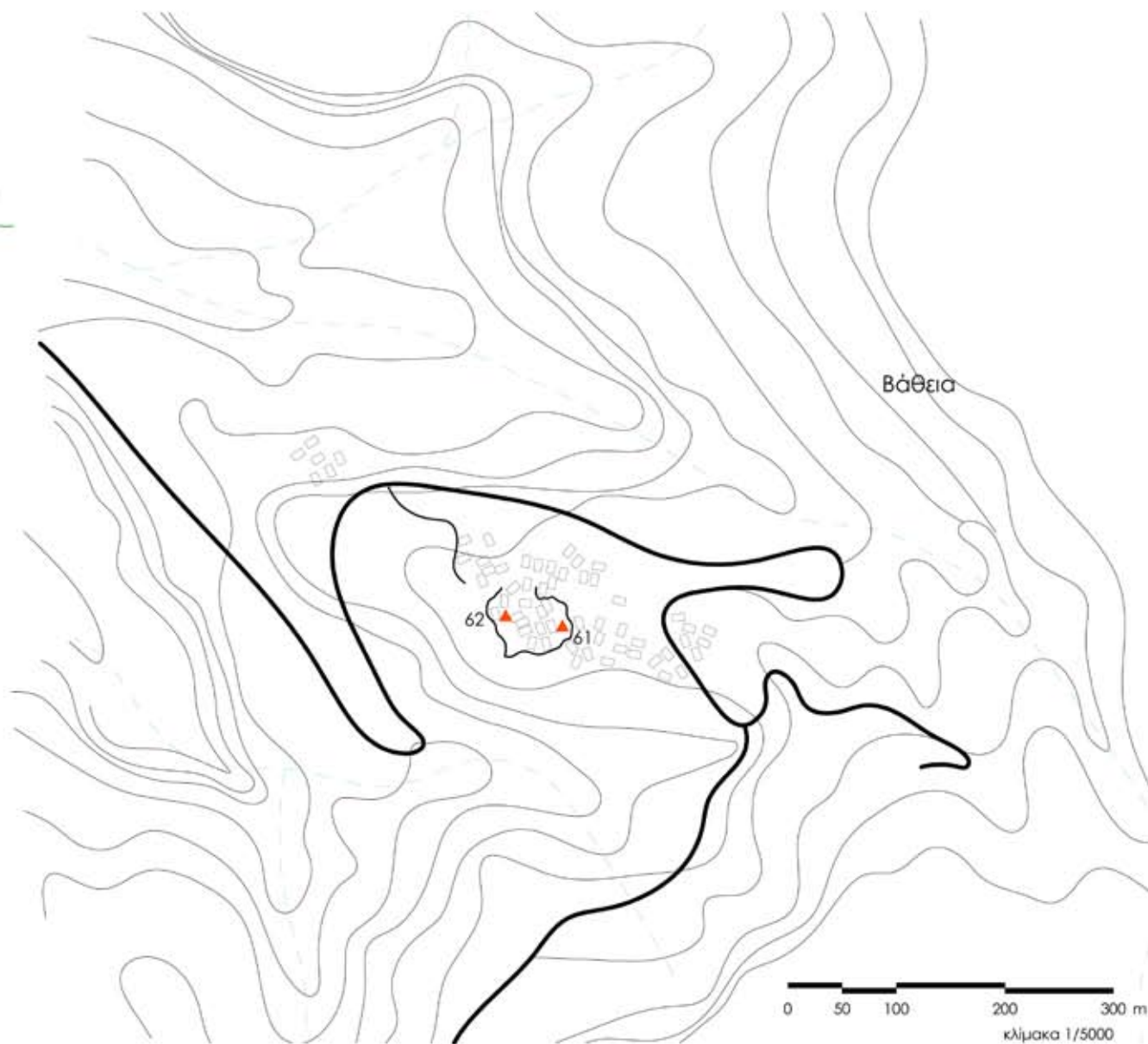
Πρόκειται για σπήλαια - κοιλότητες που σχηματίστηκαν από τη διάβρωση των ασβεστολιθικών πετρωμάτων από τα νερά της βροχής και των οποίων η οροφή κάποια στιγμή κατέρρευσε. Αυτό που αντικρύζει κανείς είναι μια απόκρημνη εσοχή στο έδαφος. Αποτελούν σημεία που το μικροκλίμα τους είναι διαφορετικό από αυτό του εδάφους, με χαμηλότερη θερμοκρασία, περισσότερη βλάστηση και υγρασία. Πολλές φορές χρησιμοποιούνταν από τους Μανιάτες για το πότισμα των ζώων.

¹ Γ. Δημητροκάλλης, Ν.Κ. Μουτσopoulos, Τα Μεγαλιθικά Μνημεία της Μάνης, Τόμος Β', σελ 137, 143
Γιάννης Σαΐτας, *ibid*, σελ 54-55

² Α.Η.Σ. Megaw, *Byzantine architecture in Mani*, Annual of the British School at Athens, vol XXXIII (1932-22), p.138

- ✚ στέρνα σε εκκλησία
- ⦿ στέρνα σε νεκροταφείο
- στέρνα ή γιστέρνα
- νερόλακκος
- ▲ κωλογιστέρνα
- ◆ κρήνη
- ⊙ πηγή
- ▣ χαραμπός

6) Παραδείγματα χρήσης στερνών από την υπόλοιπη Ελλάδα

Εκτός από τη Μάνη αντίστοιχα παραδείγματα συλλογής του νερού υπάρχουν και στην υπόλοιπη Ελλάδα. Το νερό της βροχής ήταν το πολύτιμο αγαθό που έπρεπε να αποταμιεύουν στους Παξούς, καθώς δεν υπήρχαν πηγές. Έτσι, κατασκεύαζαν μεγάλες υπόγειες δεξαμενές νερού, τις "στέρνες", εξαιρετικά αριστουργήματα, χτισμένες από την εποχή της ενετικής ή αγγλικής κατοχής, που σήμερα αποτελούν μια μοναδική πολιτιστική κληρονομιά για τους Παξούς. Μέσα στα χωριά και τους οικισμούς του, κοντά στις ακτές, βρίσκονται δημοτικές ή ιδιωτικές στέρνες, λιθόκτιστες ή πελεκητές, καθώς και πολλά πηγάδια, "γλύφες" όπως τα λένε οι ντόπιοι, γιατί το νερό τους είναι υφάλμυρο. Για τους Παξι νούς, οι στέρνες είναι μια σημαντική κληρονομιά, καθώς άνοιξαν το δρόμο για να προχωρήσει η μικρή τους κοινωνία. Εκεί, μάζευαν το νερό της βροχής, ώστε να έχουν το πολύτιμο αυτό αγαθό για να ξεδιψάσουν, να φροντίσουν την υγιεινή και την καθαριότητα στα σπίτια τους για να ποτίσουν τους κήπους τους. Τα υφάλμυρα νερά από τις "γλύφες" τα χρησιμοποιούσαν κυρίως στα κτήματα και τα περιβόλια τους. Πέραν από τις 12 μεγάλες δημοτικές στέρνες, υπάρχουν και περισσότερες από 150 ιδιωτικές, μικρότερης χωρητικότητας στις γειτονιές του νησιού, στα προαύλια εκκλησιών ή στις αυλές των παλιών αρχοντικών. Είναι περίτεχνα χτισμένες, με πέτρα από το νησί και επίχρισμα πορσελάνης ή λαξευμένες μέσα σε βράχους. Ορισμένες από τις στέρνες χρησιμοποιούνταν και για την αποθήκευση του ελαιόλαδου.¹

Ιδιωτικές στέρνες είναι επίσης γνωστές στον οχυρό οικισμό της Μονεμβασιάς της βυζαντινής και μεταβυζαντινής εποχής που δεν διέθετε επαρκή πηγαία ύδατα. Οι στέρνες ήταν κατασκευασμένες στο υπόγειο των διώροφων και τριώροφων οικιών και συγκέντρωναν τα νερά της βροχής μέσα από ένα σύστημα αγωγών που ξεκινούσαν από τη στέγη. Από τις στέρνες το νερό αντλούνταν με διάφορα σκεύη, με τα χέρια ή με τη βοήθεια κάποιου είδους τροχαλίας, όπως και από πηγάδια. Οι στέρνες και τα πηγάδια ήταν απλές κατασκευές, με απλά χτιστά συνήθως «χείλη», ενώ κάποτε διέθεταν περίτεχνα περιστόμια από μάρμαρο ή άλλους σκληρούς λίθους, με ανάγλυφη διακόσμηση. Αυτό αποτελεί και μία σημαντική διαφορά από τις στέρνες που συναντήσαμε στη Μάνη οι οποίες όλες ήταν λιτές, χωρίς κανένα στοιχείο διακόσμου ή διάθεση επιμέλειας. Στον ελλαδικό χώρο

διακρίνουμε τρεις διαφορετικούς τύπους φρεατοστομιών: α) τα χαμηλά χτιστά ή αποτελούμενα από μια τετράπλευρη πλάκα, β) αυτά που διαθέτουν ένα ψηλό σχετικά τύμπανο, 0,50-0,90μ., κυλινδρικό, τετράπλευρο ή πολυγωνικό και γ) τα στόμια που λαξεύτηκαν σε παλαιότερα γλυπτά.²

Η Κύθνος επίσης αντιμετώπιζε πρόβλημα λειψυδρίας, όπου δεν υπάρχουν πολλές οικιακές στέρνες γιατί έχουν πολλές δημόσιες. Αντίθετα με τη Μάνη, μόνο οι πλουσιότεροι είχαν στέρνα στο σπίτι. Τα περισσότερα νεόδημητα κτίρια που βρίσκονται εκτός οικισμού φτιάχνουν στέρνες γιατί εκεί δεν υπάρχει δίκτυο. Σήμερα, οι στέρνες στους οικισμούς είναι πια λίγες, ενώ η ύπαρξη δικτύου έχει οδηγήσει πολλούς στις Κυκλάδες και σε άλλα μέρη να τις μετατρέψουν σε δωμάτια, τουαλέτες και λοιπούς βοηθητικούς χώρους.³

Τέλος, οι περίφημες σουβάλες στην Αίγινα (από όπου πήρε το όνομά της και η περιοχή του νησιού) είναι πελεκητές στέρνες, αλλά μεγάλης χωρητικότητας που μπορεί και να χωρούν 800 κυβικά μέτρα νερό. Προκειμένου να τις καθαρίζουν έβαζαν ασβέστη σε πάνινο κομπόδεμα και το έριχναν μέσα στο νερό, αλλά κοντά στην επιφάνεια, ώστε να διαλύεται σίγα σιγά με την κίνηση των επιφανειακών υδάτων. Το καθάρισμα και η συντήρηση ανήκαν στην τοπική κοινωνία και η αρχαιολογία σήμερα τα θεωρεί παλιά υδραγωγεία.⁴

1 http://www.metrogreece.gr/News.aspx?a_id=19008&NewsType=7, πηγή: ΑΠΕ-ΜΠΕ

2 Λευτέρης Μπαρδάκος- Αλέξης Τότσικας, *op.cit*, σελ.74-75

3 Γεωργία Ζαβιτσάνου, "Επιστροφή στις στέρνες", εφημερίδα Καθημερινή, 04/08/2008

4 Γεωργία Ζαβιτσάνου, *ibid*

Αλικά, (προσωπικό αρχείο)

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ (Β)

Ανάλυση και τεκμηρίωση των κατασκευών στις οποίες έγινε αυτοψία.

Η επιτόπια έρευνα χωρίστηκε σε δύο φάσεις: Η πρώτη φάση περιλαμβάνει την αναζήτηση υδαταποθηκών στην Έξω Μάνη. Χρονολογικά η έρευνα διεξήχθη στα εξής χωριά: Καρδαμύλη, Παλαιά Καρδαμύλη, Προάστιο (Πραστείο), Πετροβούνι, Λάκκος, Εξωχώρι, Προάστιο, Κάμπος, Σιρόκο, Άγιοι Θεόδωροι, Άη Γιώργης, Προσήλιο, Τσέρια, Γαϊτσές (Κέντρο), Νομιτσί, Θαλάμες (Κουτήφαρι), Λαγκάδα.

Στην δεύτερη φάση ασχοληθήκαμε με τη Μέσα Μάνη ερευνώντας με χρονολογική σειρά τα παρακάτω χωριά: Αγ. Νίκωνα, Οίτυλο, Τρισάκια, Καφιώνα, Παλαιόχωρα, Αγγειαδάκι, Βάθεια, Ταίναρο, Αρεόπολη, Πύργος Δυρρού, Γαρδενίτσα, Κοίτα (Κίττα).

ΤΑΞΙΝΟΜΗΣΗ

Οικισμός	a/a	Ονομασία	Κατηγορία	Συντεταγμένες	Φωτογραφίες
Παλαιά Καρδαμύλη	1	Βρύση Τρουπακη		36°53'26.08''B 22°14'6.85''A	
	2	Στέρνα Συγκρότημα A2 Μούρτζινου – Τρουπάκη	A2	36°53'28.75''B 22°14'5.34''A	
Πετροβούνι	3	Κρήνη Σκαρπαλέζου		36°53'24.27''B 22°14'31.54''A	
Λάκκος	4	Στέρνα σε αυλή	(B1ή3)1	36°53'30.61''B 22°14'31.54''A	

Οικισμός	a/a	Ονομασία	Κατηγορία	Συντεταγμένες	Φωτογραφίες	
Εξωχώρι (χώρα)	5	Στέρνα Βούλας Γιαννακέα	B3	36°54'15.72''B 22°16'9.15''A		
	6	Νερόλακκος Ζερβέα Στασινής		36°54'15.92''B 22°16'8.45''A		
Κάμπος	7	Στέρνα στην Κατοικία Σωκράτη Ξεπαπαδέα (1932)	A3	36°52'10.11''B 22°16'55.08''A		
	8	Σιρόκο - γιστέρνα στο μαντρί Παναγουλέα	Γ4	36°52'15.16''B 22°16'58.81''A		
	9	Σιρόκο - γιστέρνα στο μαντρί Χριστοδουλέα	Γ1	36°52'58.81''B 22°16'19.23''A		

Οικισμός	α/α	Ονομασία	Κατηγορία	Συντεταγμένες	Φωτογραφίες
Προάστιο	10	Μοναστήρι, Παλαιό Καθολικό Αγίων Θεοδώρων	Δ4	36°52'40.61''B 22°15'38.34''A	
	11	Άγιος Γεώργιος – Πανάγιος Τάφος	Δ1 ή 3	36°52'57.71''B 22°15'10.04''A	
Προσήλιο	12	Στέρνα – Πύργος Πατριαρχέα	A2	36°54'54.42''B 22°14'13.33''A	
	13	Στέρνα – Διαμαντέα Φραγκουλά	A2	36°54'55.86''B 22°14'11.06''A	
	14	Στέρνα – διπλό στόμιο Διαμαντέα – Τσαχαγέα	A2	36°54'56.07''B 22°14'11.47''A	

Οικισμός	α/α Ονομασία	Κατηγορία	Συντεταγμένες	Φωτογραφίες
	15 Στέρνα Τσαχαγέα	B1ή3	36°54'56.13''B 22°14'11.15''A	
	16 Γιστέρνα Γεωργαντέα	Γ1	36°54'53.21''B 22°14'13.33''A	
	17 Γιστέρνα σε κήπο - Γιανναδερέας	B1	36°54'50.80''B 22°14'15.10''A	
	18 Γιστέρνα Γιανναδερέα	Γ1ή3	36°54'50.62''B 22°14'05.05''A	
	19 Γιστέρνα σε κήπο Μαμαλούκος (1)	B1	36°54'49.93''B 22°14'15.71''A	

Οικισμός	α/α Ονομασία	Κατηγορία	Συντεταγμένες	Φωτογραφίες
	20 Στέρνα Μαμαλούκος (2)	B1	36°54'49.10''B 22°14'15.78''A	
	21 Στέρνα σε κήπο Σωτ. Β1 Πτωτοσυγγελίδης	B1	36 °54'56.57''B 22 °14'13.48''A	
	22 Στέρνα έξω από οικία	B1	36°54'56.93''B 22°14'12.67''A	
	23 Στέρνα Μαμαλούκος (οικία)	B1	36°54'57.84''B 22°14'11.51''A	
	24 Πρώην νερόλακκος		36°54'54.03''B 22°14'12.79''A	

Οικισμός	α/α	Ονομασία	Κατηγορία	Συντεταγμένες	Φωτογραφίες
Τσέρια	25	Στέρνα έξω από οικία	B2ή4	36°54'57.26''B 22°16'8.49''A	
	26	Στέρνα στην εκκλησία Ταξιάρχων 1836	Δ3	36°54'56.77''B 22°16'9.90''A	
	27	Στέρνα σε νεκροταφείο	Δ1ή3	36°54'55.70''B 22°16'10.94''A	
Κέντρο ή Γαϊτσές	28	Στέρνα σε χωράφι	Γ1ή3	36°56'34.88''B 22°15'14.87''A	
	29	Κρήνη στο Κέντρο		36°56'51.56''B 22°15'16.60''A	

Οικισμός	α/α	Ονομασία	Κατηγορία	Συντεταγμένες	Φωτογραφίες
Νομιτσι	30	Κρήνη Ναός Αγ. Αναργύρων		36°47'35.87''B 22°19'27.57''A	
Θαλάμες (πρώην Κουτήφαρι)	31	Κρήνη		36°47'7.01''B 22°19'46.51''A	
	32	Κρήνη		36°47'7.28''B 22°19'46.93''A	
Λαγκάδα	33	Πηγή		36°46'54.68''B 22°20'19.51''A	
	34	Κρήνη – Μεταμορφώσεως. Του Σωτήρως		36°46'54.58''B 22°20'22.01''A	

Οικισμός	α/α	Ονομασία	Κατηγορία	Συντεταγμένες	Φωτογραφίες
	35	Κρήνη με σκαφίδια		36°46'51.95''B 22°20'23.29''A	
Αγ. Νίκωνας	36	Στέρνα	Γ3	36°44'1.16''B 22°21'4.43''A	
Οίτυλο	37	Δεξαμενή νερού		36°42'27.14''B 22°22'31.23''A	
	38	Στέρνα σε εκκλησία Προφ. Ηλίας	Δ1	36°42'29.00''B 22°23'12.58''A	
Τρισάκια	39	Χαραμπός Αγ. Μαρίνα		36°35'10.61''B 22°23'54.41''A	

Οικισμός	α/α	Ονομασία	Κατηγορία	Συντεταγμένες	Φωτογραφίες
	40	Στέρνα σε οικία	B4	36°35'13.13''B 22°23'38.95''A	
	41	Στέρνα σε οικία	B4	36°35'13.55''B 22°23'37.41''A	
	42	Νερόλακκος		36°35'2.87''B 22°23'21.96''A	
Καφιώνα	43	Χαραμπός		36°34'53.95''B 22°24'17.37''A	
Παλαιόχωρα	44	Στέρνα Μπραίμη	Γ2	36°34'57.76''B 22°24'31.71''A	

Οικισμός	α/α	Ονομασία	Κατηγορία	Συντεταγμένες	Φωτογραφίες
	45	Στέρνα στον κάμπο	Γ2	36°34'58.17''B 22°24'31.90''A	
	46	Στέρνα στον κάμπο	Γ2	36°34'58.63''B 22°24'32.93''A	
	47	Στέρνα στον κάμπο	Γ2	36°35'59.77''B 22°24'30.32''A	
	48	Στέρνα στον κάμπο	Γ2	36°35'0.40''B 22°24'29.61''A	
	49	Στέρνα στον κάμπο	Γ2	36°35'1.17''B 22°24'32.54''A	

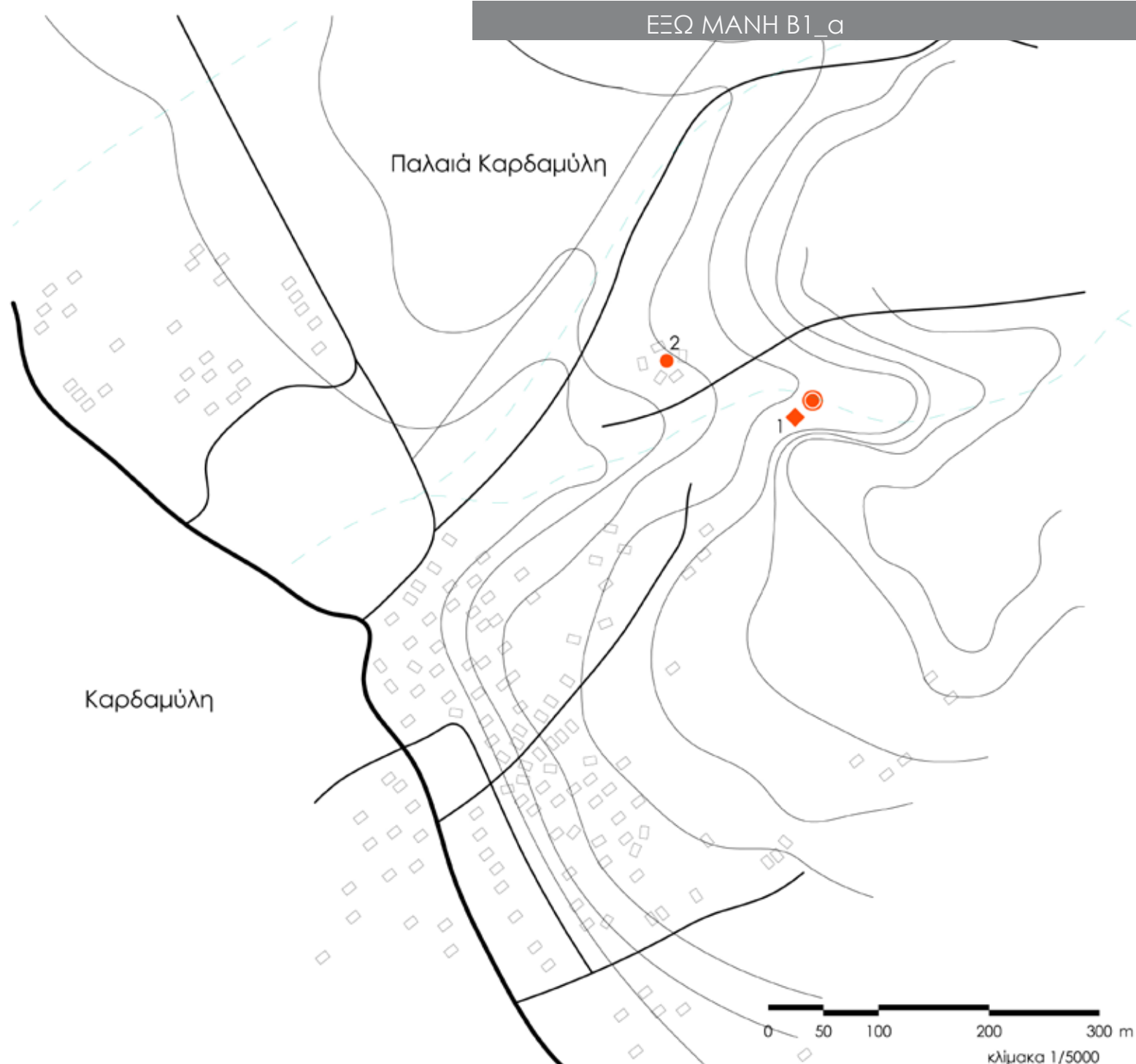
Οικισμός	α/α	Ονομασία	Κατηγορία	Συντεταγμένες	Φωτογραφίες	
	50	Στέρνα στον κάμπο	Γ2	36°35'2.11''B 22°24'30.70''A		
Καφιώνα	51	Υπαίθρια στέρνα	Γ5	36°34'40.06''B 22°24'8.68''A	 	
Αγγελιαδάκι	52	Υπαίθρια στέρνα	Γ5	36°34'3.32''B 22°24'8.08''A		
Άνω Μπουλαριοί	53	Θολωτή στέρνα	Γ4	36°29'23.71''B 22°24'40.73''A	 	
	54	Στέρνα στο δρόμο	Γ4	36°29'36.89''B 22°24'42.96''A		

Οικισμός	α/α	Ονομασία	Κατηγορία	Συντεταγμένες	Φωτογραφίες
	55	Κωλογιστέρνα ακάλυπτη σε κήπο		36°29'28.97''B 22°24'48.71''A	
	56	Κωλογιστέρνα ακάλυπτη στο δρόμο		36°29'29.60''B 22°24'49.86''A	
	57	Στέρνα σε κήπο	B4	36°29'30.40''B 22°24'52.75''A	
	58	Στέρνα με λιακό σε κήπο	B3	36°29'30.80''B 22°24'53.55''A	
	59	Κωλογιστέρνα σε κήπο		36°29'31.90''B 22°24'54.99''A	

Οικισμός	α/α	Ονομασία	Κατηγορία	Συντεταγμένες	Φωτογραφίες	
	60	Σύγχρονο υδραγωγείο		36°29'33.99''B 22°24'56.70''A		
Βάθεια	61	Κωλογιστέρνα ακάλυπτη		36°27'12.23''B 22°27'57.55''A		
	62	Κωλογιστέρνα ακάλυπτη		36°27'12.61''B 22°27'56.69''A		
Ταίναρο	63	Στέρνα	Γ4	36°24'8.76''B 22°29'9.97''A		
Αρεόπολη	64	Στέρνα σε κήπο οικίας	B3	36°39'56.43''B 22°22'37.73''A		

Οικισμός	α/α	Ονομασία	Κατηγορία	Συντεταγμένες	Φωτογραφίες
Πύργος Δυρού	65	Στέρνα δίπλα σε εκκλησία	Δ4	36°37'38.43''B 22°22'53.52''A	
	66	Στέρνα σε κήπο σπιτιού	B3	36°37'38.29''B 22°22'53.10''A	
Γαρδενίτσα	67	Υπαιθρια στέρνα	Γ5	36°32'42.95''B 22°24'34.28''A	
Κοίτα	68	Στέρνα σε κήπο οικίας	B3	36°30'47.50''B 22°24'5.47''A	
	69	Στέρνα σε κήπο οικίας	B3	36°30'47.27''B 22°24'6.91''A	

Οικισμός	α/α Ονομασία	Κατηγορία	Συντεταγμένες	Φωτογραφίες
	70 Στέρνα σε κήπο οικίας	B3	36°30'47.28''B 22°24'7.25A	

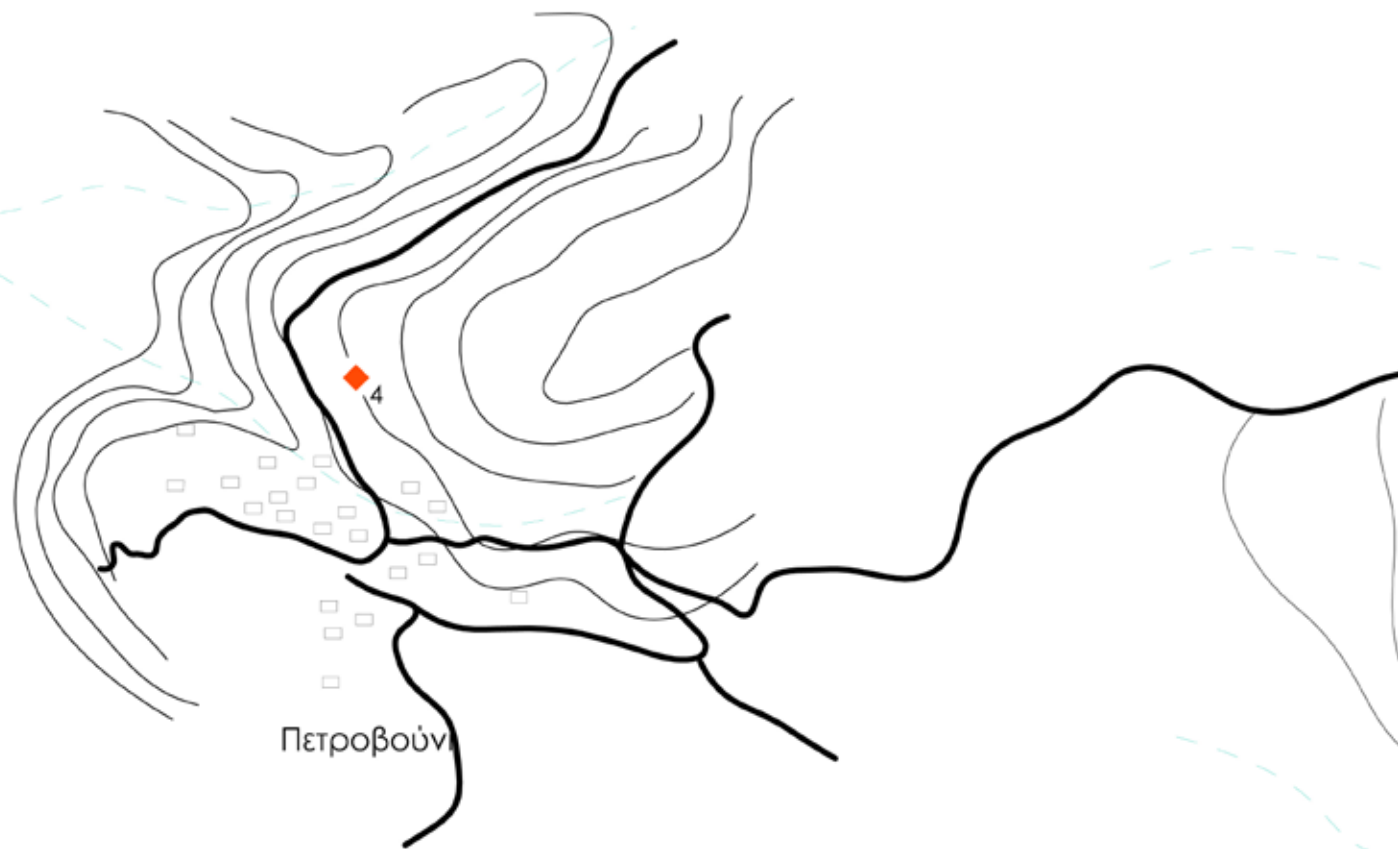
- ✚ στέρνα σε εκκλησία
- ⦿ στέρνα σε νεκροταφείο
- στέρνα ή γιστέρνα
- νερόλακκος
- ▲ κωλογιστέρνα
- ◆ κρήνη
- ⊙ πηγή
- ▣ χαραμπός

1. Η αναζήτηση των δεξαμενών αποθήκευσης νερού ξεκίνησε από την πρωτεύουσα του Δήμου Λεύκτρου, την Καρδαμύλη. Ακολουθώντας το μονοπάτι προς Παλαιά Καρδαμύλη εκατό μέτρα πριν τον διατηρητέο οικισμό, στα δεξιά του δρόμου και πέντε μέτρα χαμηλότερα, βρίσκεται η δημοσιευμένη 'Κρήνη Τρουπάκη' χτισμένη το 1781, σύμφωνα με εγχάρακτη ένθετη επιγραφή που αναφέρει "1781/ΕΞΟΔΟΥ ΠΑ/ΝΑΠΩΤΙ ΤΡΟΥ/ΠΑΚΙ Ο ΠΑΤΗΡ/ΤΟΥ ΜΙΧΑΗΛ ΠΑ/ΛΑΙΟΛΟΓΟΣ ΚΕ Ο ΙΟΣ ΤΟΥ ΠΕΤΡΟΣ". Συγκεντρώνει το πηγαίο νερό σε φυσική κοιλότητα του βράχου, η οποία εξωτερικά είναι καλυμμένη με τοίχείο ύψους 4,50μ. από πωρόλιθο που εμφανώς αποτελείται από δύο ισοϋψή τόξα βάθους 60εκ. και πλάτους 1,30μ. με ενδιάμεσο πεσσό πλάτους 50εκ. Η πρόσβαση στην κρήνη γίνεται από το μέσον περίπου της κατασκευής κατεβαίνοντας δέκα σκαλοπάτια. Με ευρισκόμενο στο χώρο λούκι γίνεται η απορροή της υπερχειλίσης σε γειτονικό πηγάδι μέσα σε αλώνι. (εικ.1,2)

2. Μέσα στον οικισμό της Παλαιάς Καρδαμύλης η γιστέρνα του πύργου των Μούρτζινων βρίσκεται σε κεντρική θέση του συγκροτήματος, στο ισόγειο διώροφου κτίσματος. Πρόκειται για υπόγεια κατασκευή λαξευτή στο φυσικό βράχο. (εικ.3)

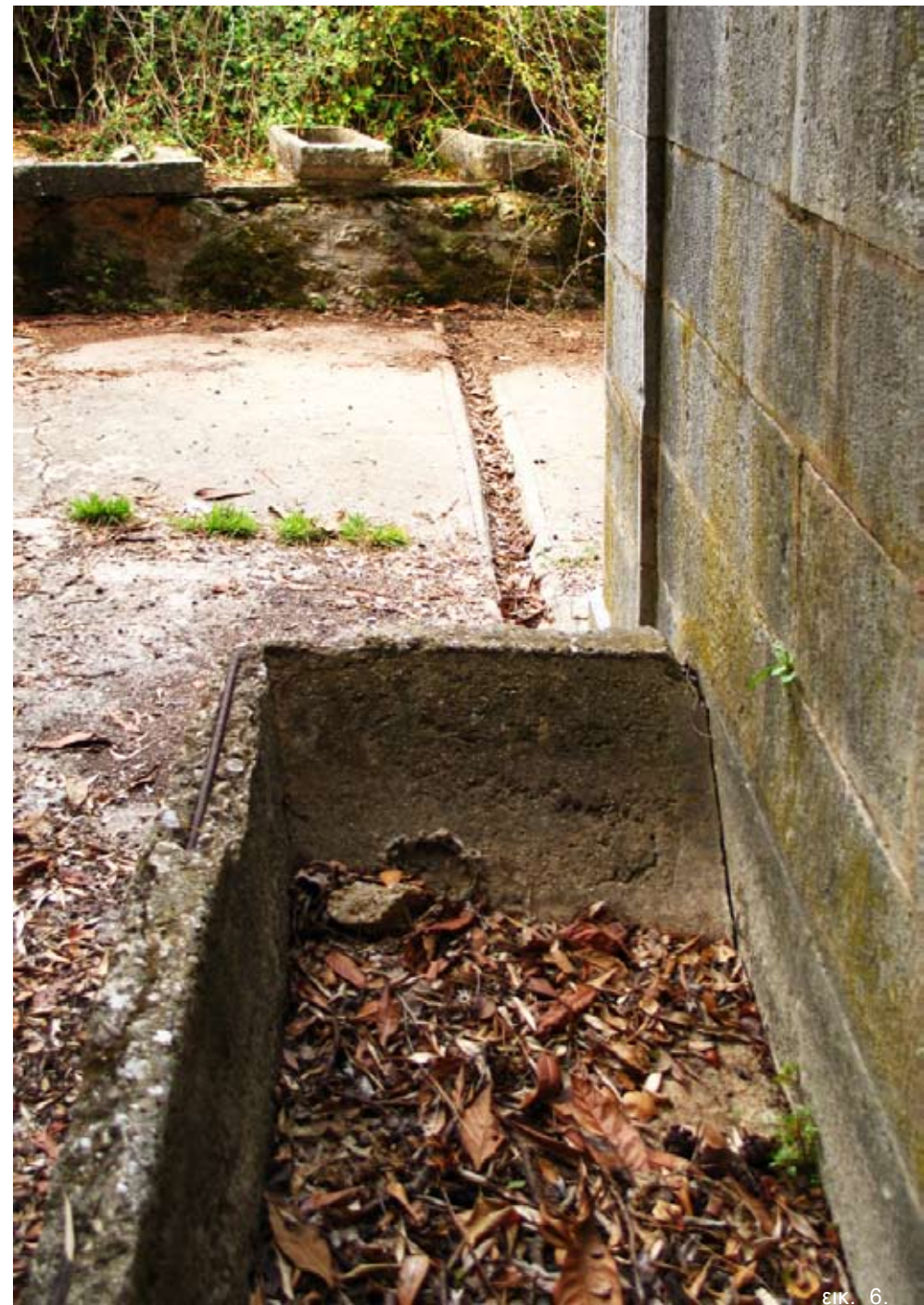
- ✚ στέρνα σε εκκλησία
- ✚ στέρνα σε νεκροταφείο
- στέρνα ή γιστέρνα
- νερόλακκος
- ▲ κωλογιστέρνα
- ◆ κρήνη
- πηγή
- χαραμπός

0 50 100 200 300 m
κλίμακα 1/5000

3. Στο διάσελο τμήμα του μονοπατιού που συνδέει την Καρδαμύλη με το Πετροβούνι, περίπου 150μ. από το Πετροβούνι, συναντήσαμε την 'Κρήνη Σκαρπαλέζου' χτισμένη το 1929 από τον Δημήτρη Αποστολέα. Πρόκειται για κατασκευή ύψους 3,50μ. που καλύπτει την εσοχή στο φυσικό βράχο προκειμένου να συγκεντρώνεται το τρεχούμενο νερό. Επίσης, το ημικυκλικό τόξο της κατασκευής με άνοιγμα 3μ. και βάθος 1,40μ. αποτελεί τη στέγαση της κρήνης. Εξωτερικά υπάρχει σημαντικός αριθμός σκαφιδιών. Αξιοπρόσεκτη είναι η κατασκευή εμφανών λουκιών στον περίγυρο της κρήνης, έτσι ώστε να διοχετεύεται το υπερχειλίζον νερό στο γειτονικό ποτάμι. (εικ.5,6)

εικ. 5.

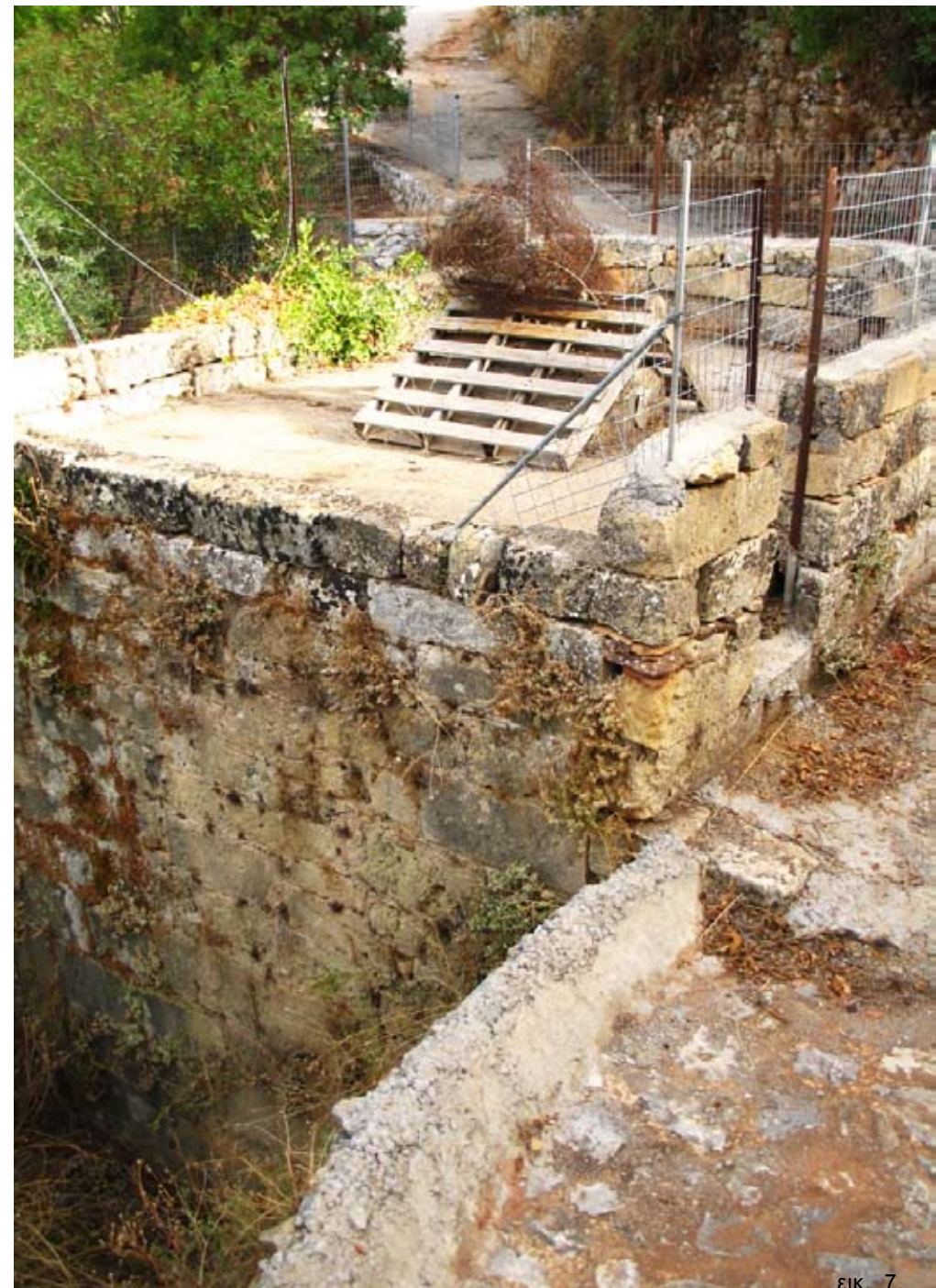

εικ. 6.

- ✚ στέρνα σε εκκλησία
- ✚ στέρνα σε νεκροταφείο
- στέρνα ή γιστέρνα
- νερόλακκος
- ▲ κωλογιστέρνα
- ◆ κρήνη
- πηγή
- χαραμπός

4. Μέσα στον οικισμό, στη δυτική πλευρά του δρόμου και μετά από 50μ., συναντήσαμε στέρνα, η οποία μοιάζει να βρίσκεται σε κόμβο μεταξύ τριών ή και περισσότερων ιδιοκτησιών. Πρόκειται για ανεξάρτητο κτίσμα ύψους τεσσάρων μέτρων κατασκευασμένο εξωτερικά με πωρόλιθο. (εικ.7)

εικ. 7.

- ✚ στέρνα σε εκκλησία
- ✚✚ στέρνα σε νεκροταφείο
- στέρνα ή γιστέρνα
- νερόλακκος
- ▲ κωλογιστέρνα
- ◆ κρήνη
- πηγή
- χαραμπός

5. Στο επάνω μέρος του οικισμού, ανεβαίνοντας το μονοπάτι από την κεντρική εκκλησία με κατεύθυνση βορειοανατολική, μετά από εξήντα μέτρα δεξιά συναντήσαμε την στέρνα της Βούλας Γιανακέα. Πρόκειται για ξεχωριστό, του κυρίου οικήματος, υπέργειο κτίσμα ύψους περίπου τριών μέτρων, χτισμένο πριν 200 χρόνια, σύμφωνα με μαρτυρία της. Η κατασκευή είναι θολωτή και καλυμμένη ώστε να δημιουργείται λιακός στο επάνω τμήμα της. Έχει υπερυψωμένο στόμιο, ενώ όλη η κατασκευή καλύπτεται με κληματαριά. Στις μέρες μας, οι κάτοικοι του Εξωχωρίου, αλλά και γύρω περιοχών, αντιμετωπίζουν ακόμα το πρόβλημα της λειψυδρίας, καθώς τους θερινούς μήνες οι διακοπές του νερού είναι συχνό φαινόμενο, για αυτό τον λόγο εξακολουθούν να γεμίζουν τις στέρνες τους με το νερό της ύδρευσης.(εικ.8,9)

εικ. 8.

εικ. 9.

6. Λίγα μέτρα πιο επάνω στα αριστερά, υπάρχει ο νερόλακκος της Στασινής Ζερβέα. Πρόκειται για σχετικά σύγχρονη κατασκευή από οπλισμένο σκυρόδεμα, μέσα στον περίβολο της ιδιοκτησίας με διαστάσεις 7x14μ. και ύψος 1,20μ. Στο νερόλακκο καταλήγει το νερό που συγκεντρώνεται ψηλότερα σε φυσικό πλάτωμα, μέσω διαγών κατασκευασμένων επίσης από οπλισμένο σκυρόδεμα. Σήμερα, ο νερόλακκος χρησιμοποιείται για το πότισμα του κήπου της κατοικίας.(εικ.10)

εικ. 10.

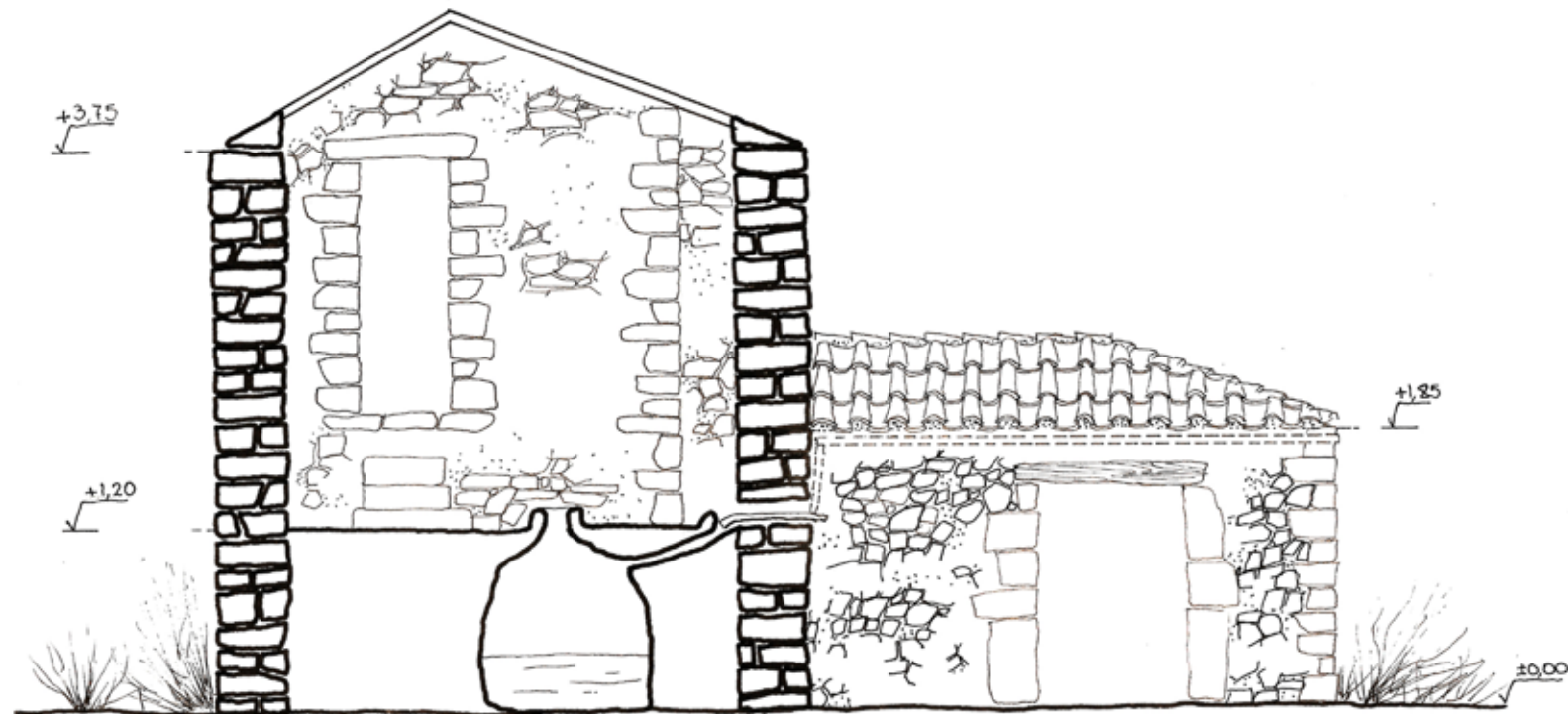
- ✚ στέρνα σε εκκλησία
- ✚ στέρνα σε νεκροταφείο
- στέρνα ή γιστέρνα
- νερόλακκος
- ▲ κωλογιστέρνα
- ◆ κρήνη
- ⊙ πηγή
- ▣ χαραμπός

7. Μέσα σε ελαιώνα τρία χιλιόμετρα από το Προάστιο συναντήσαμε την αγροικία του Σωκράτη Ξεπαπαδέα, κτίριο του 1932. Το σπίτι έχει εγκαταλελειμμένη υπέργεια θολωτή στέρνα, η οποία πιθανώς κατασκευάστηκε αρχικά προσκολλημένη σε αυτό και εκ των υστέρων χτίστηκε πάνω από αυτήν η κουζίνα. Πρόκειται για κτίσμα διαστάσεων 3,10x4,10μ. και ύψους 1,20μ. πάνω από το έδαφος. Υπάρχουν στοιχεία που μαρτυρούν ότι το νερό συγκεντρωνόταν στην στέρνα από τη στέγη με τσιγκίνα σουγγελα. Στον προαύλιο χώρο της κατοικίας και δίπλα από τον στάβλο, που προστέθηκε μετέπειτα δίπλα από το σπίτι (κτίριο Α στην κάτοψη), βρέθηκαν σκαφίδια από μαρμαρόπετρα τα οποία αξιοποιούνταν για το πότισμα των ζώων. (εικ.11,12,13,14)

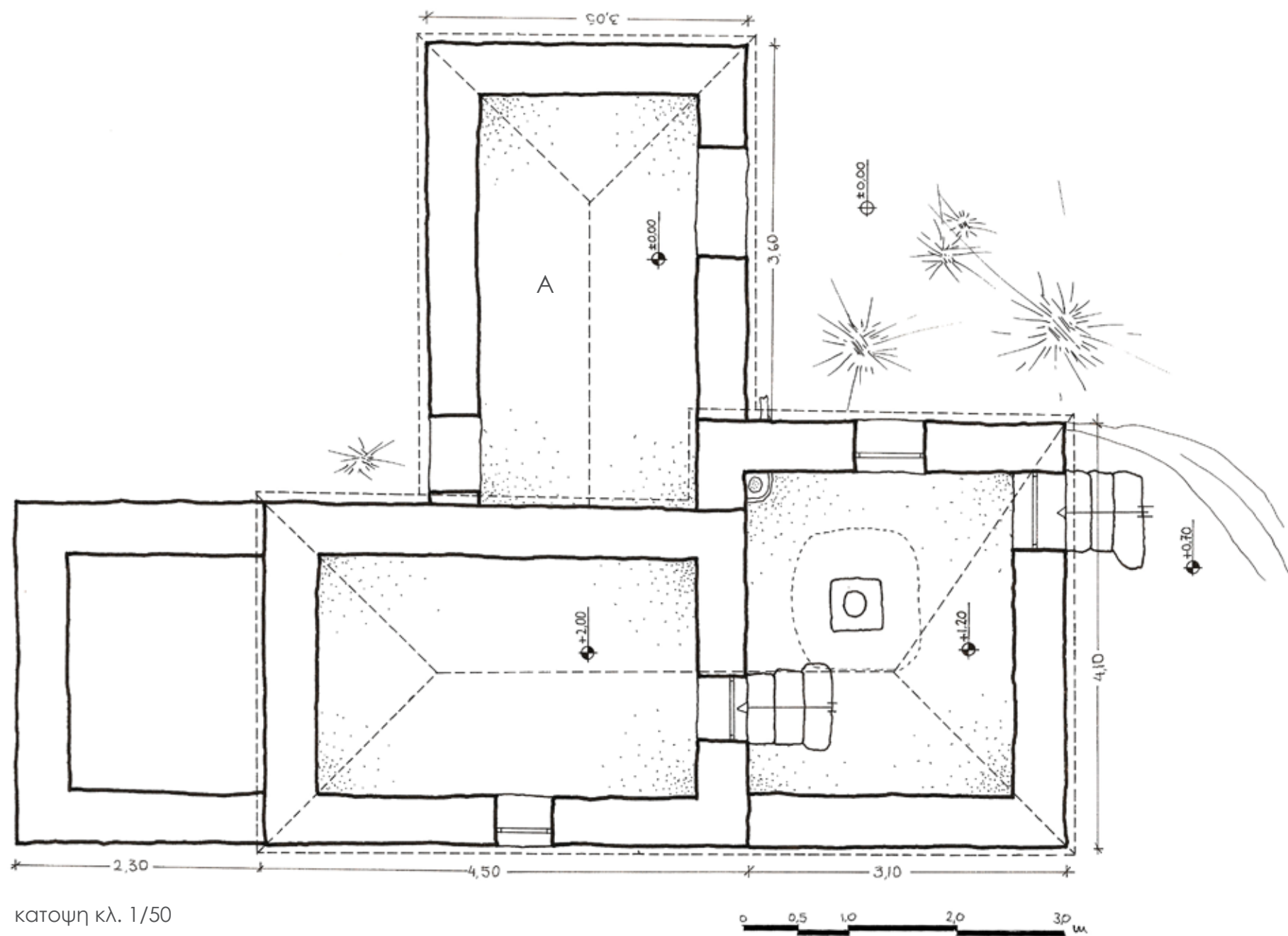

εικ. 11

τομή κλ. 1/50

κατοψη κλ. 1/50

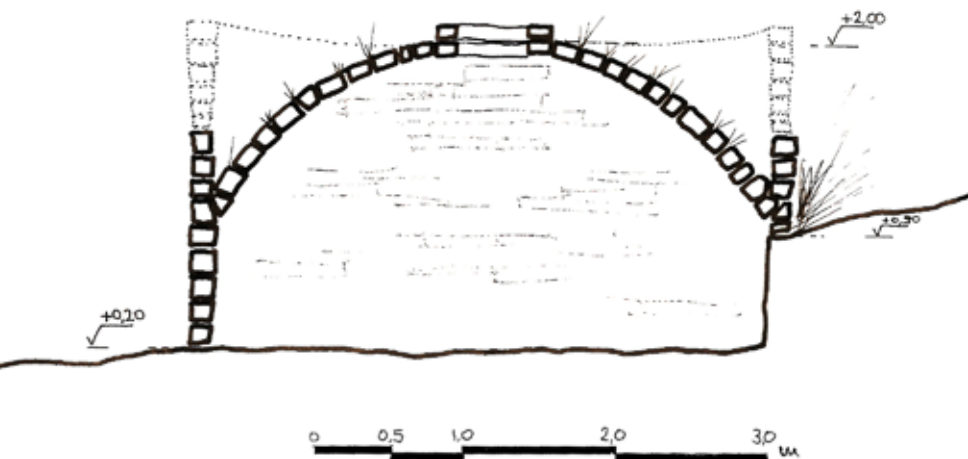
ΕΙΚ. 12.

ΕΙΚ. 13.

ΕΙΚ. 14.

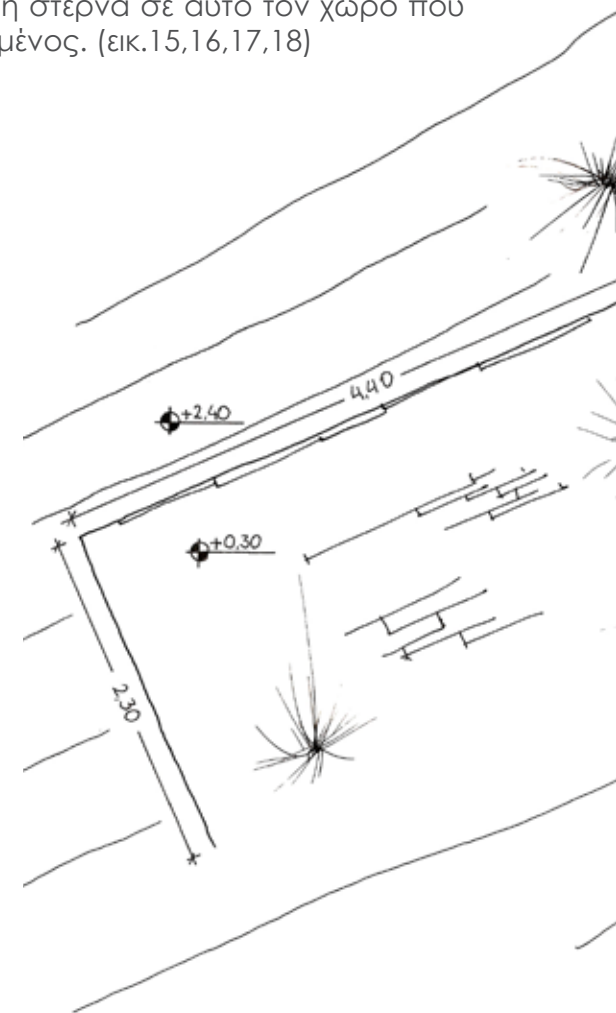

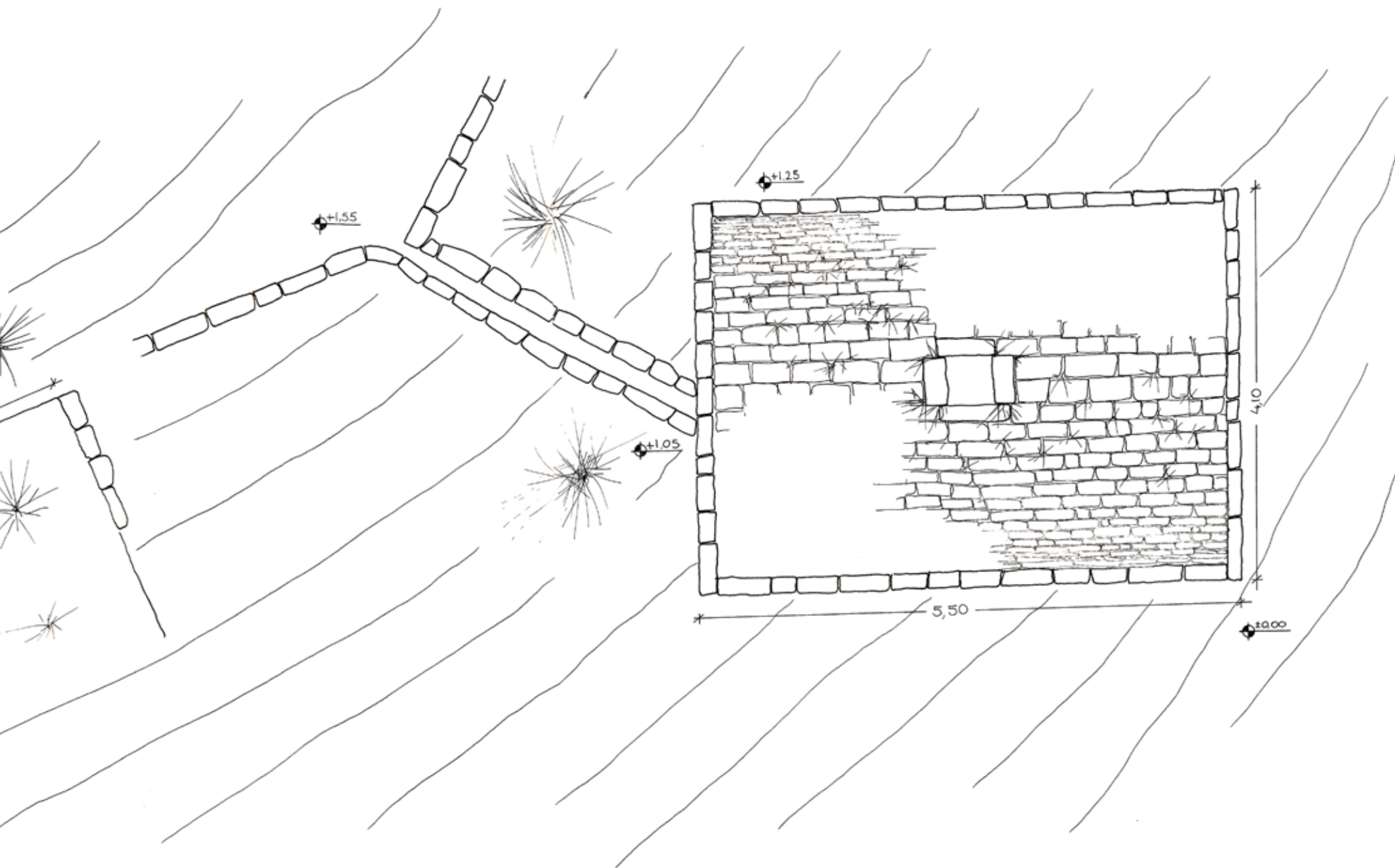
εγκάρσια τομή κλ. 1/50

εικ. 15

8. Στην ίδια περιοχή, 500μ. βορειοανατολικά, συναντήσαμε το μαντρί του Παναγουλέα, όπου υπάρχει υπέργεια θολωτή στέρνα από πωρόλιθο διαστάσεων 5,50x4,10μ. και ύψους 2,00μ. Η πλευρική τοιχοποιία του κτίσματος προεκτείνεται μέχρι το ύψος του θόλου με σκοπό το 'γέμισμα' με αδρανή (πιθανώς), ώστε να δημιουργείται λιακός στο ανώτερο τμήμα για τη συλλογή των ομβρίων υδάτων που σε συνδυασμό με τους παρακείμενους διαγούς στο έδαφος, να συγκεντρώνουν το νερό στη στέρνα. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει σε απόσταση επτά μέτρων από τη στέρνα ο χώρος από τον οποίον εξορύχτηκε ο πωρόλιθος που έχει τη μορφή κυβικής εσοχής. Όπως είναι φυσικό υπάρχει αναπάντητο το ερώτημα γιατί δεν κατασκευάστηκε η στέρνα σε αυτό τον χώρο που μετά την εκσκαφή ήταν ήδη διαμορφωμένος. (εικ.15,16,17,18)

κατοψη κλ. 1/50

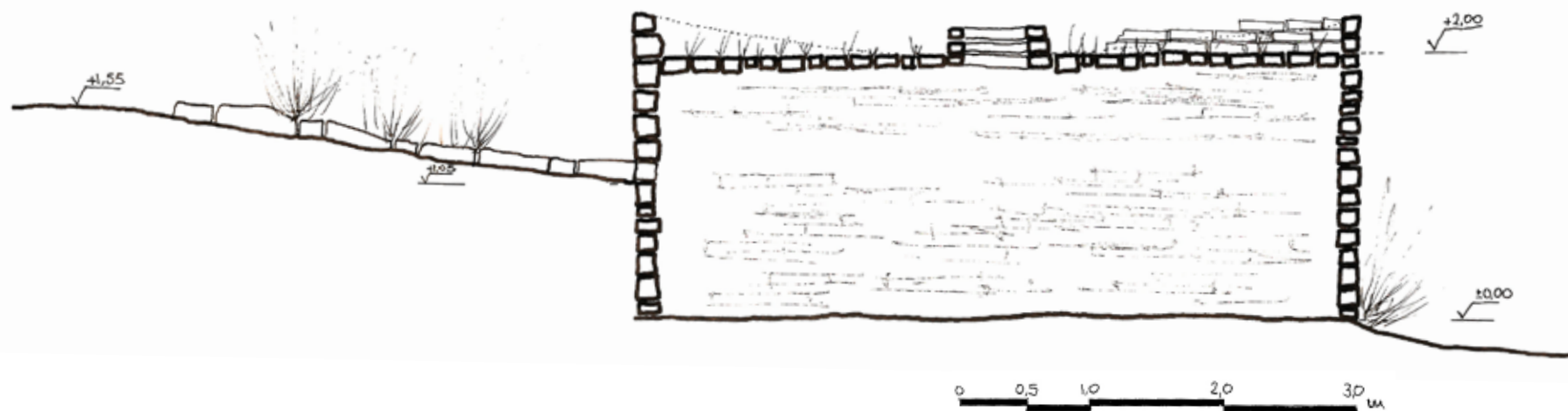
0 0,5 1,0 2,0 3,0 m

ΕΙΚ. 16.

ΕΙΚ. 17.

διαμνηκτομή κλ. 1/50

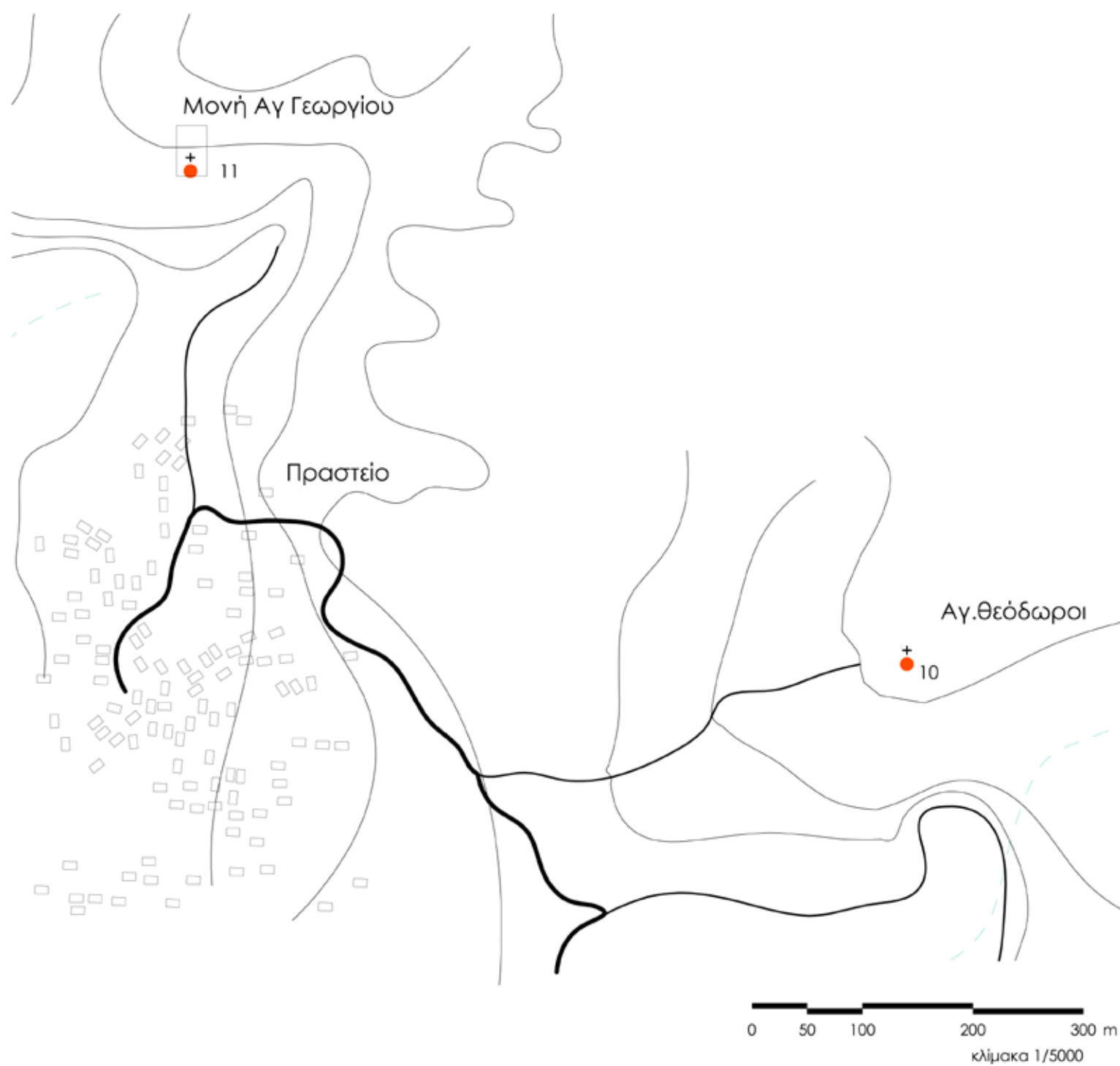
εικ. 19.

9. Στην περιοχή 'Σιρόκο' νοτιοανατολικά του Προαστίου και 400μ. βορειοανατολικά της ιδιοκτησίας Παναγουλέα, μέσα σε ελαιώνα συναντήσαμε το μαντρί του Χριστοδουλέα, μέσα στο οποίο υπάρχει υπέργεια στέρνα καλυμμένη με πλάκα οπλισμένου σκυροδέματος. Το κτίσμα έχει διαστάσεις 4,00x4,50μ. και ύψος 3,10μ., είναι φτιαγμένο με πέτρινη αργολιθοδομή και στη μία του πλευρά εξέχουν επιλεγμένοι λίθοι ώστε να χρησιμοποιούνται σαν σκαλοπάτια προκειμένου να εξυπηρετήσουν την πρόσβαση στο στόμιο. Πάνω από την στέρνα υπάρχουν υπολείμματα προσωρινής κατοικίας, μιας και σε ύψος περίπου 1,50μ. έχει απομείνει κατασκευή από πωρόλιθο με εξωτερικά ανοίγματα. Σύμφωνα με μαρτυρία, ο ιδιοκτήτης του μαντριού έμενε εκεί. (εικ.19,20,21)

εικ. 20.

εικ. 22

εικ. 23

10. Επιστρέφοντας από το Σιρόκο, 600μ. ανατολικά του Πραστίου, συναντήσαμε τον ναό των Αγίων Θεοδώρων, ο οποίος κτίστηκε με την συνδρομή όλων των ενοριτών. Έξω από το καθολικό, σε απόσταση επτά μέτρων ανατολικά, υπάρχει υπόσκαφη στέρνα, από όπου εξέχει μόνο το κυκλικό στόμιο σε ύψος 70εκ. από το έδαφος. (εικ.22,23,24)

11. Βορειότερα του Προαστίου, περίπου 500μ., υπάρχει η εκκλησία του Αγ. Γεωργίου, μετόχι του Παναγίου Τάφου. Έξω από τη βόρεια είσοδο του συγκροτήματος σε απόσταση 15μ. υπάρχει υπόσκαφη στέρνα. Η κατασκευή διαστάσεων περίπου 2,50x2,50μ. εξέχει από το έδαφος 0,50μ. και είναι στεγασμένη με πλάκα οπλισμένου σκυροδέματος. Με βάση ιστορίες που μας περιέγραφαν οι ντόπιοι, αρκετές φορές οι νεότεροι είχαν επιχειρήσει να καταστρέψουν την στέρνα. Χαρακτηριστικά, ένα Πάσχα είχαν δοκιμάσει να τοποθετήσουν χειροποίητα εκρηκτικά, αλλά ευτυχώς η προσπάθειά τους απέτυχε. Το παραπάνω γεγονός δείχνει την άγνοια της νεότερης γενιάς για την αξία αυτών των κατασκευών. (εικ.25,26)

εικ. 24

εικ. 25

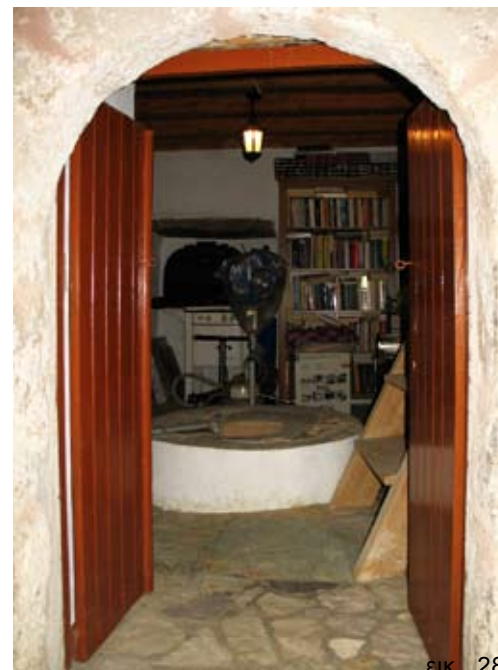
εικ. 26

ΕΙΚ. 27

12. Στο Προσήλιο, γύρω από την πλατεία του χωριού, συναντήσαμε πολλά σπίτια με στέρνες μέσα ή έξω από αυτά, πολλές από τις οποίες ακόμη χρησιμοποιούνται. 30μ. νοτιοδυτικά της πλατείας υπάρχει συντηρημένος ο Πύργος του Πατριαρχέα. Η στέρνα βρίσκεται εσωτερικά στο ισόγειο του πυργόσπιτου. Πρόκειται για λαξευτή στέρνα στο φυσικό βράχο, που καταλήγει στο κυκλικό στόμιο 40εκ. από το δάπεδο. Η παροχή του νερού γίνεται μέσω της οροφής του πύργου. (Εικ.27,28,29)

ΕΙΚ. 28

ΕΙΚ. 29

13. Στον δρόμο που κατευθύνεται βορειοδυτικά της πλατείας, 30μ. από αυτήν, συναντήσαμε το σπίτι της Φραγκούλας Διαμαντέα. Κάτω από την κουζίνα υπάρχει λαξευμένη στέρνα, η πρόσβαση στην οποία γίνεται μέσα από την κουζίνα. (Εικ.30,31,32)

ΕΙΚ. 30

ΕΙΚ. 31

ΕΙΚ. 32

εικ. 33.

εικ. 34.

εικ. 35.

14. Ακριβώς απέναντι βρίσκονται δύο κατοικίες που μοιράζονται την ίδια στέρνα. Είναι οι ιδιοκτησίες των Διαμαντέα Παναγιώτα και Τσαχαγέα Ειρήνη. Πρόκειται για λαξευμένη στέρνα πάνω από την οποία βρίσκεται η μεσοτοιχία των δύο ιδιοκτησιών. Η πρόσβαση γίνεται από δύο στόμια, ένα σε κάθε κατοικία. Χρησιμοποιείται και σήμερα. (εικ.33,34,35)

15. 15μ. μέτρα πιο πάνω στα δεξιά συναντήσαμε την στέρνα ιδιοκτησίας Τσαχαγέα. Η κατασκευή είναι ακριβώς επάνω στο δρόμο, εκμεταλλεύεται στη μία της πλευρά και τη βάση της το φυσικό βράχο και από μπροστά καλύπτεται με επιχρισμένη λιθοδομή. Φτάνει σε ύψος 2,30μ. (εικ.36,37)

εικ. 36.

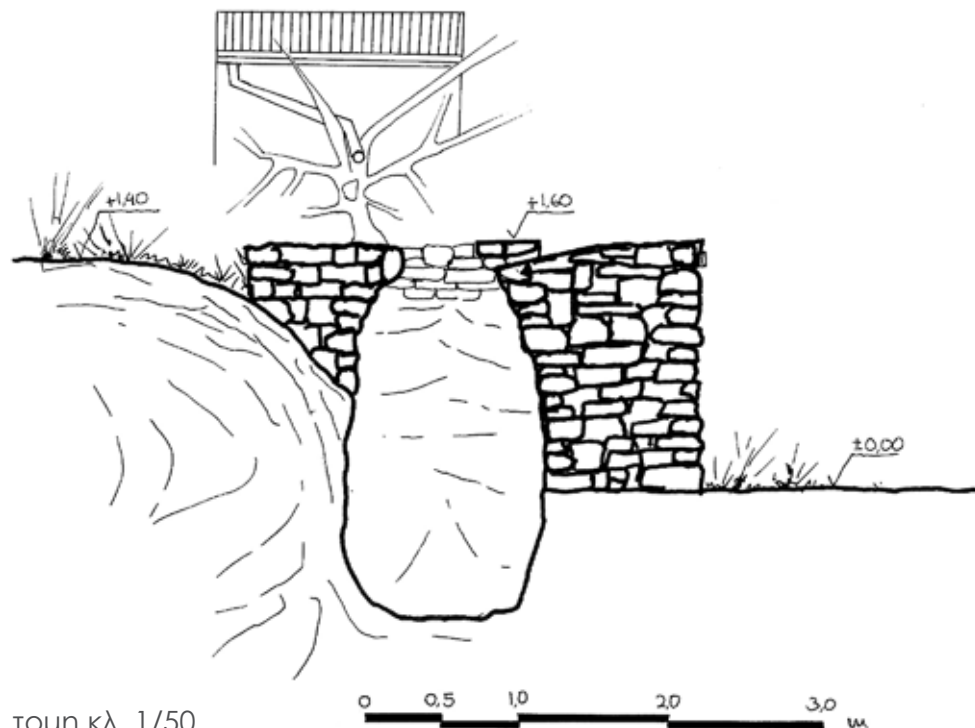

εικ. 37.

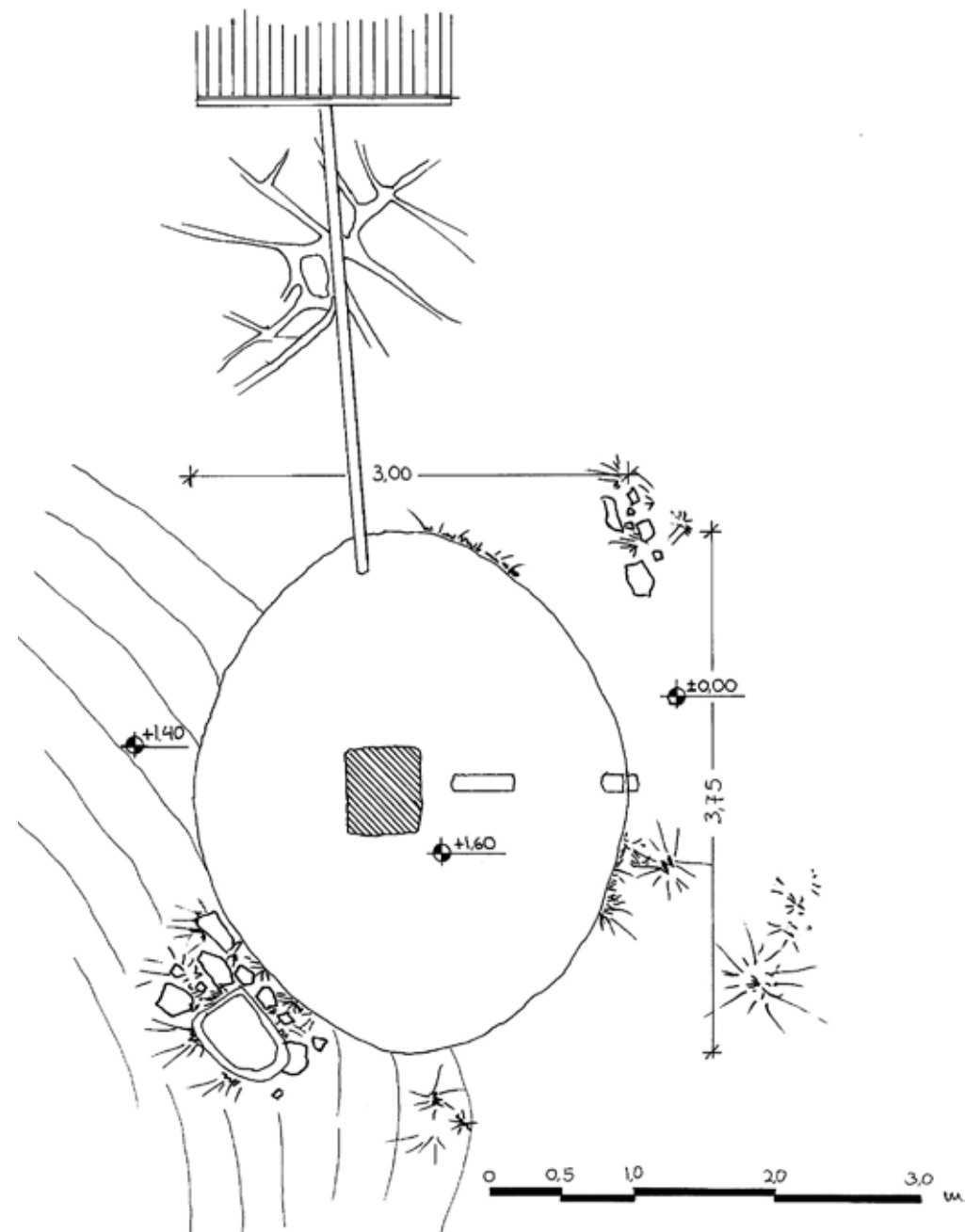

εικ. 38.

16. 30μ. στο δρόμο νότια της πλατείας συναντήσαμε την ιδιοκτησία Γεωργαντέα. Στον κήπο υπάρχει ημιυπόγειο λαξευτή στέρνα σε ύψος 1,60μ. από το έδαφος που καταλήγει σε ωοειδή λιακό διαστάσεων 3,00x3,75μ. έγινε εκεί γιατί δεν υπήρχε χώρος να κατασκευαστεί μέσα στο σπίτι. Συμπληρωματικά διοχετεύεται βρόχινο νερό στη στέρνα με σούγγελο από παρακείμενο κτίσμα. Παλιότερα η στέρνα χρησιμοποιούνταν και για πόσιμο νερό, αφού καθαριζόταν πρώτα (εικ.38)

τομή κλ. 1/50

κατοψη κλ. 1/50

ΕΙΚ. 39.

ΕΙΚ. 40.

ΕΙΚ. 41.

17. Μετά από 50 μέτρα συναντήσαμε το χωράφι του Γιανναδερέα, μέσα στο οποίο υπάρχει λαξευτή στέρνα. Η κατασκευή βρίσκεται στα όρια της ιδιοκτησίας. Γύρω από το στόμιό της με διαστάσεις περίπου 3,00x2,50μέ. και σε ύψος 0,60μ. κατασκευάστηκε λιακός. Το στόμιο εξέχει του λιακού 0,50μ. (εικ.39,40,41)

ΕΙΚ. 42.

18. Η ιδιοκτησία Γιανναδερέα περιλαμβάνει και το ακριβώς διπλανό χωράφι, όπου και εκεί υπάρχει στέρνα γειτνιάζοντας με την παραπάνω. Η κατασκευή είναι λαξευτή στο φυσικό βράχο με χαμηλό στόμιο και λιακό διαμορφωμένο στο φυσικό έδαφος περιορισμένο από άτακτα τοποθετημένους βράχους με διαστάσεις περίπου 3,50x4,00μ. (εικ.42)

εικ. 43.

19. Παρακάτω ο ελαιώνας – περιβόλι ιδιοκτησίας Μαμαλούκου με λαξευτή στέρνα και αρκετά μεγάλο ακανόνιστης κάτοψης λιακό περίπου 5,00x8,00μ. με ύψος 0,40μ. από το έδαφος. (εικ.43,44)

20. Στη συνέχεια του δρόμου σε ιδιοκτησία επίσης Μαμαλούκου υπάρχει στέρνα που πιθανώς έχει στηριχτεί κατά το ήμισυ σε φυσικό βράχο και η κατασκευή ολοκληρώνεται σε ύψος 2,20μ. με αργολιθοδομή. Η πρόσβαση γίνεται με κυκλικά σκαλιά ακολουθώντας την περίμετρο της στέρνας, ενώ στο επάνω μέρος σχηματίζεται λιακός. Έχει διαστάσεις 3,00x3,50μ. (εικ.45,46)

εικ. 45.

εικ. 44.

εικ. 46.

ΕΙΚ. 47.

ΕΙΚ. 48.

21. Βορειοανατολικά της πλατείας, στον δρόμο που καταλήγει στα Τσέρια, μετά από 30μ. συναντήσαμε την ιδιοκτησία του Σωτήριου Πρωτοσυγγελίδη, όπου υπάρχει ημιυπόγειο στέρνα διαστάσεων 4,00x3,50μ. και ύψος 0,90μ., και η πρόσβαση γίνεται με τέσσερα σκαλοπάτια. Διατηρείται δίκτυο με σούγγελα που οδηγούν το βρόχινο νερό στη στέρνα. (ΕΙΚ.47,48)

22. Ακριβώς απέναντι στο δρόμο με κατεύθυνση βορειοδυτική, στα 10μ., υπάρχει στέρνα άγνωστης ιδιοκτησίας, ημιυπόγειο με διαστάσεις 2,50x3,00μ. και ύψος 1,20μ. από το έδαφος. (ΕΙΚ.49,50)

ΕΙΚ. 49.

ΕΙΚ. 50.

εικ. 51.

23. Μετά από 30μ. στα δεξιά του δρόμου συναντήσαμε την οικία Μαμαλούκου με εξωτερική στέρνα. Πρόκειται για κατασκευή που στηρίζεται στο φυσικό βράχο με διαστάσεις 3,00x2,50μ. και ύψος 1,80μ. Καταλήγει σε λιακό. (εικ.51,52,53)

εικ. 52.

εικ. 53.

24. Στη νότια πλευρά της πλατείας υπάρχει ένας παιδότοπος που από μαρτυρίες γνωρίζουμε ότι ήταν νερόλακκος. Έχει διάμετρο περίπου 15μ. (εικ.54)

εικ. 54.

- ✚ στέρνα σε εκκλησία
- ✚ στέρνα σε νεκροταφείο
- στέρνα ή γιστέρνα
- νερόλακκος
- ▲ κωλογιστέρνα
- ◆ κρήνη
- ⊙ πηγή
- ▣ χαραμπός

25. Ανατολικότερα του Προσηλίου στα Τσέρια, 70μ. από την είσοδο στο χωριό, στον κεντρικό του δρόμο στα δεξιά, συναντήσαμε το στόμιο στέρνας 0,90μ. ύψος έξω από οικία. Δεν κατέστη δυνατόν να εντοπίσουμε τον τρόπο που τυχόν συνδέεται με την ιδιοκτησία ή αν είναι κοινόχρηστη. (εικ.55)

26. Ακολουθώντας το δρόμο, μετά από 30μ. στα αριστερά συναντήσαμε την εκκλησία των Ταξιάρχων χτισμένη το 1836. Πίσω από το Ιερό του ναού υπάρχει στέρνα που φτάνει σε ύψος τα 2,70μ. Η μία της πλευρά είναι μεσοτοιχία με το Ιερό και η άλλη με το φυσικό βράχο, ενώ ενδιάμεσα είναι χτισμένη με αργολιθοδομή. Έχει διαστάσεις 2,50x3,50μ. Στο ανώτερο τμήμα της σχηματίζεται λιακός. (εικ.56,57)

εικ. 55.

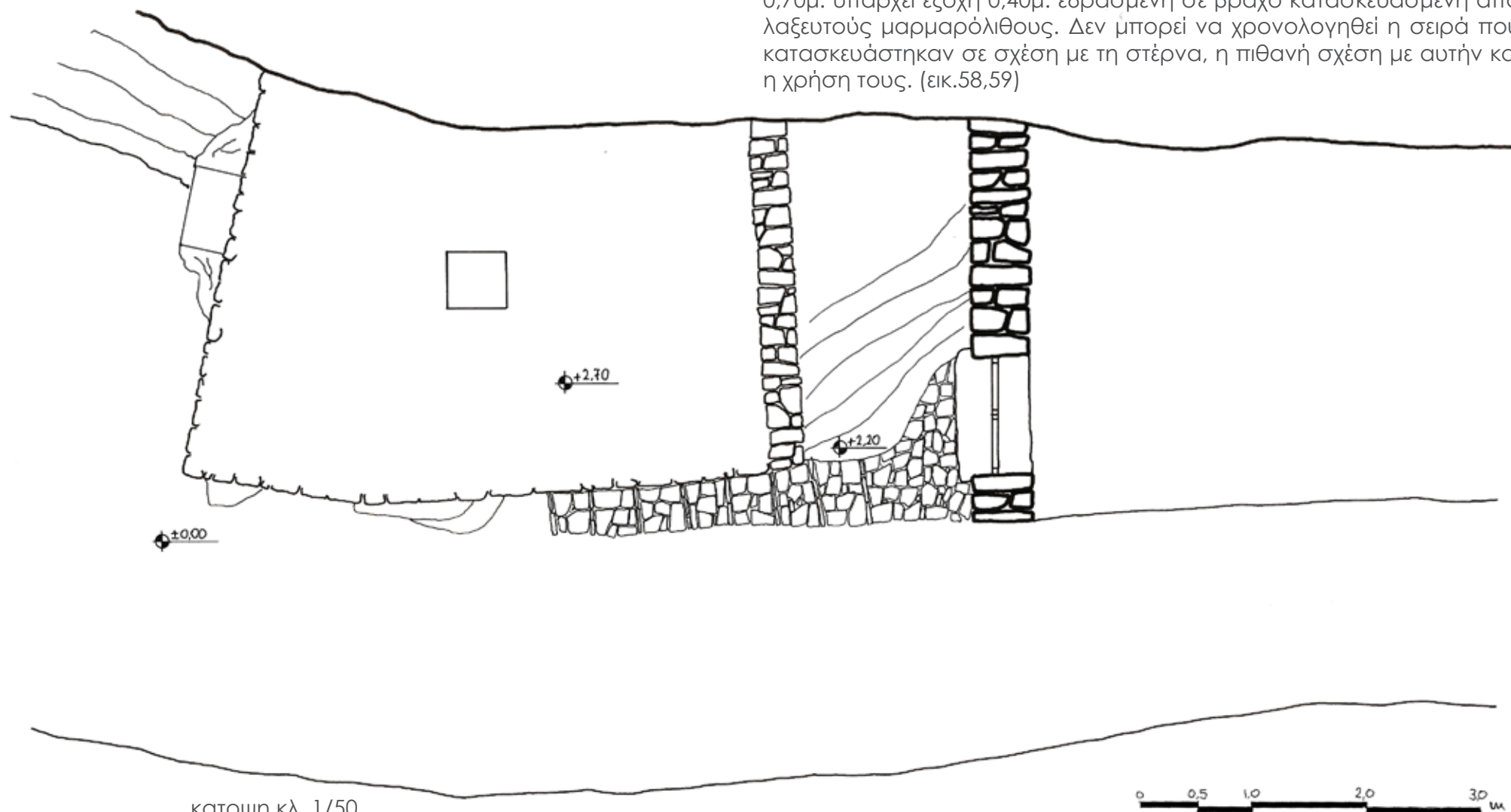

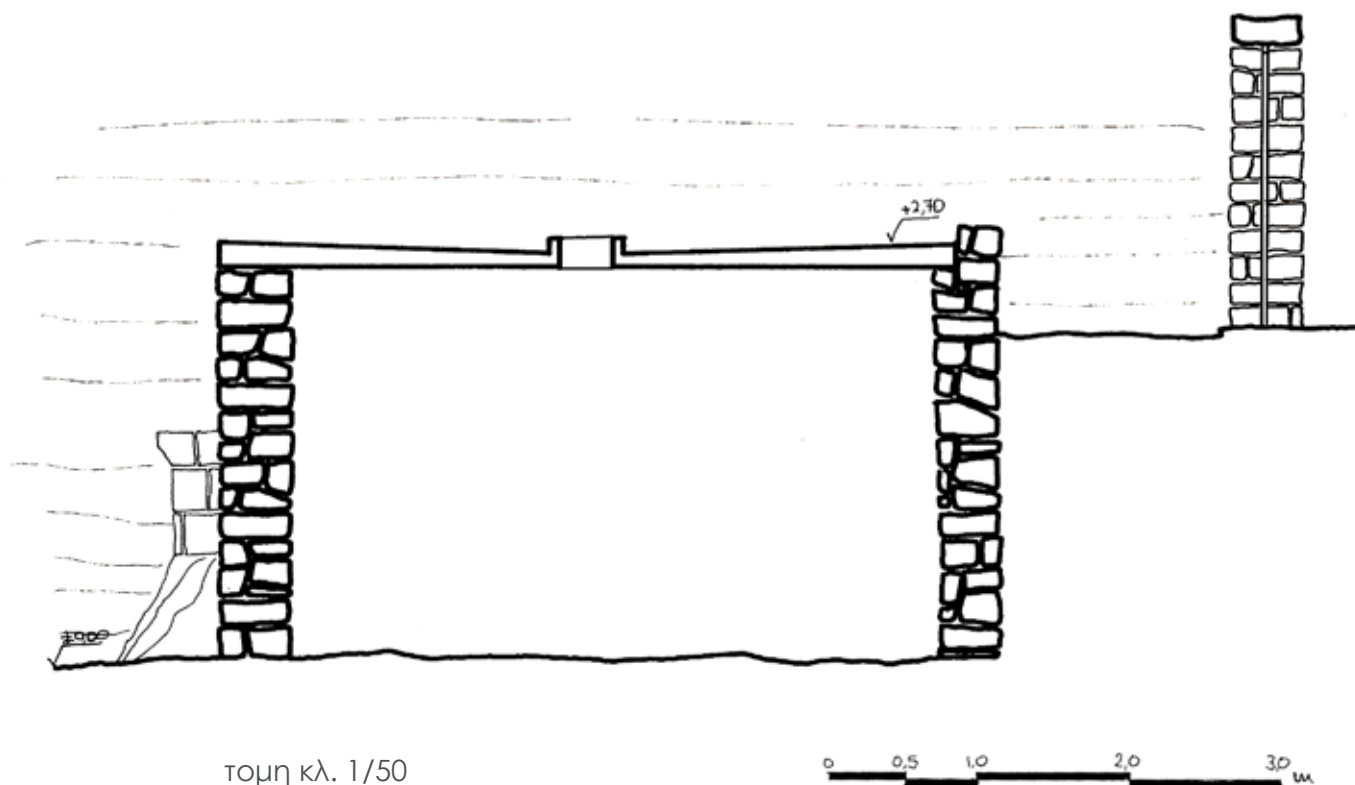
εικ. 56.

εικ. 57.

27. Στη συνέχεια του δρόμου μετά από 30μ. αριστερά συναντήσαμε νεκροταφείο, δίπλα από το οποίο υπάρχει στέρνα. Τη συναντάμε πρώτη καθώς προχωράμε από όπου ξεκινούν και τα σκαλοπάτια για να ανέβουμε στο νεκροταφείο που βρίσκεται σε ύψωμα περίπου 3μ. από το δρόμο. Η είσοδός του βρίσκεται απέναντι από το σημείο πρόσβασης στο λιακό της στέρνας, η οποία έχει διαστάσεις 3,50x5,00μ. Στη βορειοδυτική πλευρά της στέρνας, σε ύψος 0,70μ. από το έδαφος υπάρχει καλυμμένο με πέτρες άνοιγμα διαστάσεων 0,50x0,90μ. Αριστερά από αυτό κατά 0,70μ. υπάρχει εξοχή 0,40μ. εδρασμένη σε βράχο κατασκευασμένη από λαξευτούς μαρμαρόλιθους. Δεν μπορεί να χρονολογηθεί η σειρά που κατασκευάστηκαν σε σχέση με τη στέρνα, η πιθανή σχέση με αυτήν και η χρήση τους. (εικ.58,59)

- ✚ στέρνα σε εκκλησία
- ✚ στέρνα σε νεκροταφείο
- στέρνα ή γιστέρνα
- νερόλακκος
- ▲ κωλογιστέρνα
- ◆ κρήνη
- ⊙ πηγή
- ▣ χαραμπός

28. Πηγαίνοντας στο χωριό 'Γαϊτσές' συναντήσαμε στέρνα μέσα σε ελαιώνα διαστάσεων περίπου 4x4μ. (εικ.60)

29. Μπαίνοντας στο χωριό 'Γαϊτσές' αριστερά και περίπου τρία μέτρα χαμηλότερα του δρόμου, υπάρχει κρήνη, η οποία συγκεντρώνει τα νερά του ποταμού. Πρόκειται για κιβωτιόσχημη κατασκευή διαστάσεων 3,50x3,00μ. και ύψους 2,20μ., αποτελούμενη από πωρόλιθους. Στο μπροστινό τμήμα της και σε ύψος 0,50μ. από το δάπεδο υπάρχουν τρία στόμια από όπου εξέρχεται το συγκεντρωμένο νερό. (εικ.61,62,63)

εικ. 60.

εικ. 61.

εικ. 62.

εικ. 63.

- ✚ στέρνα σε εκκλησία
- ✚ στέρνα σε νεκροταφείο
- στέρνα ή γιστέρνα
- νερόλακκος
- ▲ κωλογιστέρνα
- ◆ κρήνη
- ⊙ πηγή
- ▣ χαραμπός

30. Λίγα μέτρα πριν το Νομισί στα αριστερά του δρόμου υπάρχει η κρήνη δίπλα στο ναό των Αγ. Αναργύρων. Κατασκευάστηκε το 1728 και πρόκειται για θολωτή κατασκευή με δίδριχτη στέγη που στεγάζει τον κοινόχρηστο χώρο. Έχει εξωτερικές διαστάσεις 5,00x4,00μ. και ύψος στην πλευρά του δρόμου 1,85μ. και στην πίσω πλευρά 1,00μ. Στο εσωτερικό της υπάρχουν δύο παλιές αντλίες. Στο βάθος του θόλου αριστερά υπάρχει η επιγραφή "Επεσκευάσθη δαπάνη Ν.Σ.Μουστάκα 1931". (εικ.64,65)

εικ. 64.

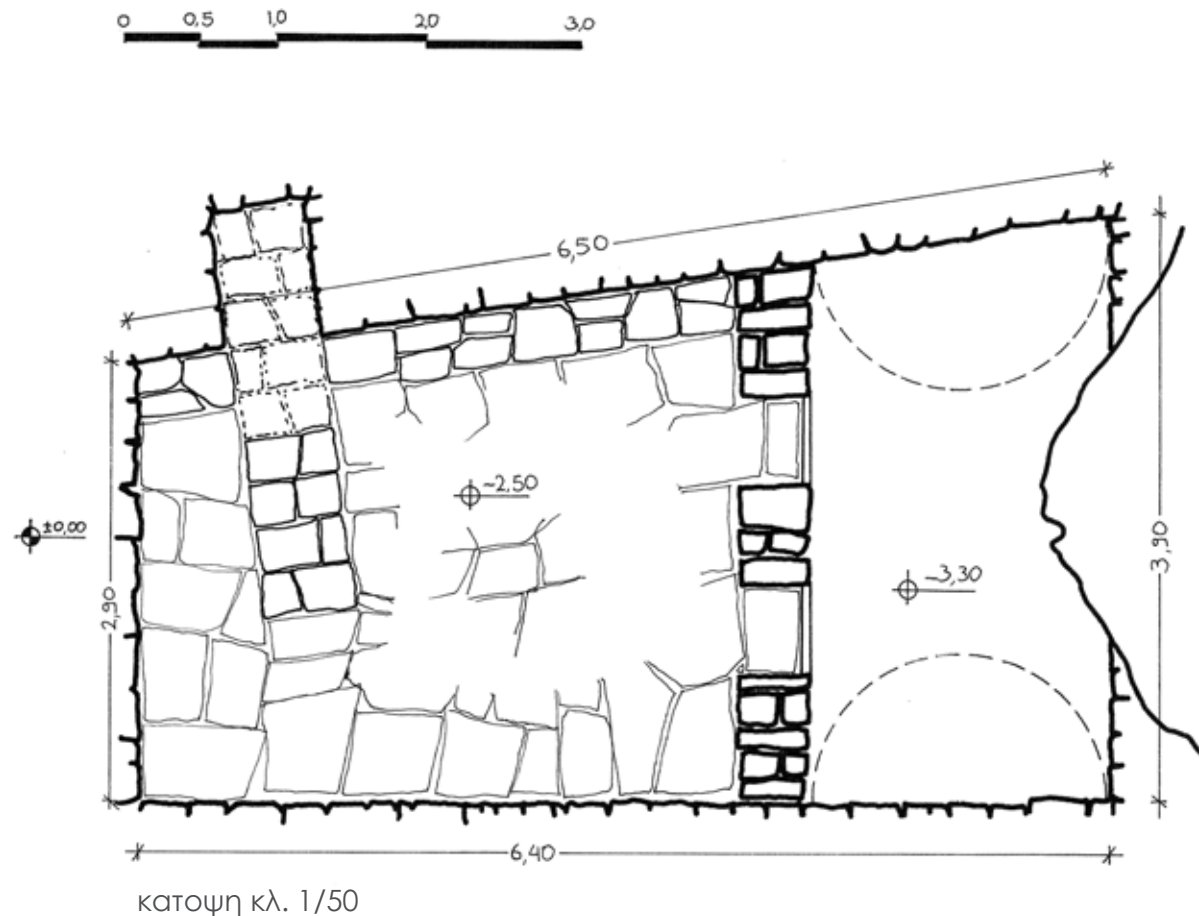
εικ. 65.

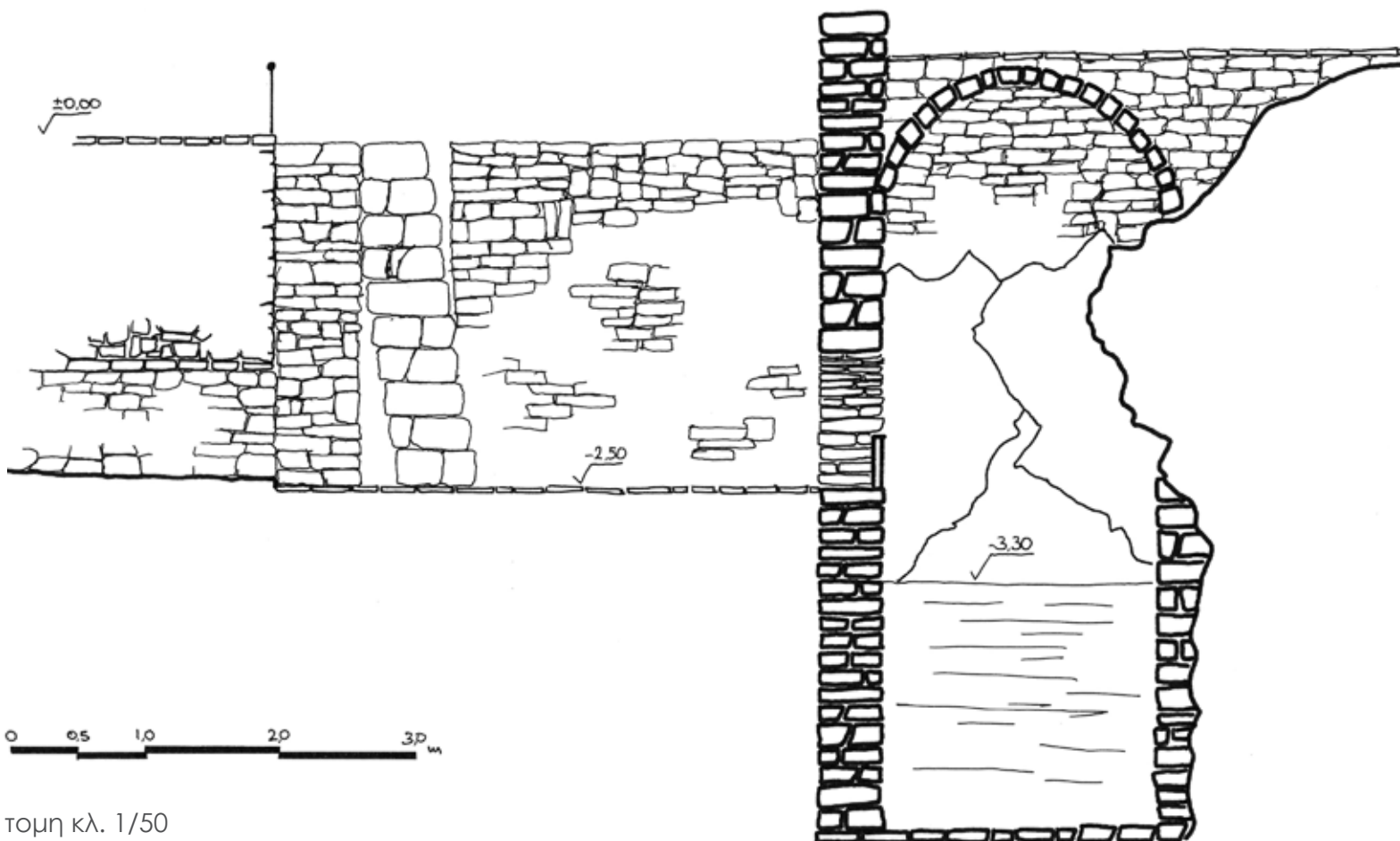
- ✚ στέρνα σε εκκλησία
- ✚ στέρνα σε νεκροταφείο
- στέρνα ή γιστέρνα
- νερόλακκος
- ▲ κωλογιστέρνα
- ◆ κρήνη
- ⊙ πηγή
- ▣ χαραμπός

31. Στις Θαλάμες στη βόρεια πλευρά της πλατείας συναντήσαμε κρήνη, στην οποία η πρόσβαση γίνεται -2,50μ. από το επίπεδο της πλατείας. Είναι η στάθμη που παλαιότερα βρισκόταν η πλατεία. Κατεβαίνοντας δέκα σκαλοπάτια βρισκόμαστε σε δύο τοξωτά ανοίγματα από τα οποία έχουμε πρόσβαση στην θολωτή κατασκευή που καλύπτει την φυσική κοιλότητα του βράχου όπου συγκεντρώνεται το νερό. Από αυτόν τον χώρο ξεκινάει και σύστημα απορροής των υδάτων, πιθανώς σε περιπτώσεις υπερχειλίσσης. (εικ.66,67,68,69)

εικ. 66.

τομή κλ. 1/50

ΕΙΚ. 67.

ΕΙΚ. 68.

ΕΙΚ. 69.

32. Στη νότια πλευρά της πλατείας υπάρχει και άλλη κρήνη, θολωτή με εκφορικό θόλο ισλαμικής διατομής. Πρόκειται για το ονειρομαντείο της Ινούς της Πασιφάης. Έχει εσωτερικές διαστάσεις 5,50μ. βάθος, 3,20μ. πλάτος και 2,30μ. ύψος. Η είσοδος γίνεται κατεβαίνοντας τέσσερα σκαλοπάτια μέχρι τη στάθμη -0,80μ. από το διαμορφωμένο έδαφος. Στην πρόσοψη εξέχουν πέτρες - μαστοί με συμμετρικά σχήματα. Στην κορυφή του τόξου κεφαλή σατύρου, ακολουθούν δυο στρογγυλές πέτρες, πιο κάτω δυο τετράγωνες, δυο μικρές στρογγυλές και τέλος μεγάλες στρογγυλές με άξονα. Πάνω από το σάτυρο υπήρχε κόκκινο τετράγωνο μάρμαρο με ανάγλυφο γείσο και στρογγυλή πέτρα με οπή στη μέση. Στην πρόσοψη υπήρχαν λιθανάγλυφες επιγραφές. Μία από αυτές έγραφε “Αυτοκράτορα Καίσαρα Μάρκον Αυρήλιον Αντωνείνων Σεβαστόν η Πόλις η Θαλαμάτων. Επιμελησαμένου της κατασκευής και ανστάσεως Δημοκράτους του Κράτωνος Ιερέως¹”. (εικ.70,71)

¹ Μπαρδάκος Λευτέρης- Τότσικας Αλέξης, *op.cit.*, σσ 120-121

ΕΙΚ. 70.

ΕΙΚ. 71.

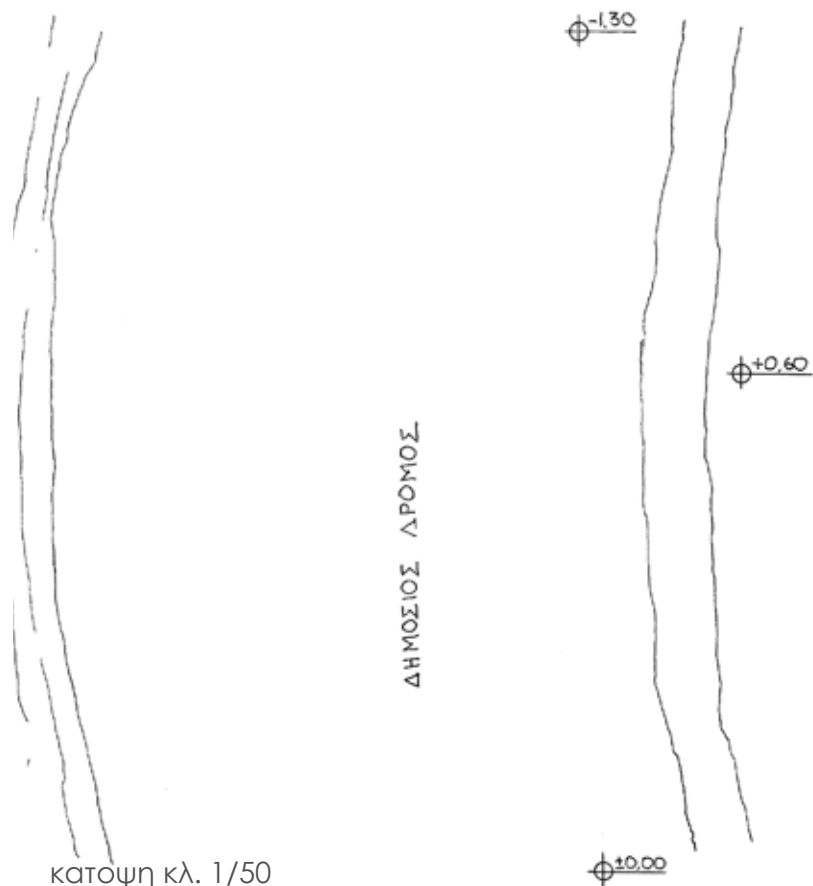
- ✚ στέρνα σε εκκλησία
- ✚ στέρνα σε νεκροταφείο
- στέρνα ή γιστέρνα
- νερόλακκος
- ▲ κωλογιστέρνα
- ◆ κρήνη
- ⊙ πηγή
- ▣ χαραμπός

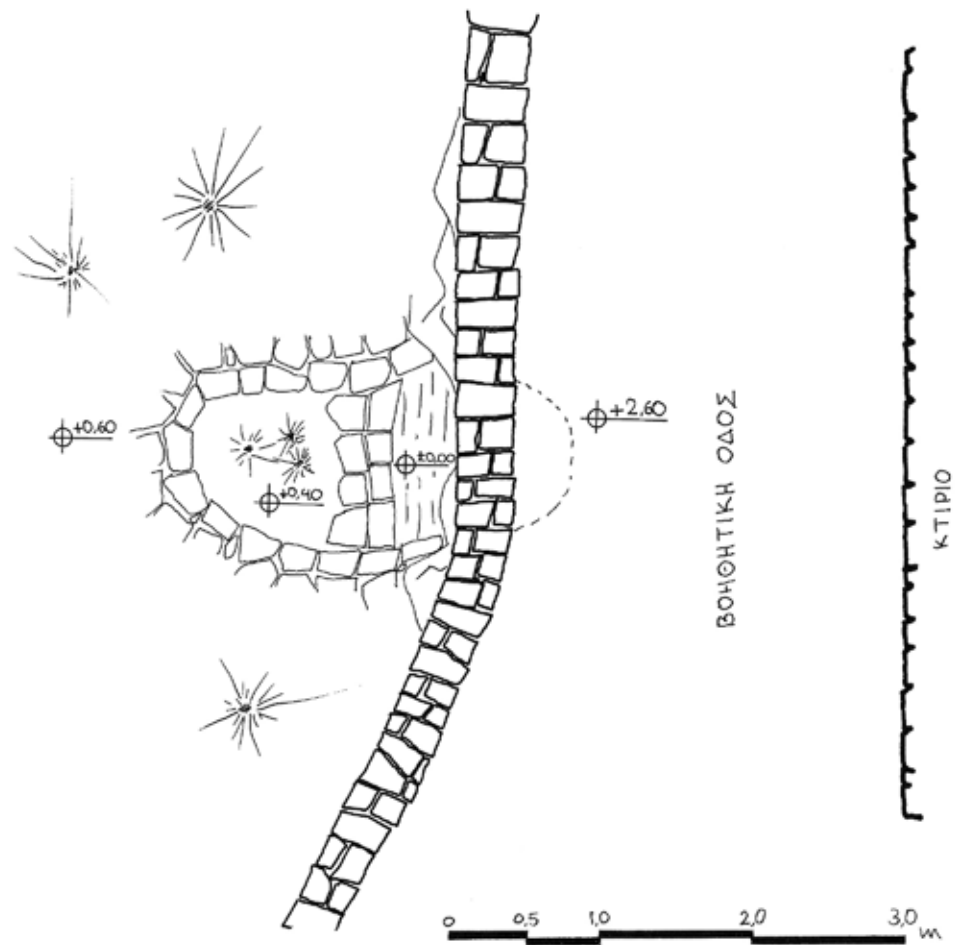
33. Στη Λαγκάδα περίπου 80μ. πριν την πλατεία του χωριού, στα αριστερά του δρόμου και σε απόσταση 5μ. από αυτόν, υπάρχει πηγή. Βρίσκεται σε εσοχή στον βράχο κάτω από τον διερχόμενο βοηθητικό δρόμο. (εικ.72,73)

ΕΙΚ. 72.

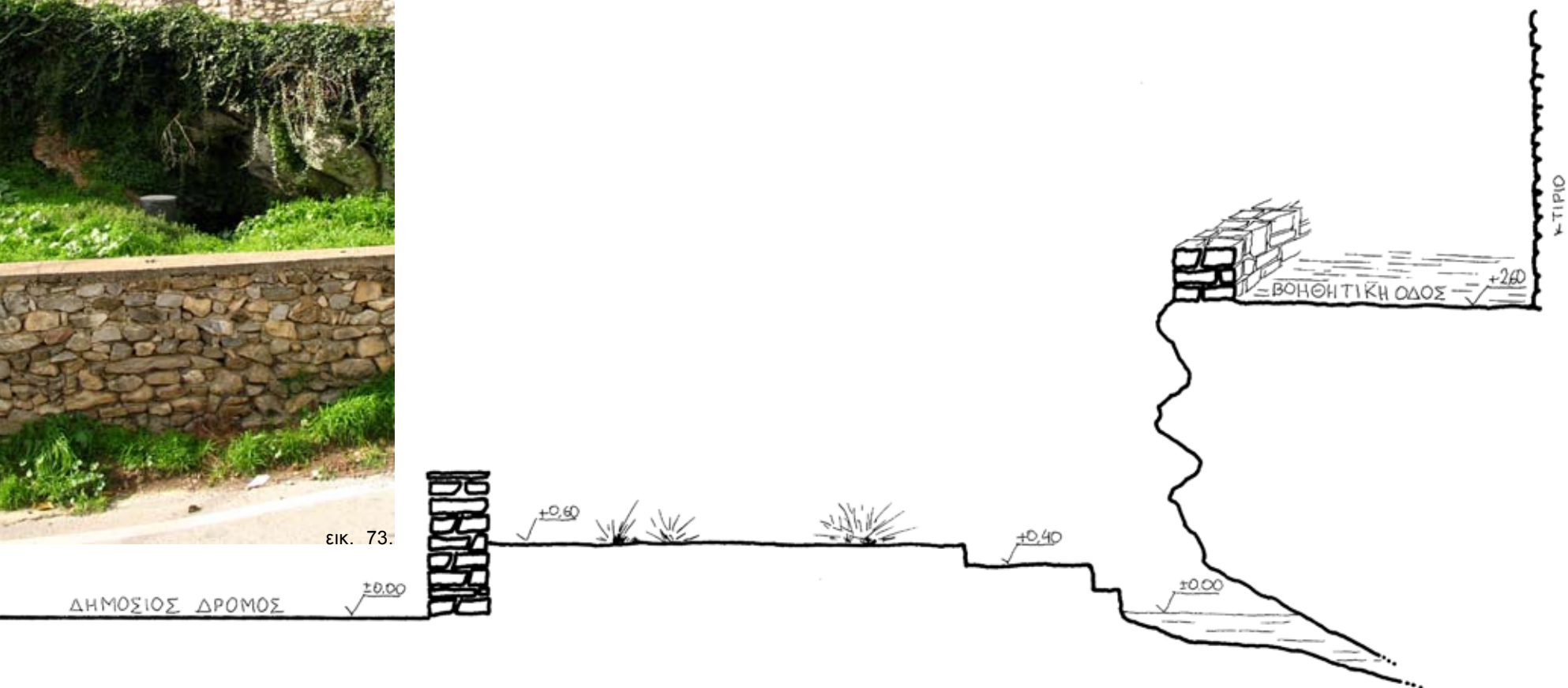

κατοψη κλ. 1/50

ΕΙΚ. 73.

0 0.5 1.0 2.0 3.0 m

τομή κλ. 1/50

ΕΙΚ. 74.

ΕΙΚ. 75.

34. Στην πλατεία του χωριού υπάρχει κρήνη. Βρίσκεται δίπλα στο ναό Μεταμορφώσεως Του Σωτήρος. Είναι στεγασμένη θολωτή κατασκευή με εσωτερικό πλάτος 5,60μ. και ύψος 3,50μ. Αριστερά του θόλου υπάρχει λιθανάγλυφος σταυρός και δεξιά παράσταση κόρης. (εικ.74,75,76)

35. Στον δευτερεύοντα δρόμο νοτιοδυτικά της πλατείας, σε απόσταση 70μ. από αυτήν συναντήσαμε θολωτή στεγασμένη κρήνη. Έχει εσωτερικές διαστάσεις 2,50x5,00μ. και ύψος 2,25μ. Η τοιχοποιία της κατασκευής έχει πάχος 0,75μ. Στο βάθος της κρήνης υπάρχει το στόμιο από όπου γίνεται η προμήθεια του νερού και στο εσωτερικό των τοιχοποιιών σκόπιμα δεν έχουν τοποθετηθεί κάποιοι λίθοι προκειμένου να τοποθετούνται χρήσιμα αντικείμενα κατά τη διάρκεια της πλύσης (σαπούνια, βούρτσες κτλ). Εξωτερικά υπάρχουν πέτρινα σκαφίδια, ώστε να εξυπηρετούνται οι ανάγκες των κατοίκων. (εικ.77,78)

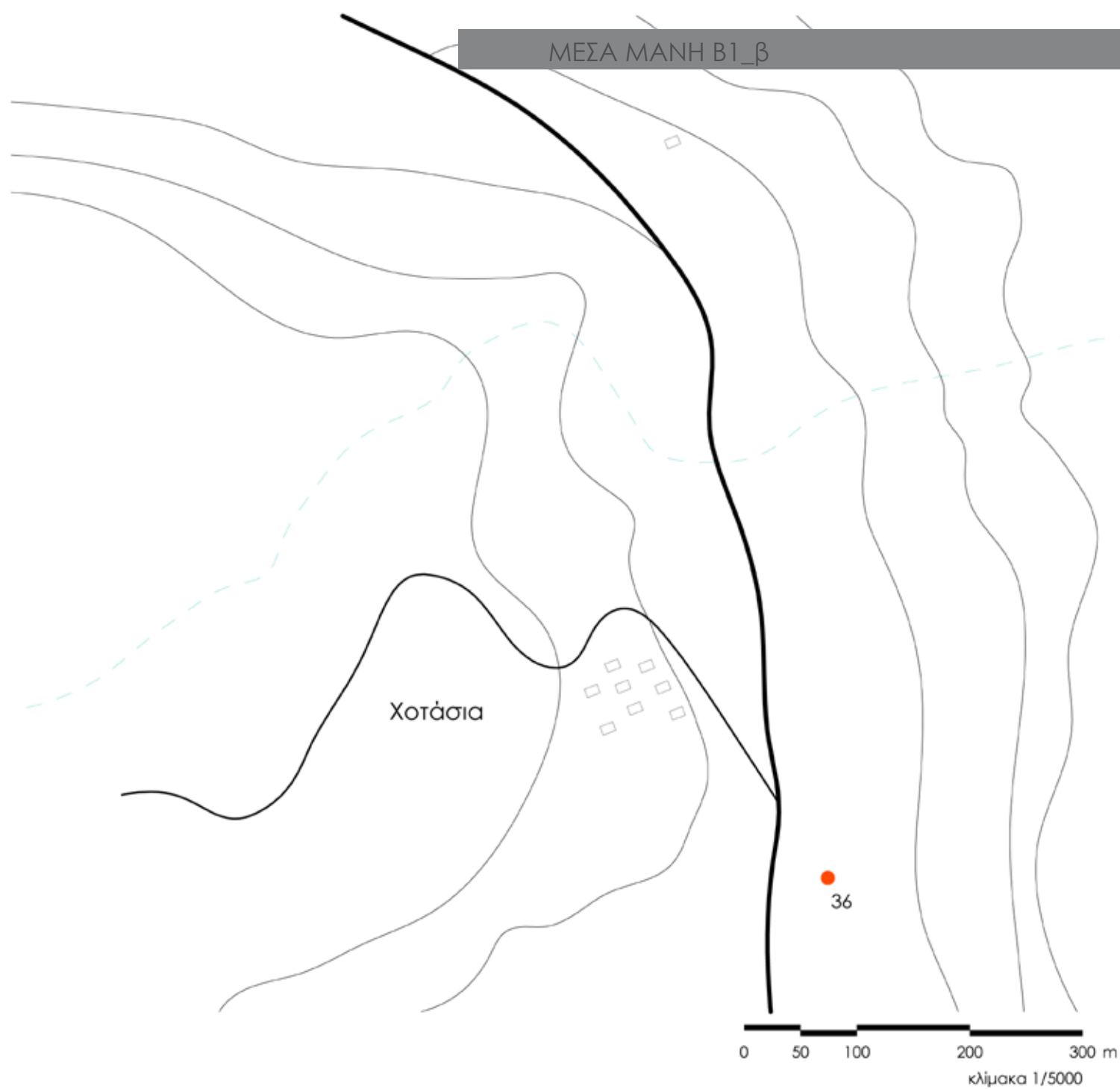
ΕΙΚ. 76.

ΕΙΚ. 77.

ΕΙΚ. 78.

- ✚ στέρνα σε εκκλησία
- ✚✚ στέρνα σε νεκροταφείο
- στέρνα ή γιστέρνα
- νερόλακκος
- ▲ κωλογιστέρνα
- ◆ κρήνη
- ⊙ πηγή
- ▣ χαραμπός

36. Στον δρόμο προς Οίτυλο και 50μ. μετά τη διασταύρωση για Χοτάσια, στα αριστερά συναντήσαμε στέρνα ορθογωνικής κάτοψης διαστάσεων 4,60x6,60μ. Κατασκευασμένη με αργολιθοδομή και μέγιστο ύψος από το έδαφος 1,50μ. Έμοιαζε να χρησιμοποιείται ακόμη εξαιτίας των καλοδιατηρημένων μέσων άντλησης του νερού. (εικ.79,80,81)

εικ. 79

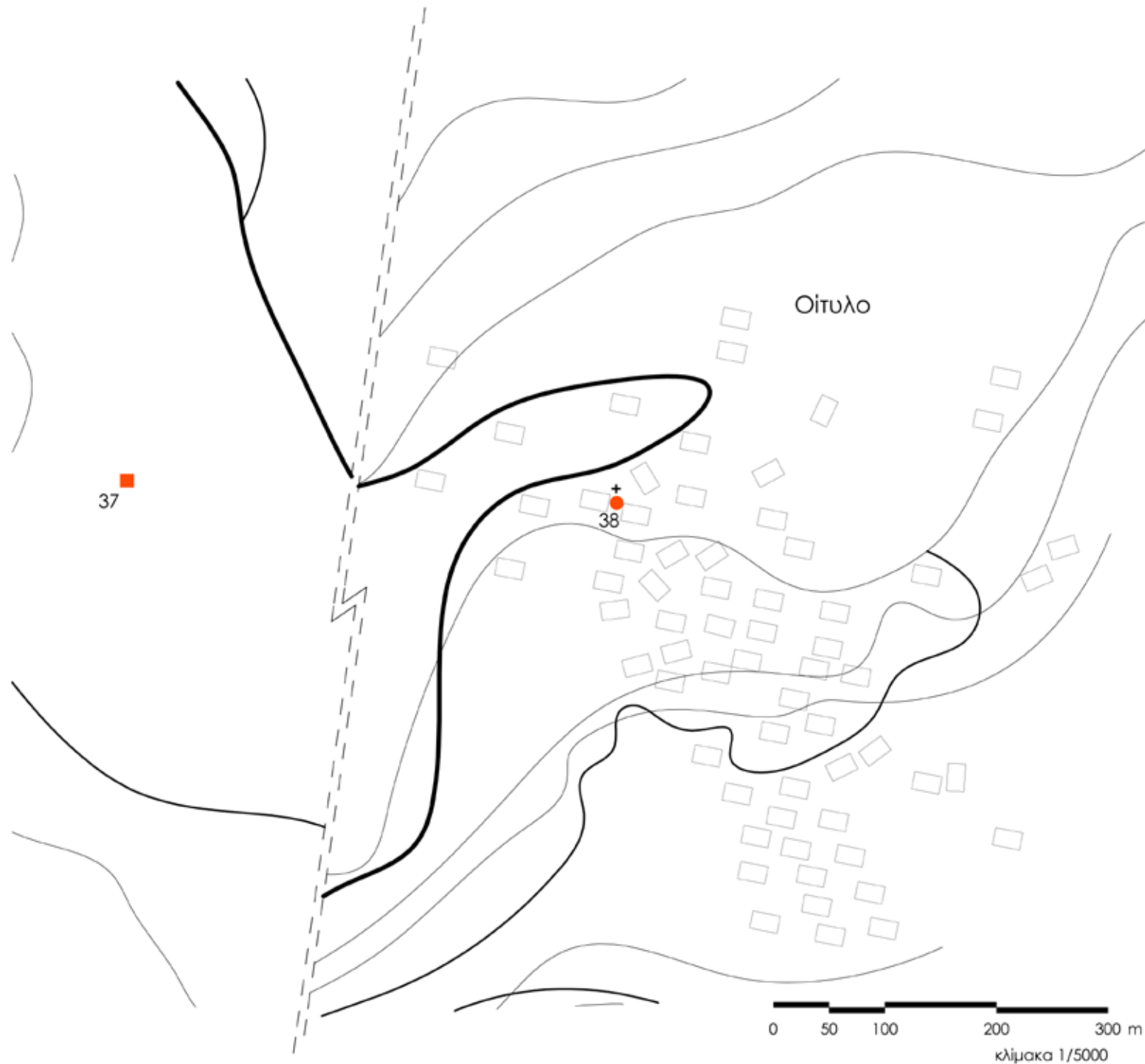
εικ. 80

εικ. 81

- ✚ στέρνα σε εκκλησία
- ✚ στέρνα σε νεκροταφείο
- στέρνα ή γιστέρνα
- νερόλακκος
- ▲ κωλογιστέρνα
- ◆ κρήνη
- ⊙ πηγή
- χαραμπός

0 50 100 200 300 m
κλίμακα 1/5000

37. Περίπου 1200μ. πριν το Οίτυλο και 840μ. μετά την διασταύρωση για Ελαιοχώρι Οιτύλου, συναντήσαμε στα δεξιά του δρόμου νερόλακκο σχεδόν κυκλικής κάτοψης διαμέτρου 50μ. Τροφοδοτείται από κατερχόμενο ρέμα και βρόχινο νερό. Ο πυθμένας του είναι επιχρισμένος, πιθανώς με ασβεστοκονίαμα, για να περιορίζονται οι απώλειες των υδάτων και την περίοδο της επίσκεψης έπρεπε να αντληθεί όλο το νερό και να επισκευαστεί για αυτόν το λόγο. Έχει δημόσια χρήση για το πότισμα των παρακειμένων χωραφιών και οικόσιτων ζώων. (εικ.82)

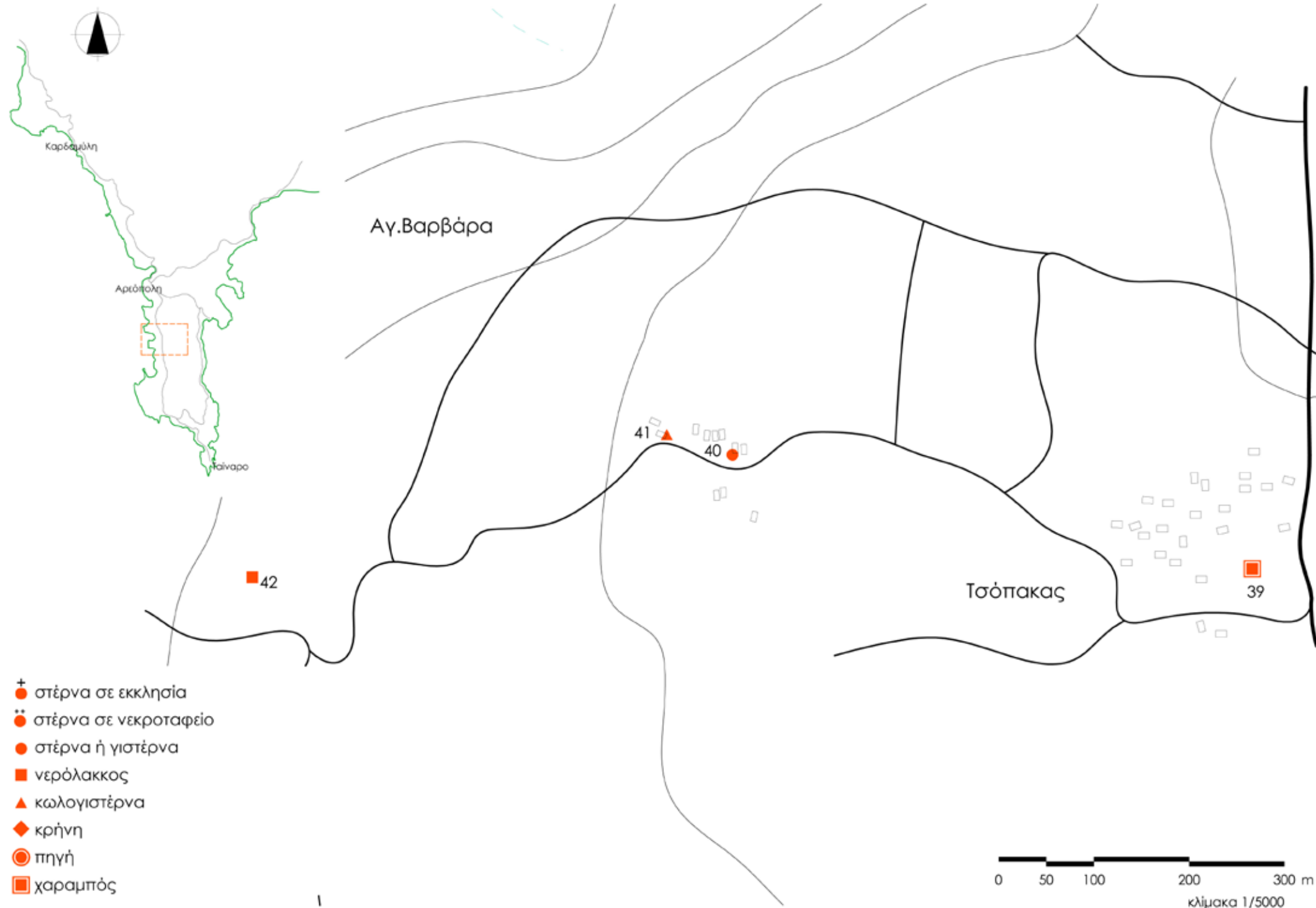

ΕΙΚ. 82.

38. Περίπου 900μ. μετά την είσοδο στο Οίτυλο δίπλα στην εκκλησία του Προφήτη Ηλία υπάρχει οικογενειακή λαξευτή στέρνα ιδιοκτησίας Παναγιωτέα Παναγιώτη. Ο ίδιος μας περιέγραψε τον 'μπίγκο', ένα ειδικό αιχμηρό εργαλείο, με το οποίο έσκαβαν το βράχο για την κατασκευή της στέρνας που έχει 4μ. βάθος. Το βρόχινο νερό καταλήγει εκεί με σούγγελα από τη στέγη. Κάθε χρόνο την στέρνα την αδειάζανε και την ασβεστώνανε, ενώ για να την διατηρήσουν καθαρή βάζανε χέλια. Οι υπέργειες στέρνες διέθεταν "πορτάκι" ώστε να αερίζονται και να είναι πιο εύκολη η πρόσβαση στο εσωτερικό της. Η κεντρική βρύση απέχει μια ώρα από το χωριό και οι κάτοικοι έπρεπε να το μεταφέρουν με βαρέλες, οπότε σχεδόν κάθε σπίτι είχε αυτόνομη διαχείριση του βρόχινου νερού. (εικ.83)

ΕΙΚ. 83.

39. Στον οικισμό Τσόπακα, 300μ. από τον κεντρικό δρόμο υπάρχει χαραμπός δίπλα από την εκκλησία της Αγ. Μαρίνας (να σημειώσουμε ότι η συγκεκριμένη αγία είναι η προστάτιδα των νερών, οπότε πιθανώς να υπάρχει κάποια σχέση με την επιλογή της θέσης της δίπλα στον χαραμπό). Πρόκειται, για βάραθρο διαστάσεων περίπου 25x35μ.,

εικ. 84

40. Στον οικισμό Αγ. Βαρβάρα, 700μ. από τον κεντρικό δρόμο, συναντήσαμε οικία που στο πίσω μέρος της έχει λαξευτή στέρνα με θολωτή επίστεψη. Έχει διαστάσεις 5,00x2,00μ. και 3,00μ. βάθος. Μέρος της θολωτής κατασκευής έχει καταρρεύσει και μόνο κατά 3,50μ. μένει ανέπαφη. Διατηρείται το επίχρισμα, πιθανώς κουρασάνι, στο εσωτερικό της. (εικ.85,86)

εικ. 85

εικ. 86

εικ. 87.

εικ. 88.

εικ. 89.

41. Στη συνέχεια του δρόμου μετά από 40μ. συναντήσαμε στον περίβολο οικίας λαξευτή στέρνα, καλυμμένη με πλέχτουρα. Έχει διαστάσεις 1,00x4,00μ. (εικ.87,88)

42. Παραμένοντας στον ίδιο δρόμο με κατεύθυνση νοτιοδυτική, μετά από 600μ. συναντήσαμε τον ναό του Αγ. Γεωργίου (πιθανώς) με νερόλακκο στην βορειοανατολική του πλευρά. Ο ναός, μονόκλιτος, με εξαιρετικού ενδιαφέροντος και αξίας τοιχογραφίες, κάτι που φαίνεται από την, ανολοκλήρωτη παρόλα αυτά, προσπάθεια να προστατευτεί με μεταλλικό πλαίσιο. Σημαντικό τμήμα του έχει καταρρεύσει με αποτέλεσμα να εκτίθεται άμεσα στις καιρικές συνθήκες. Ο νερόλακκος, σχεδόν ορθογωνικής κάτοψης, έχει διαστάσεις περίπου 15,00x5,00μ. και σε όλη τη γύρω περιοχή υπάρχουν σκαφίδια. (εικ.89,90,91,92)

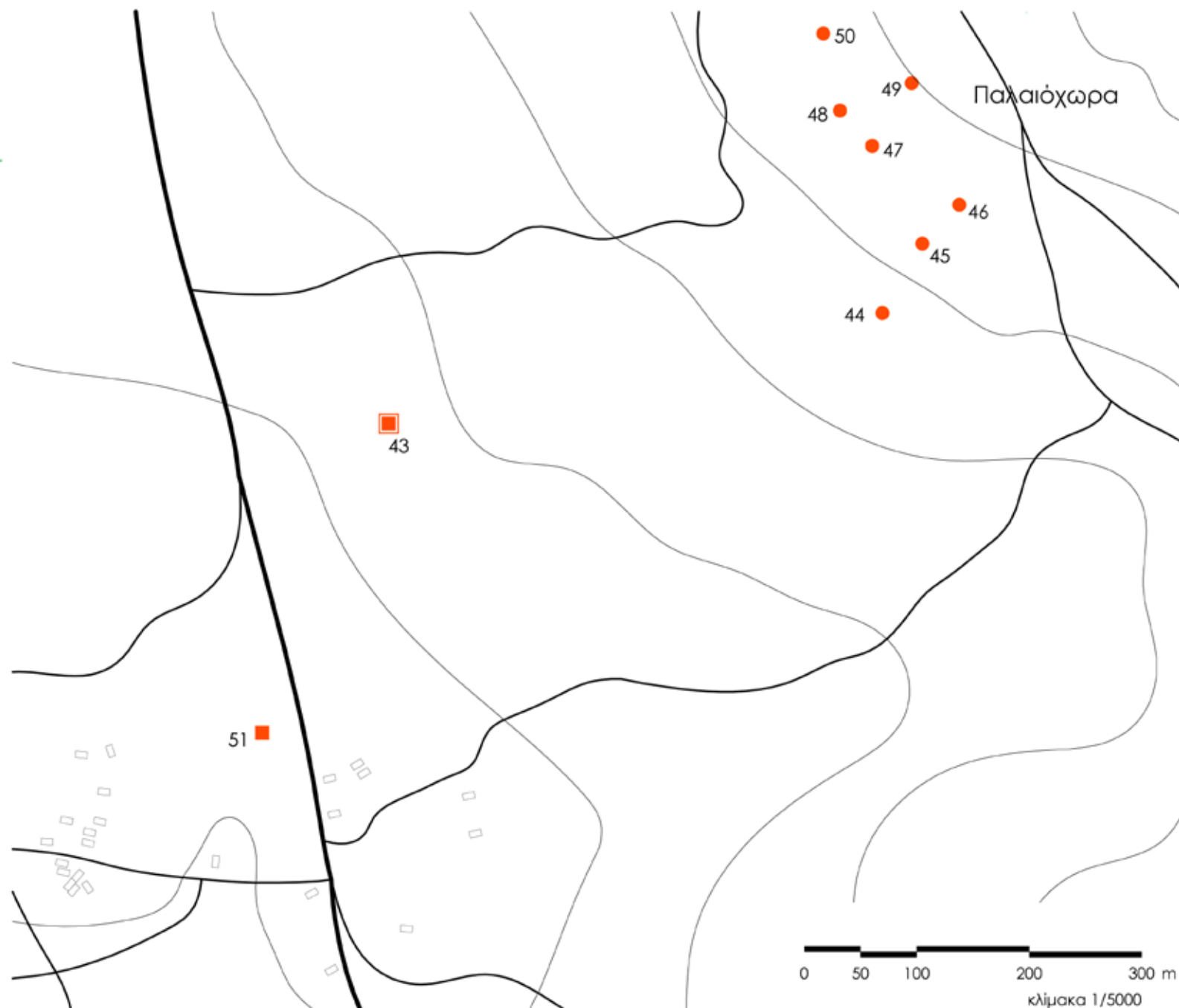
εικ. 90.

ΕΙΚ. 91.

ΕΙΚ. 92.

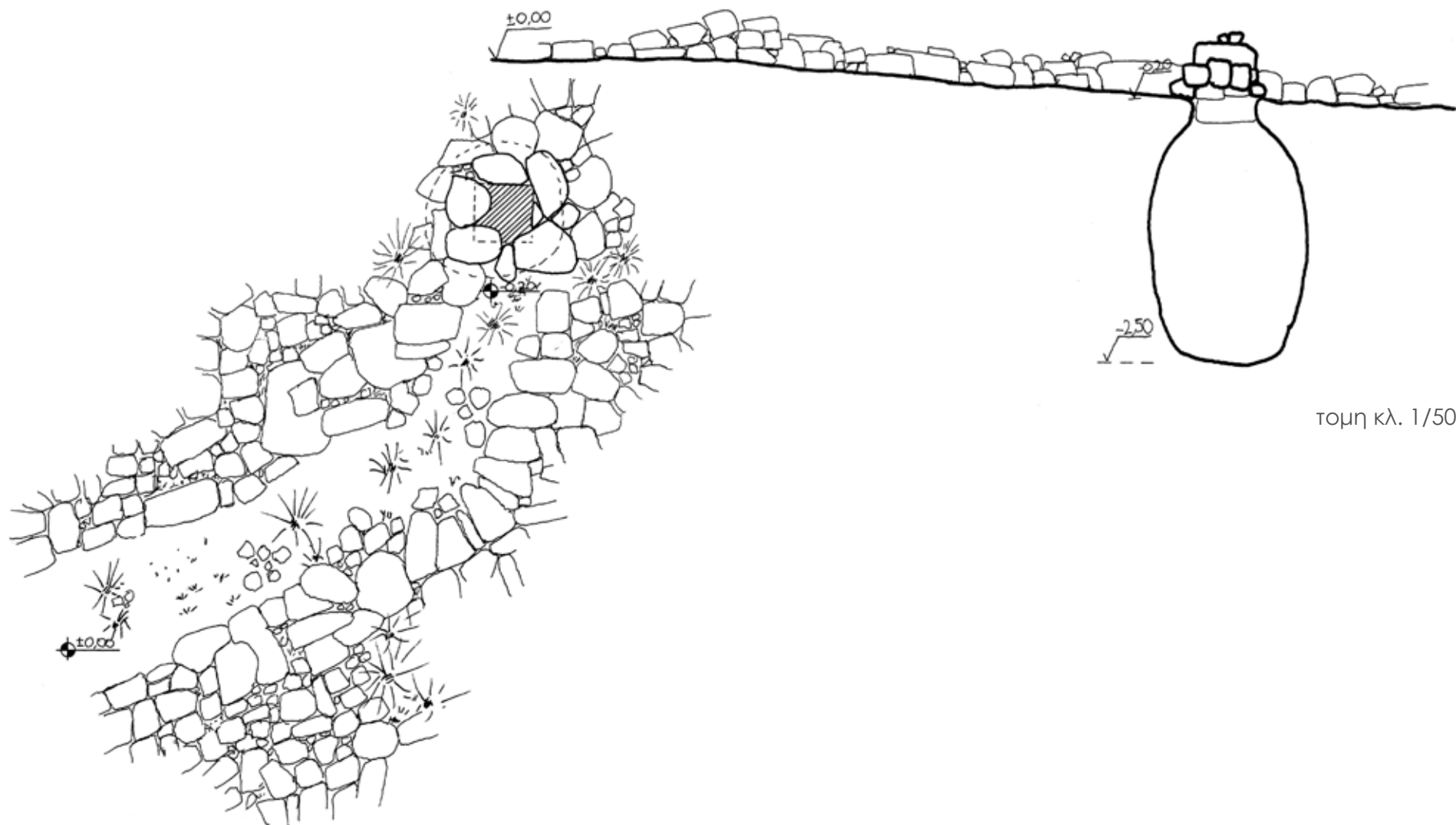
- ✚ στέρνα σε εκκλησία
- ✚ στέρνα σε νεκροταφείο
- στέρνα ή γιστέρνα
- νερόλακκος
- ▲ κωλογιστέρνα
- ◆ κρήνη
- ⊙ πηγή
- χαραμπίος

43. Στα αριστερά του κεντρικού δρόμου, περίπου 440μ. μετά την διασταύρωση για τα Τρισάκια, στρίβουμε στον δρόμο με κατεύθυνση προς Παλαιόχωρα και μετά από 270μ. συναντάμε στα δεξιά τον χαραμπό 'Άγριο Τσόπακα'. Έχει διαστάσεις περίπου 30x15μ. (εικ.93)

44. 45.46.47.48.49.50.Περίπου μετά από 400μ. στη συνέχεια του δρόμου, στα δεξιά, ο Ηλίας Μπραϊμης μας υπέδειξε επτά στέρνες όμοιες μεταξύ τους εκ των οποίων η μία στην ιδιοκτησία του. Βρίσκονται διάσπαρτες σε μια περιοχή με ακτίνα 100μ. Πρόκειται για περιοχή με χωράφια. Όλες οι στέρνες είναι λαξευτές στο φυσικό βράχο και κλείνουν με σωρό από πέτρες στο στόμιό τους, με τρόπο που είναι σχεδόν αδύνατον να αναγνωριστούν. Στις περισσότερες καταλήγουν κακοσυντηρημένα, πλέον, χαντάκια και οδηγοί που οδηγούσαν το βρόχινο νερό στην αποθήκευσή του. Σύμφωνα με τα λεγόμενά του για την κατασκευή τους μαζευότανε και βοηθούσε όλο το χωριό, όπως επίσης και ότι χρησιμοποιούνταν και σαν "κρυψώνα" κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου. (εικ.94)

τομή κλ. 1/50

0 0.5 1.0 2.0 3.0 m

κατοψη κλ. 1/50

51. Στα δεξιά του κεντρικού δρόμου, στο ύψος της Καφιώνας, συναντήσαμε σύγχρονη ημιυπόγεια στέρνα κυκλικής κάτοψης. Έχει διάμετρο 8,10μ., 5,00μ. βάθος και το ανώτερο τμήμα της φτάνει 0,40μ. από το έδαφος, πάνω από το οποίο είναι κατασκευασμένη με εμφανή αργολιθοδομή και στεγάζεται με πλάκα οπλισμένου σκυροδέματος. Επίσης, έχει δύο στόμια και περιμετρικά σκαφίδια από σκυρόδεμα. (εικ.95)

- ✚ στέρνα σε εκκλησία
- ✚ στέρνα σε νεκροταφείο
- στέρνα ή γιστέρνα
- νερόλακκος
- ▲ κωλογιστέρνα
- ◆ κρήνη
- πηγή
- χαραμπός

52. Περίπου 250μ. μετά το Αγγιαδάκι στα δεξιά του δρόμου, συναντήσαμε παρόμοια στέρνα με διάμετρο 11,00μ. και τρία στόμια. Η επίπεδη στέγασή της είναι κατασκευασμένη από οπλισμένο σκυρόδεμα και βρίσκεται στο επίπεδο του εδάφους, ενώ περιμετρικά υπάρχει πέτρινο τοίχείο ύψους 0,50μ. και 0,40μ. πλάτους. Απορία μας δημιουργεί το γεγονός ότι στα

τετράγωνης κάτοψης στόμια, η μία πλευρά είναι επενδεδυμένη με πέτρα, ενώ κεντρικός πυρήνας παραμένει το στόμιο από σκυρόδεμα. Το παραπάνω συμβαίνει και στα τρία στόμια και είναι η μοναδική κατασκευή που συναντήσαμε κάτι τέτοιο. (εικ.96)

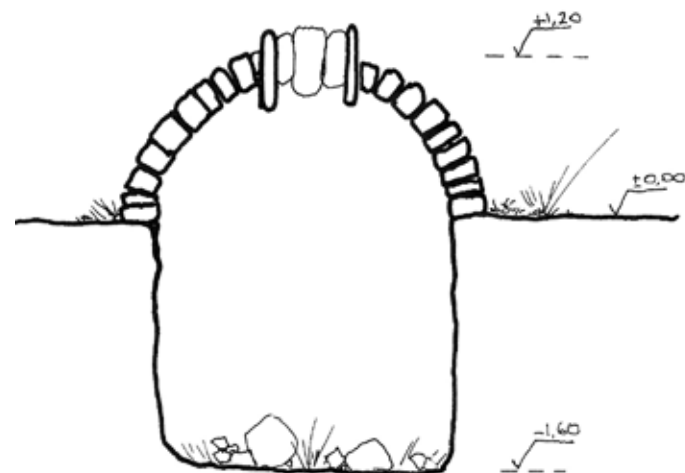

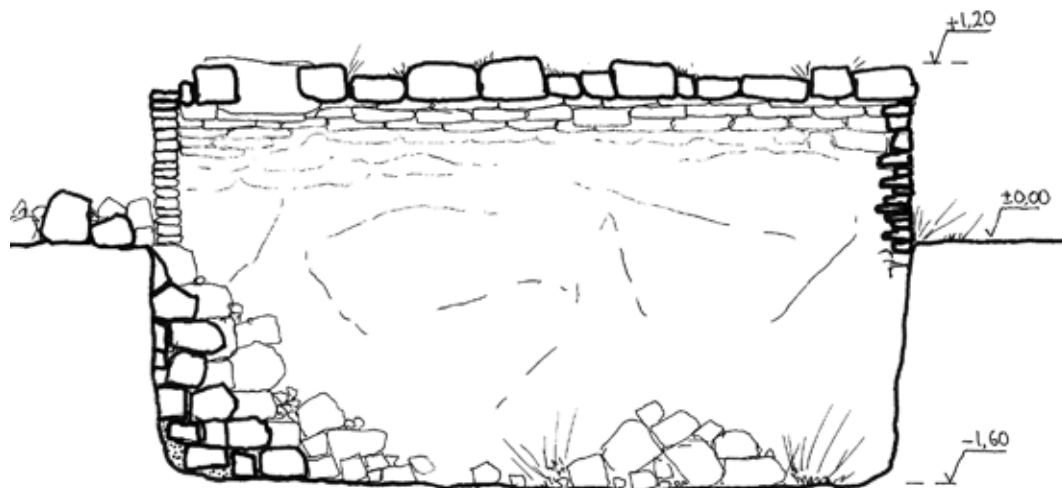
53. Περίπου 250μ. πριν το χωριό στα δεξιά του δρόμου υπάρχει θολωτή στέρνα διαστάσεων 5,00x1,50μ. και ύψος 2,50μ. έχει καταρρεύσει τμήμα της ώστε να διακρίνεται το εσωτερικό της και έχει διατηρηθεί το στόμιο, το οποίο είναι ένα άνοιγμα στο ανώτερο τμήμα του θόλου. (εικ.97)

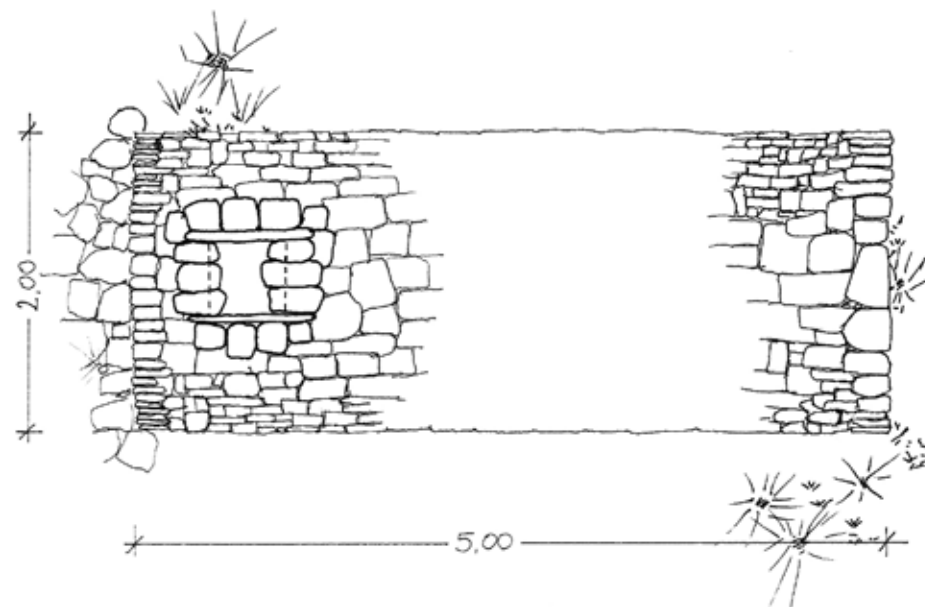
εικ. 97

εγκαρσια τομη κλ. 1/50

διαμνηκης τομη κλ. 1/50

κατοψη κλ. 1/50

54. 100μ. παραπάνω, στα αριστερά του δρόμου μια παρόμοια στέρνα της οποίας έχει καταρρεύσει όλη η στενή πλευρά. (εικ.98)

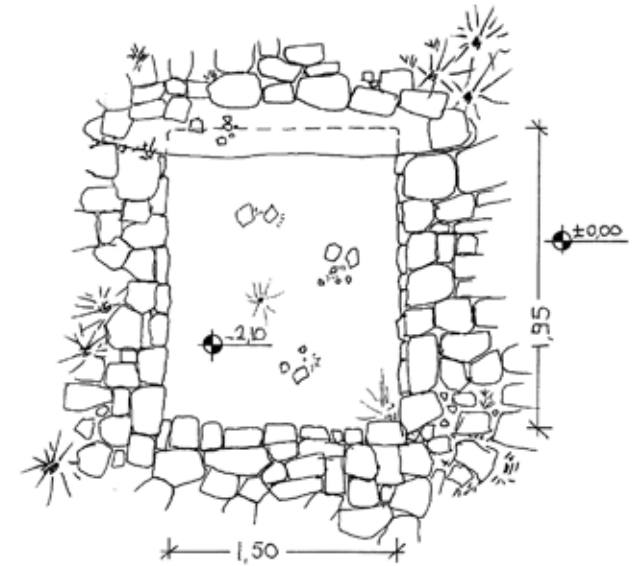
55. Στην είσοδο του χωριού, στα δεξιά του δρόμου, μπροστά από μισογκρεμισμένο σπίτι, υπάρχει λαξευτή κωλογιστέρνα διαστάσεων 1,80x6,00μ. και ύψος 2,00μ. Έχει απομείνει μόνο το άνοιγμά της καθώς από τη στέγαση παραμένει μόνο ένα πλέχτουρο, γεγονός που υποδηλώνει ότι ήταν στεγασμένη με αυτόν τον τρόπο. (εικ.99)

ΕΙΚ. 99.

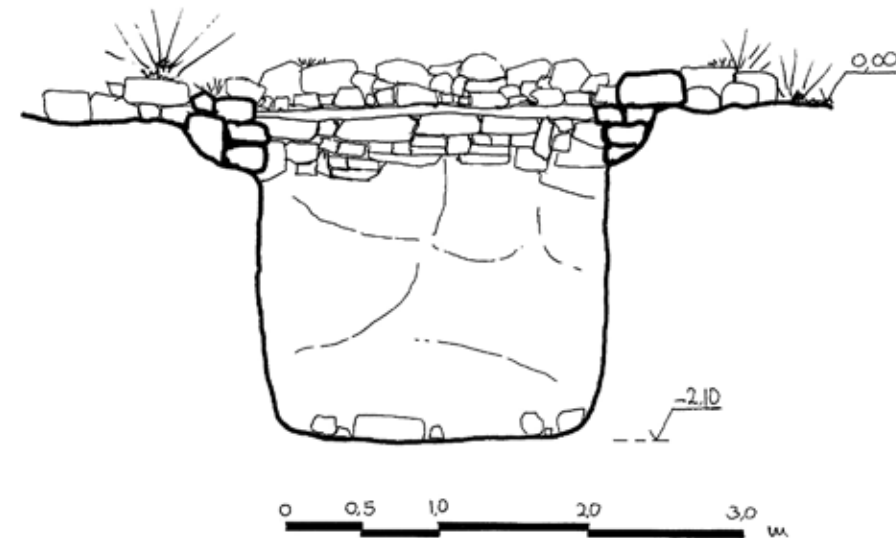
56. Δίπλα στο δρόμο, 40μ. πιο πάνω συναντήσαμε λαξευτή κωλογιστέρνα διαστάσεων 2,00x1,50μ. και ύψος 1,20μ. Ήταν και αυτή σκεπασμένη με πλέχτουρα και μάλιστα ιδιαίτερα λεπτά, πάχους 4-5εκ. (εικ.100)

ΕΙΚ. 100.

κατοψη κλ. 1/50

διαμνηκης τομη κλ. 1/50

εικ. 101.

εικ. 102.

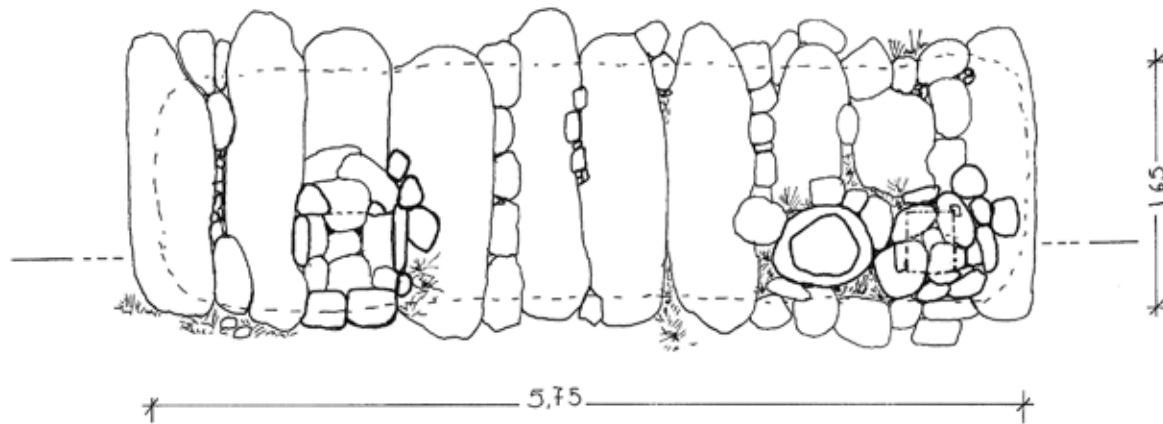

εικ. 103.

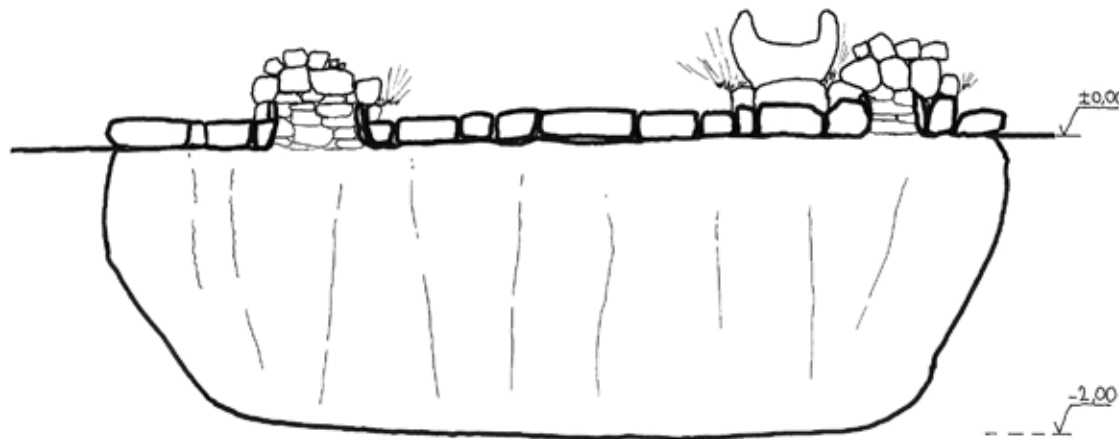
57. Μετά από 80μ. δίπλα σε εγκαταλελειμμένο πυργόσπιτο βρίσκεται σε χαμηλότερη στάθμη λαξευτή θολωτή στέρνα. Έχει διαστάσεις 5,00x2,00μ. και 2,50μ. ύψος. Η μεγάλη της πλευρά είναι τοποθετημένη κάθετα στην κλίση του εδάφους, όπου από τη μία ο θόλος της εδράζεται στο ίδιο επίπεδο με το έδαφος και από την άλλη είναι 0,80μ. χαμηλότερα. (εικ.101,102)

58. Στα 25μ. δεξιά, υπάρχει στέρνα στον κήπο οικίας, λαξευτή διαστάσεων 4,00x2,50μ. Έχει λιακό στο επίπεδο του εδάφους και το στόμιο είναι στο κέντρο. (εικ.103)

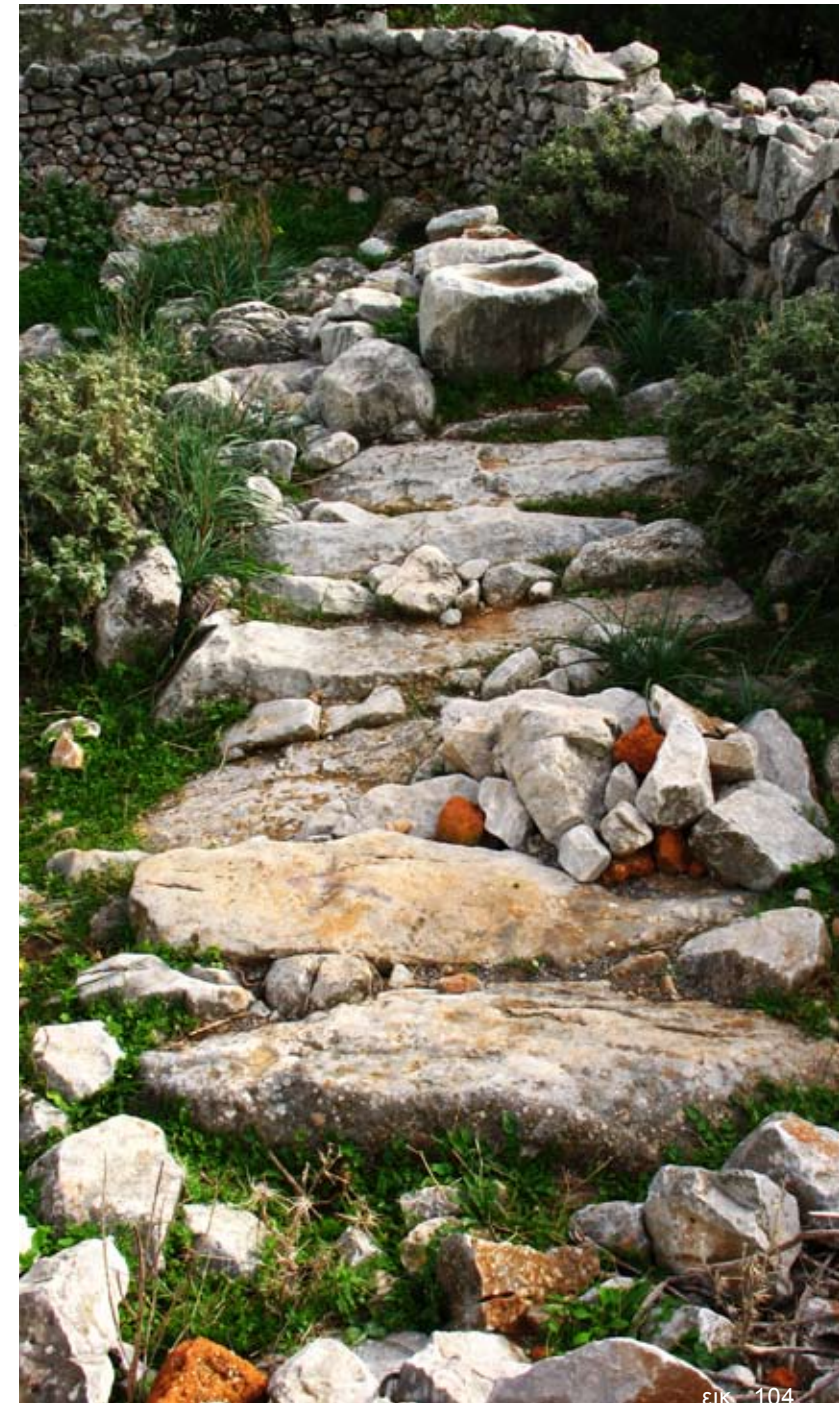
59. Δίπλα στην περίφραξη της οικίας που βρίσκεται 50μ. παραπάνω υπάρχει λαξευτή κωλογιστέρνα σκεπασμένη με πλέχτουρα που διατηρείται σε πολύ καλή κατάσταση. Έχει διαστάσεις 1,80x6,00μ. με δύο στόμια και σε πολύ μικρή απόσταση υπάρχουν πέτρινα σκαφίδια. (εικ.104)

κατοψη κλ. 1/50

διαμηνής τομή κλ. 1/50

εικ. 104.

60. Στο υψηλότερο σημείο του χωριού υπάρχει σύγχρονο υδραγωγείο. Συγκεντρώνει το νερό από το δίκτυο υδροδότησης και με τη βοήθεια της βαρύτητας καταλήγει στους κατοίκους. (εικ.105,106)

εικ. 105.

- ✚ στέρνα σε εκκλησία
- ✚ στέρνα σε νεκροταφείο
- στέρνα ή γιστέρνα
- νερόλακκος
- ▲ κωλογιστέρνα
- ◆ κρήνη
- πηγή
- χαραμπός

61. Στη βορειότερη πλευρά του χωριού δίπλα σε εγκαταλελειμμένο σπίτι υπάρχει λαξευτή στέρνα, εν μέρει καλυμμένη με πλέχτουρα. Έχει διαστάσεις 2,00x5,00μ. και ύψος 3,00μ. βρίσκεται στη νότια πλευρά του σπιτιού. (εικ.107,108)

62. Σε μικρή απόσταση υπάρχει στέρνα με τα ίδια χαρακτηριστικά και διαστάσεις 1,00x1,50μ. και ύψος 2,00μ. (εικ.109,110)

63. Στο τέλος του δρόμου προς το Ταίναρο, στην Κοκκινόγεια, πίσω από το ναό του Ποσειδώνα υπάρχει κυκλικής κάτοψης ημιυπόγεια λαξευτή στέρνα. Έχει διάμετρο 1,50μ. και η τοιχοποιία της κατασκευής είναι 0,50μ. (εικ.111)

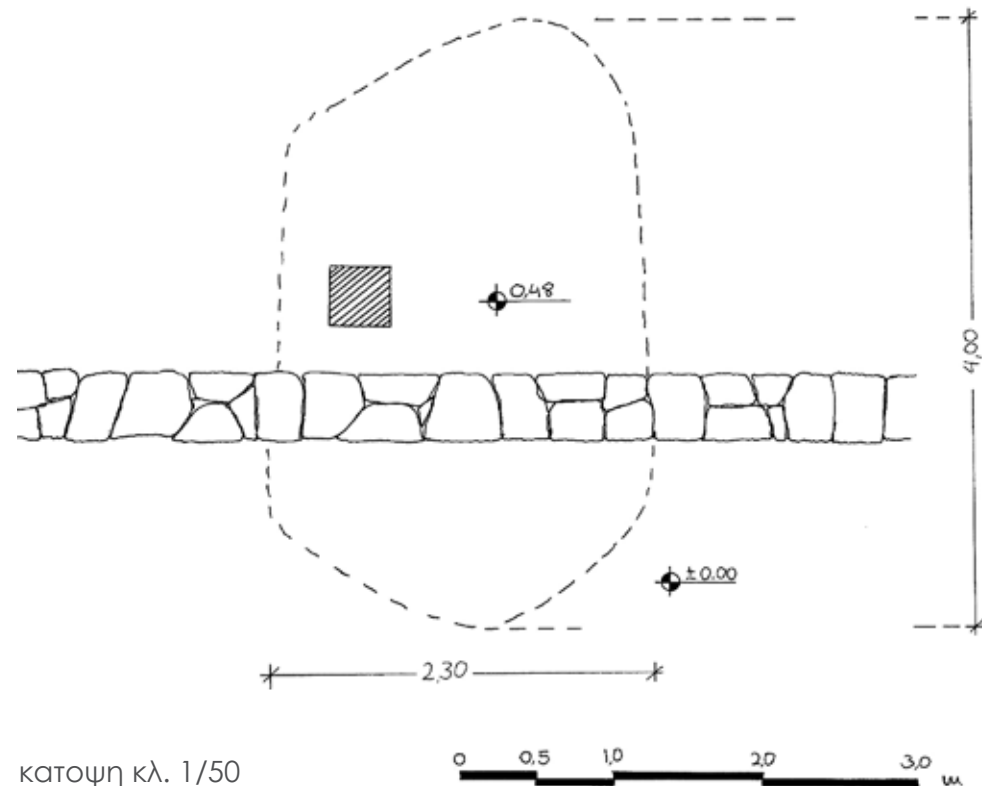
εικ. 111.

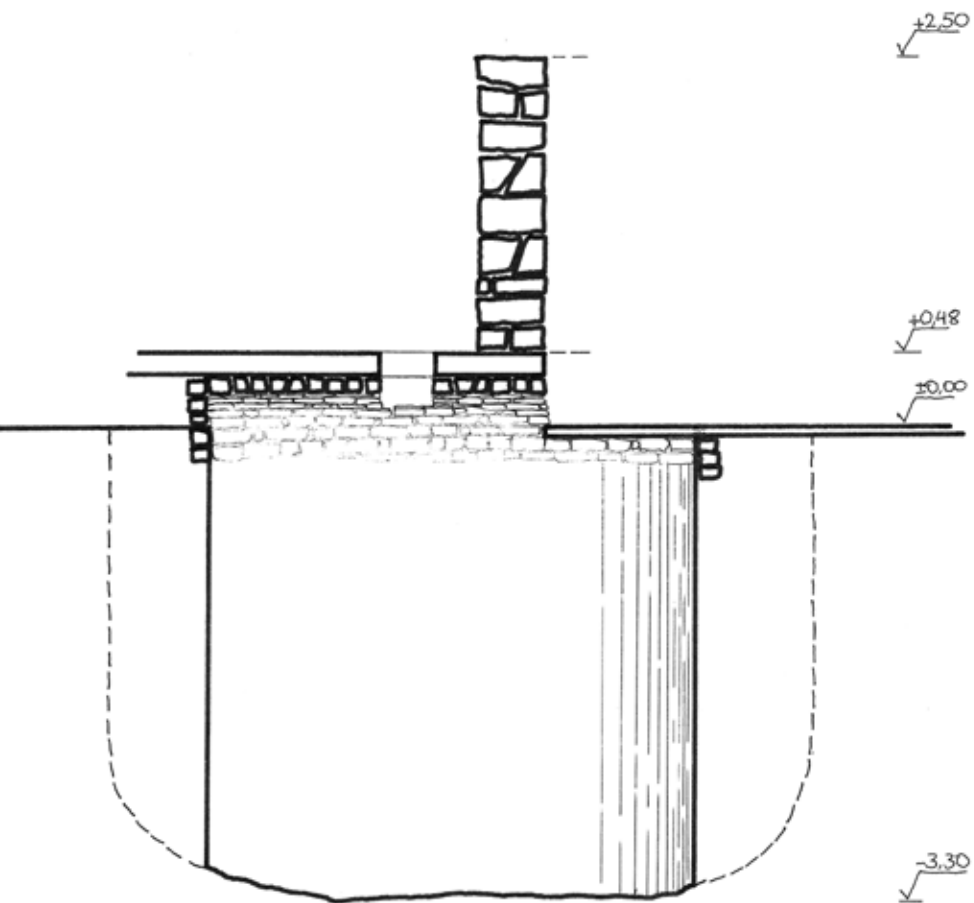
- ✚ στέρνα σε εκκλησία
- ✚ στέρνα σε νεκροταφείο
- στέρνα ή γιστέρνα
- νερόλακκος
- ▲ κωλογιστέρνα
- ◆ κρήνη
- ⊙ πηγή
- ▣ χαραμπός

0 50 100 200 300 m
κλίμακα 1/5000

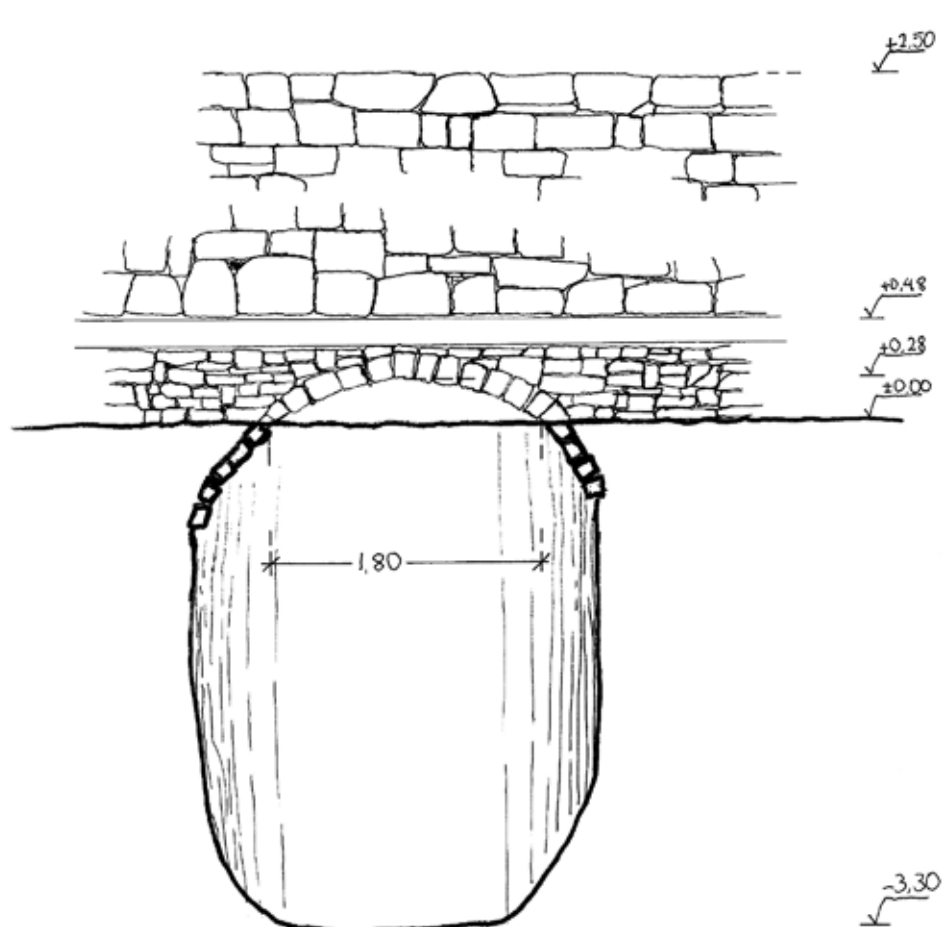
64. Στο δυτικό τμήμα του οικισμού, κοντά στον Πύργο Καπετανάκου, υπάρχει σε κήπο σπιτιού λαξευτή θολωτή στέρνα διαστάσεων 4,00x1,80μ. και 3,50μ. ύψος. Η θέση της είναι τέτοια που η κατασκευή του μεταγενέστερου δρόμου έπρεπε να την 'κόψει'. Έτσι διερχόμενος κάποιος από το δρόμο διακρίνει το τόξο στην μετατοπισμένη περίφραξη, το οποίο είναι τομή στο θόλο της στέρνας, αλλά και στο δρόμο το ίχνος από την περίμετρό της. Στο εσωτερικό της ιδιοκτησίας προβάλει μόνο το στόμιο της στέρνας, καθώς η αυλή είναι μισό μέτρο ψηλότερα από το δρόμο. (εικ.112,113)

εικ. 112.

διαμνηκης τομή κλ. 1/50

εγκαρσια τομή κλ. 1/50

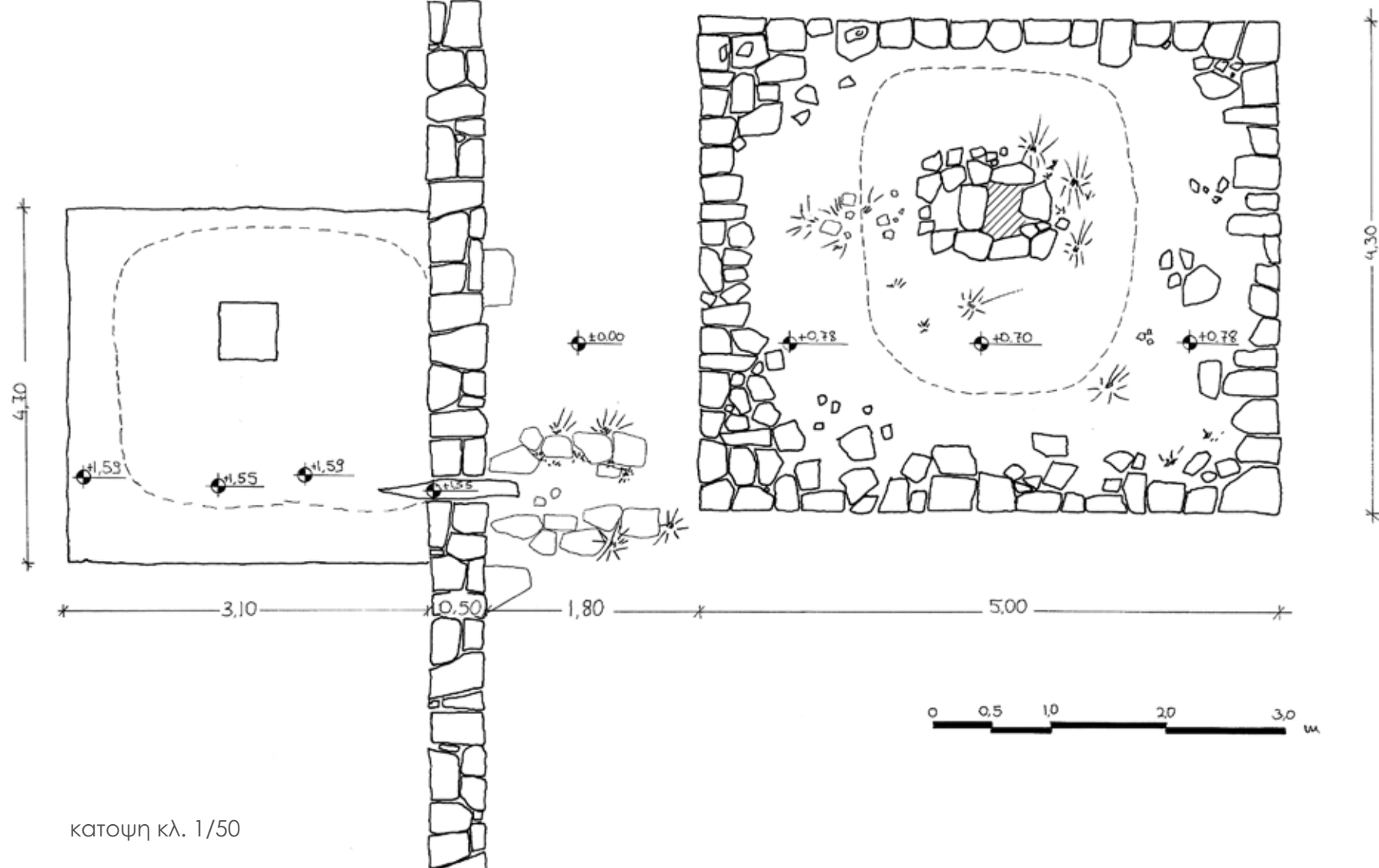

Πύργος Διρού

- ✚ στέρνα σε εκκλησία
- ✚✚ στέρνα σε νεκροταφείο
- στέρνα ή γιστέρνα
- νερόλακκος
- ▲ κωλογιστέρνα
- ◆ κρήνη
- ⊙ πηγή
- ▣ χαραμπός

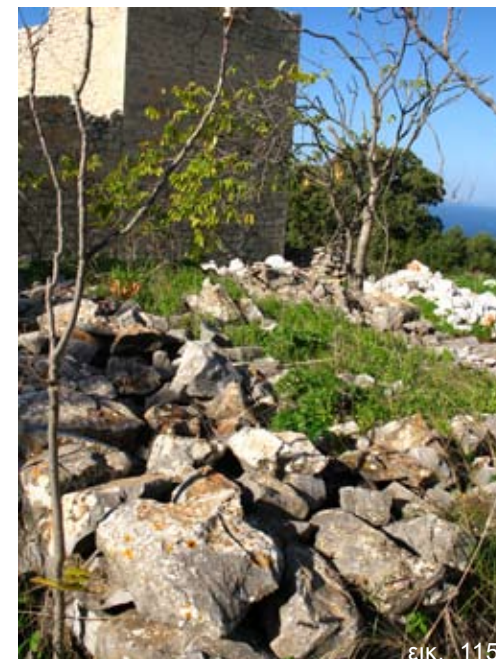

65. Στην έξοδο του οικισμού, στο δρόμο προς τα σπήλαια, στα αριστερά υπάρχει μικρή εκκλησία πίσω από την οποία βρίσκεται θολωτή ημιυπόγειο στέρνα. Έχει διαστάσεις 5,00x4,30μ. και ύψος από το έδαφος 0,90μ. Αν και δεν έχει λιακό, η επιφάνεια που έχει σήμερα μοιάζει αλλοιωμένη και πιθανώς όταν κατασκευάστηκε να είχε και να συγκέντρωνε το βρόχινο νερό. (εικ.114,115)

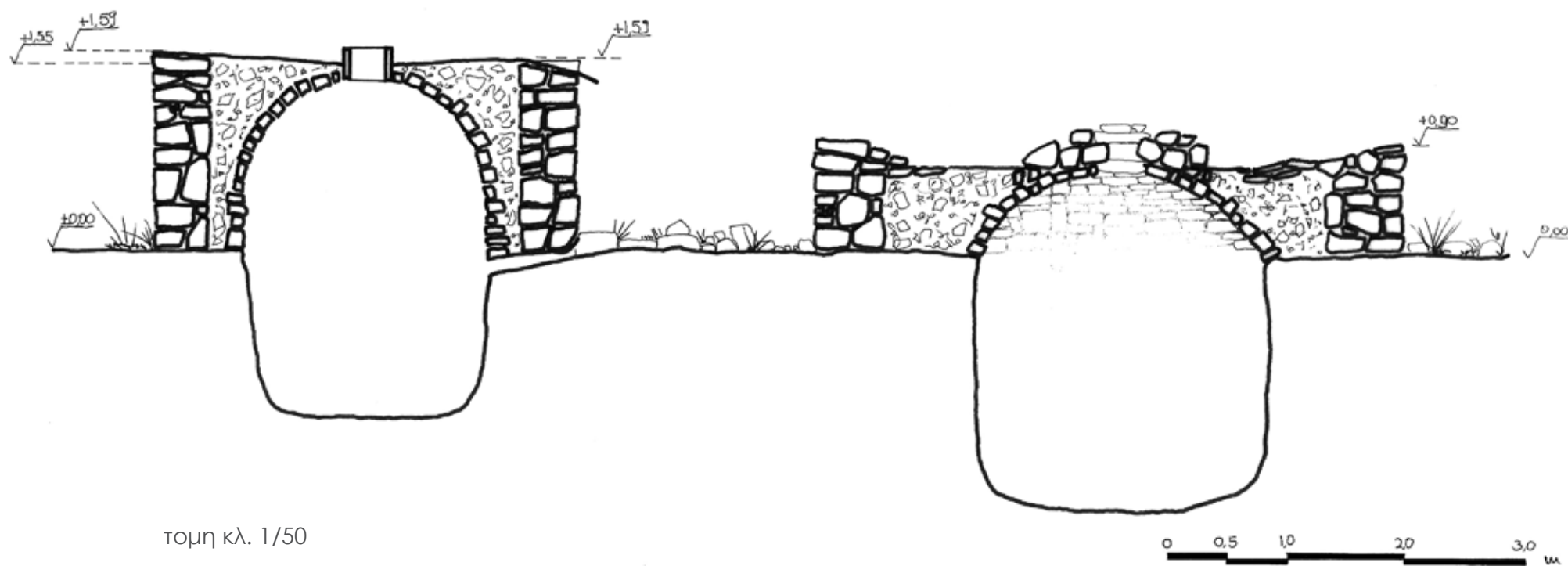

ΕΙΚ. 114.

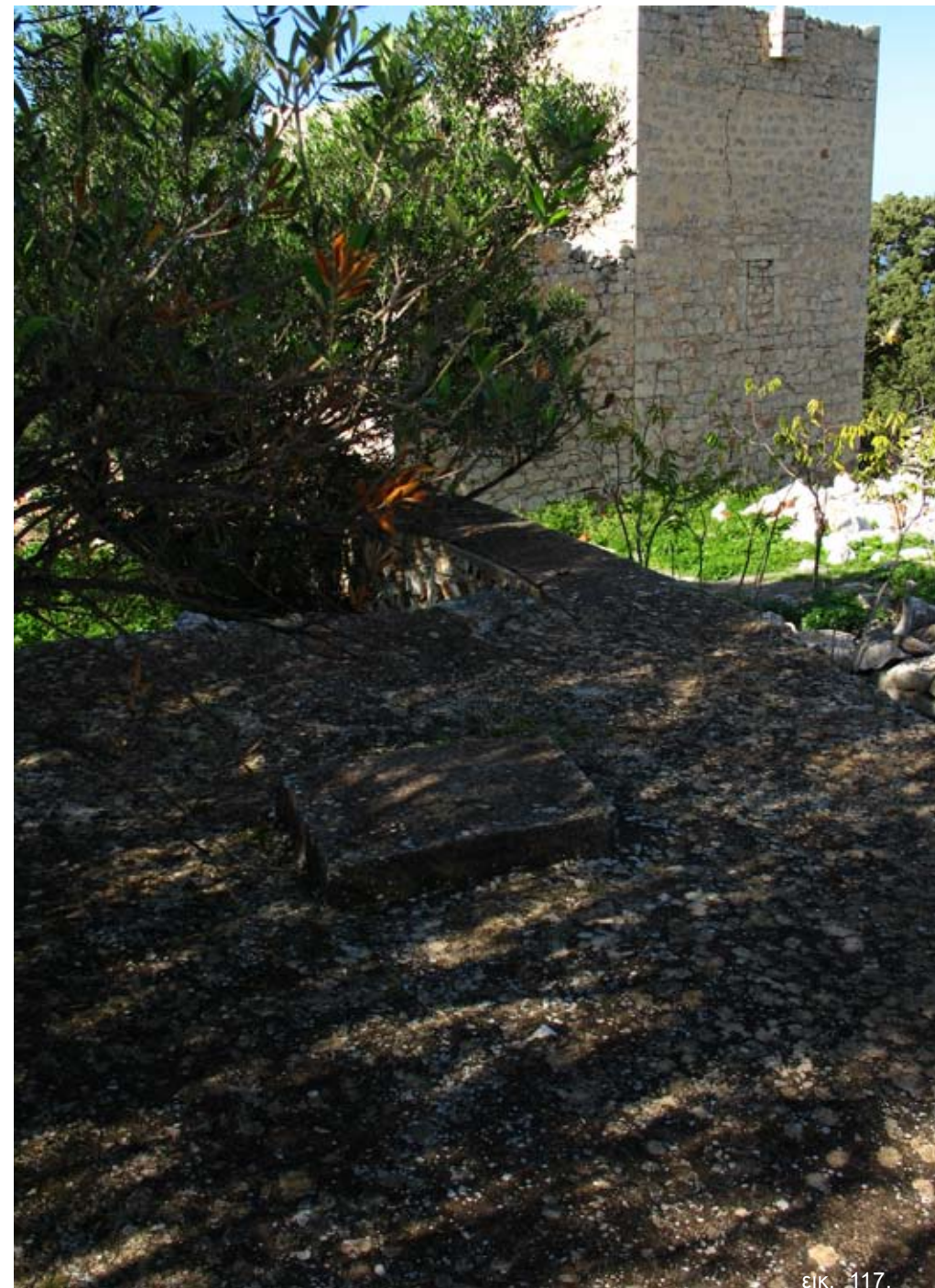

ΕΙΚ. 115.

τομή κλ. 1/50

66. Σε απόσταση 1,80μ. νότια από την παραπάνω στέρνα βρίσκεται και κάποια άλλη μέσα σε κήπο οικίας, επίσης λαξευτή θολωτή με διαστάσεις 31,0x4,70μ. και ύψος από το έδαφος 1,59μ. Έχει λιακό που σήμερα είναι διαμορφωμένος με τσιμεντοκονίαμα, όπου σε κάποιο σημείο στα άκρα του υπάρχει τσίγκινο σύστημα απορροής, ώστε να εκτονώνεται το βρόχινο νερό όταν δεν είναι επιθυμητό. Η στέρνα χρησιμοποιεί την περίφραξη της ιδιοκτησίας ως τη μία της πλευρά, όπου κάποιοι λίθοι προεξέχουν, σχηματίζοντας σκαλοπάτια, ώστε να επιτυγχάνεται η πρόσβαση στο στόμιο, που σήμερα είναι σφραγισμένο. Το βρόχινο νερό εκτός από το λιακό συγκεντρώνονταν στη στέρνα και μέσω πέτρινων διαγών στο έδαφος έξω από την περίφραξη. (εικ.116,117)

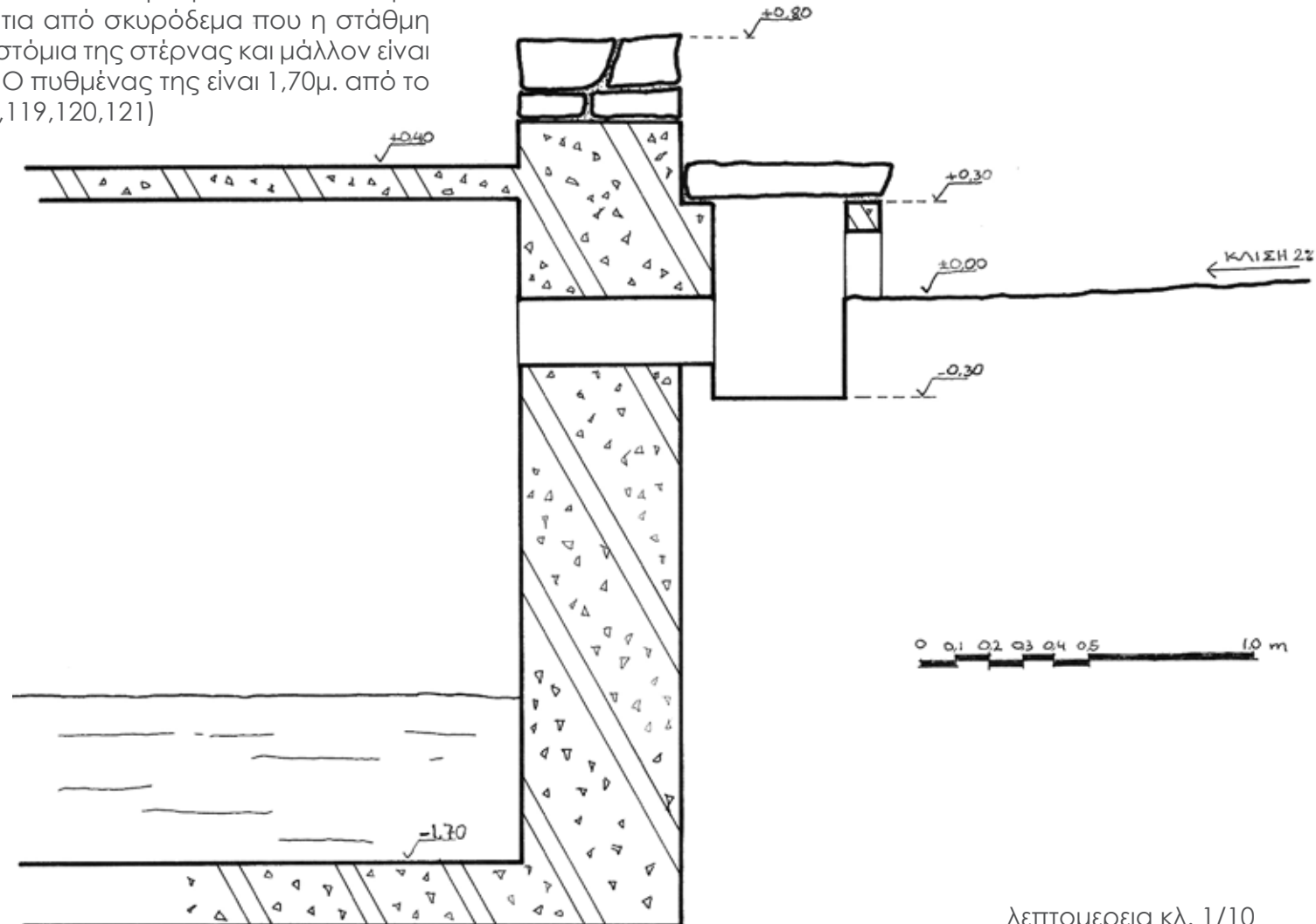

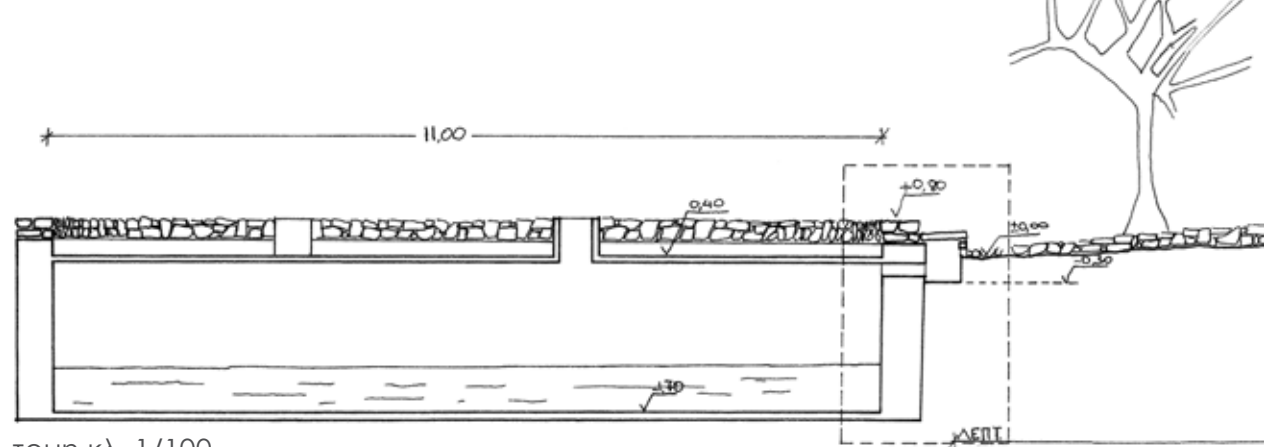

- ✚ στέρνα σε εκκλησία
- ✚ στέρνα σε νεκροταφείο
- στέρνα ή γιστέρνα
- νερόλακκος
- ▲ κωλογιστέρνα
- ◆ κρήνη
- πηγή
- χαραμπός

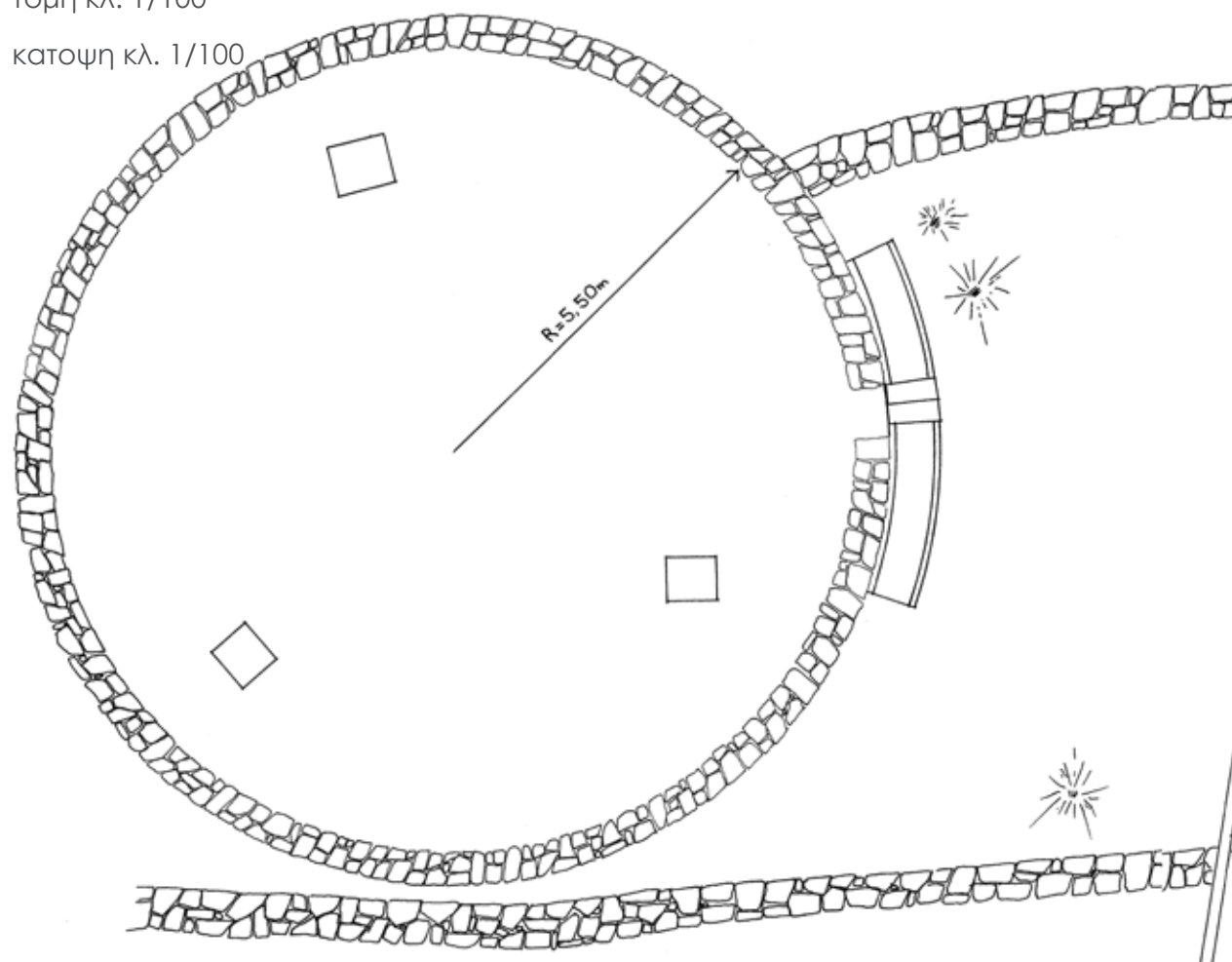
A photograph showing a section of a stone wall or foundation. The wall is constructed from irregular, light-colored stones set in a thick, reddish-brown mortar. To the right of the wall, there is a large, rectangular stone block, possibly a corbel or a part of a larger structure. The ground is dry and sandy, with some sparse vegetation. The number '118.' is visible in the bottom right corner of the image.

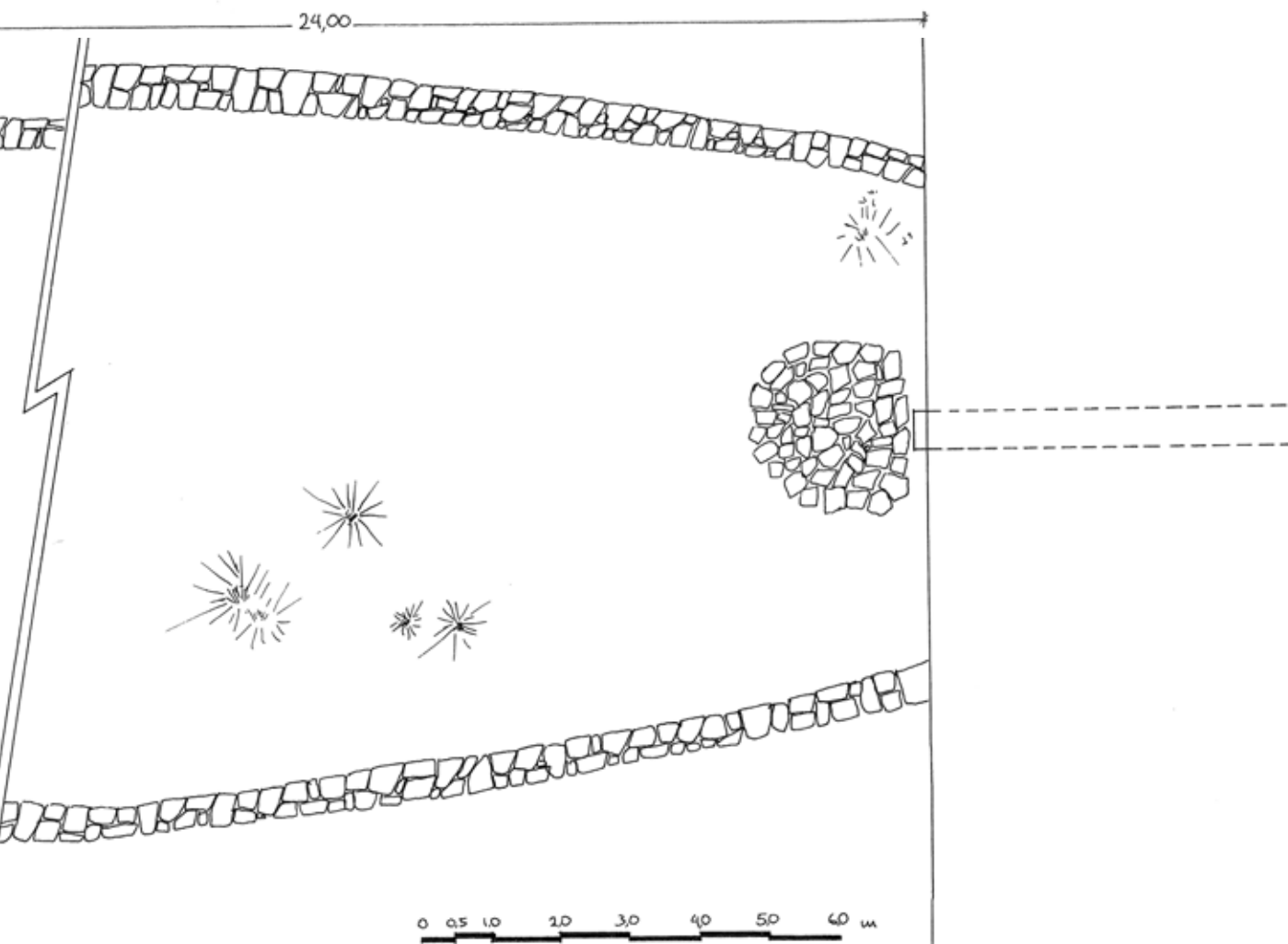
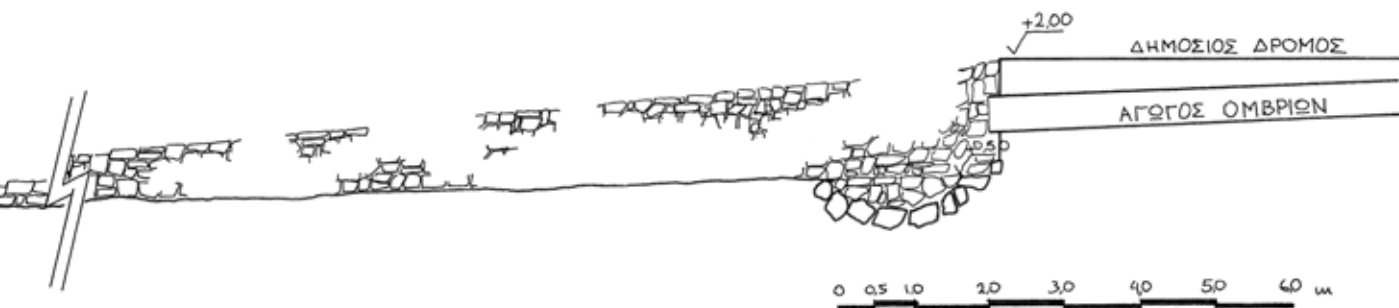

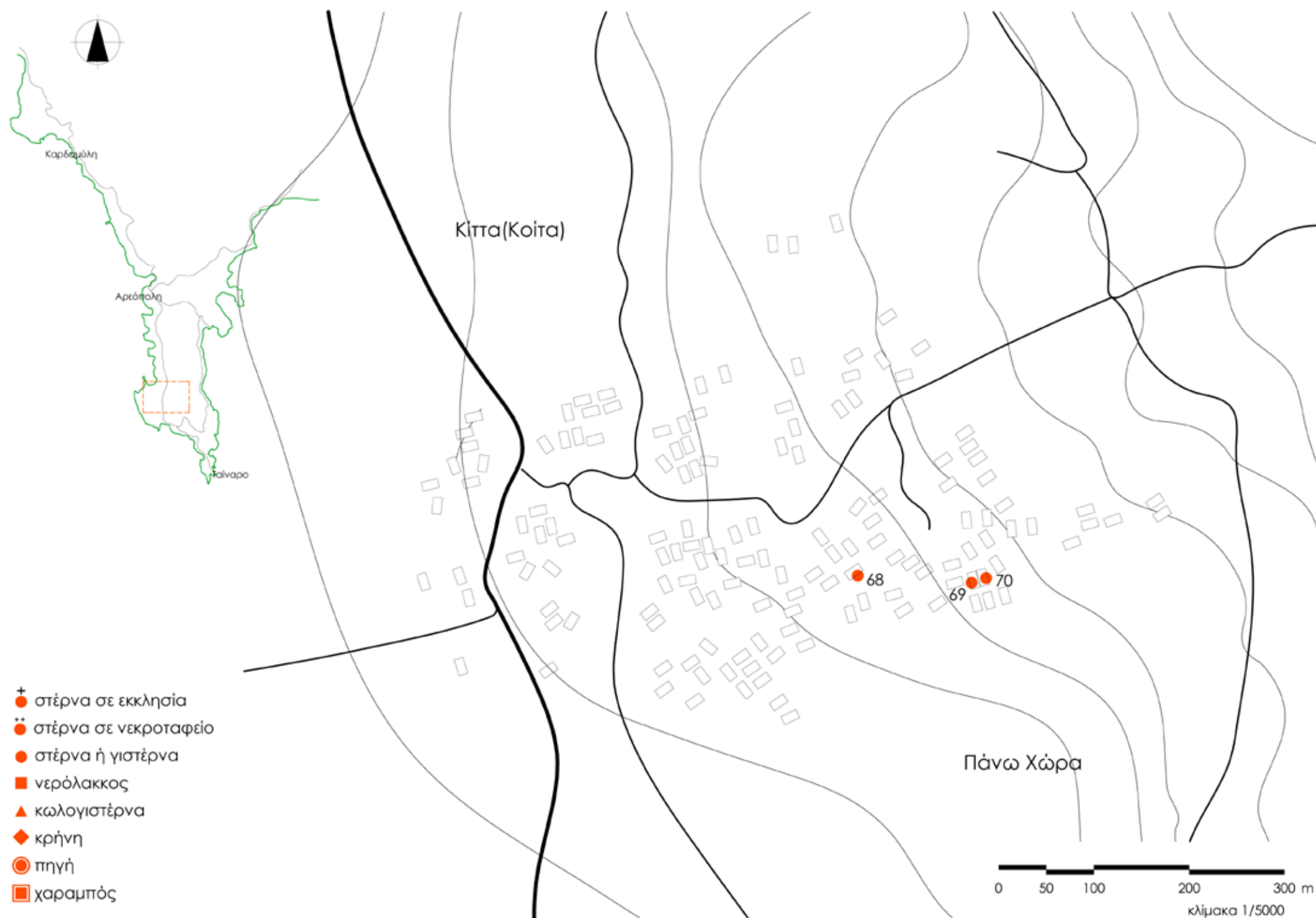

τομή κλ. 1/100

κατοψη κλ. 1/100

68. Φτάνοντας στον οικισμό, 80μ. από τον δρόμο στα δεξιά συναντήσαμε οικία μπροστά από την οποία υπάρχει στέρνα. Καταλαμβάνει σχεδόν τη μισή επιφάνεια της μπροστινής αυλής και μοιάζει με υπερυψωμένο τμήμα της. Έχει διαστάσεις 4,00x3,30μ. και ύψος από το δρόμο 1,20μ. Έχει λιακό με έντονη κλίση προς το κέντρο που βρίσκεται και το στόμιο. (εικ.122)

69. Περίπου 40μ. ανατολικότερα συναντήσαμε στην εξωτερική αυλή οικίας στέρνα με διαστάσεις 4,10x3,80μ. και ύψος από το δρόμο 0,70μ. Περιμετρικά υπάρχει τοίχειο ύψους 0,80μ. από την επιφάνεια της στέρνας και από το δρόμο μοιάζει με περίφραξη συνολικού ύψους 1,50μ. Στο ύψος του λιακού υπάρχουν υδρορροές προς αποφυγήν υπερχείλισης. Φαίνεται να χρησιμοποιείται ακόμη μιας και το στόμιο ήταν κλειδωμένο με σύγχρονη κατασκευή. (εικ.123,124)

ΕΙΚ. 122.

ΕΙΚ. 123.

ΕΙΚ. 124.

70.10μ. ανατολικότερα υπάρχει στέρνα στην εσωτερική αυλή οικίας διαστάσεων 5,00x2,50μ. και ύψος από το δρόμο 1,35μ. με τη μία στενή της πλευρά να βρίσκεται 0,50μ. από την εξωτερική περίφραξη και την άλλη τμήμα της όψης του κτιρίου. Στο πρόσβαση στο λιακό, με έντονη κλίση, γίνεται με πέντε περιμετρικά σκαλοπάτια. (εικ.125,126)

Λόγω των περιορισμών της μεθόδου που ακολουθήσαμε και της έλλειψης μίας πιο ειδικής έρευνας, είναι ίσως πρόωρη η εξαγωγή ασφαλών συμπερασμάτων. Εκφράζουμε, όμως, μία σειρά παρατηρήσεων, καθώς και την επισήμανση των στοιχείων που καταγράψαμε και μπορούν να οδηγήσουν μελλοντικά σε απόδειξη θεωριών με βάση τα σημερινά δεδομένα.

Η αδυναμία της ακριβούς καταγραφής όλων των δεξαμενών που υπάρχουν στην περιοχή της Μάνης, μιας και η πλειοψηφία τους βρίσκεται εντός των ορίων των ιδιοκτησιών, πολλές από τις οποίες είτε δεν κατοικούνται πια ή οι ιδιοκτήτες απουσίαζαν, μας αποτρέπει από το να κάνουμε συσχετισμούς μεταξύ του πληθυσμού και του αριθμού των υδαταποθηκών. Η πυκνότητα των ευρημάτων σε πολλές περιπτώσεις εξαρτάται από την βοήθεια των ντόπιων οι οποίοι μας κατηύθυναν και μας έδειξαν ακόμα και ιδιωτικές, εντός των οικιών στέρνες. Άρα, οικισμοί που ήταν ερημωμένοι πολύ πιθανόν να κρύβουν σημαντικά στοιχεία, που δεν εντοπίσαμε. Οι ενδείξεις, όμως, μας πείθουν ως προς την τυπολογία την οποία διαπιστώσαμε και αναλύσαμε.

Θα ήταν παράλειψη αν δεν αναφέραμε τις διαφορές που συναντήσαμε πηγαινόντας από την Έξω προς την Μέσα Μάνη. Όσο κατευθυνόμασταν νοτιότερα ήταν εντυπωσιακό το πόσο πιο άγονο, άνυδρο και πετρώδες γινόταν το τοπίο επιβεβαιώνοντας όλα τα στοιχεία που είχαμε πληροφορηθεί νωρίτερα ως προς τις επιπτώσεις της μορφολογίας του εδάφους από τον τρόπο που κατασκευάζονταν οι στέρνες (χρήση τεράστιων λίθων για επιστέγαση) μέχρι και στον τρόπο που δομούνταν η κοινωνία. Η ερημιά και εγκατάλειψη ήταν πολύ εντονότερη σε σχέση με την Έξω Μάνη όπου οι προσπάθειες διατήρησης και επανάχρησης του δομημένου περιβάλλοντος ήταν εμφανής (αν και όχι πάντοτε επιτυχημένη). Το ίδιο συμβαίνει και στις κατασκευές με τις οποίες ασχοληθήκαμε. Στην Έξω Μάνη ένα μεγάλο ποσοστό των στερνών που καταγράψαμε ήταν συντηρημένες και ανακατασκευασμένες. Το κουρασάνι είχε αντικατασταθεί με τσιμεντοκονία, ενώ αρκετές χρησιμοποιούνταν μέχρι και σήμερα, όχι βέβαια στον ίδιο βαθμό. Σε αντίθεση με την Μέσα Μάνη όπου οι περισσότερες που βρήκαμε ήταν εγκαταλελειμμένες και αφημένες στην πρωταρχική τους κατάσταση, χωρίς μετέπειτα επέμβαση.

Επίσης , όσον αφορά την κατασκευή τους, ενώ και στις δύο περιπτώσεις συναντήσαμε στέρνες με θολωτή κατασκευή, στην Έξω Μάνη, πολλές φορές υπήρχε τρουλοειδής επιστέγαση, ενώ νοτιότερα δεν βρέθηκε κανένα τέτοιο δείγμα.

Στην Μέσα Μάνη οι μεγάλες δεξαμενές κοινής ωφελείας στο ύπαιθρο, κλειστές ή ανοιχτές, ήταν πολλές ενώ στην Έξω Μάνη συναντήσαμε μόνο έναν πρώην νερόλακκο που πλέον έχει μπαζωθεί και μετατραπεί σε παιδική χαρά. Αυτό είναι ίσως χαρακτηριστικό και απόρροια της διαφορετικής κοινωνικής οργάνωσης και της οικονομίας. Στη Μέσα Μάνη η συλλογική ιδιοκτησία είναι συχνή και αφορά πύργους, κυνηγότοπους, αλατότοπους κλπ, όπως επίσης και η συλλογική βοήθεια στην κατασκευή στερνών κλπ. Τέλος, επιβεβαιώσαμε την απουσία κρηνών στην Μέσα Μάνη, η οποία κατά πάσα πιθανότητα οφείλεται στο γεγονός ότι η Έξω Μάνη είναι πιο εύφορο και πλούσιο μέρος και σαν συνέπεια, οι κάτοικοί της έχουν την οικονομική άνεση να δωρίζουν στον τόπο τους κατασκευές κοινής οφελείας όπως οι κρήνες.

Βιβλιογραφία

- Αλεξάκης Ελευθέριος, «Τα γένη και η οικογένεια στην παραδοσιακή κοινωνία της Μάνης», διδακτορική διατριβή, Αθήνα 1980
- Βαβλιακάκης Ελευθέριος, "Υδρομάστευση και Υδραγωγική: το Κανάτ και τα Αρχαιοελληνικά Συστήματα Υδροδοτήσεως Υψηλής Τεχνολογίας", Υδάτινες Σχέσεις, Το νερό πηγή ζωής κατά την αρχαιότητα, σσ 47-67
- Βιγγοπούλου Ιόλη, «Ένας Ισπανός λιποτάκτης του 16ου αιώνα στην Μάνη», Πρακτικά Συμποσίου Λιμένι Αρεόπολης 4-7 Νοεμβρίου 1993 Περιηγητές και επιστημονικές αποστολές 15ος -19ος αι.- Μαρτυρίες για τον χώρο και την κοινωνία της Μάνης, σσ 197-213, Αθήνα 1996
- Δελιβάνης Δ.Ι, "Τα κοινά χαρακτηριστικά της Πελοποννησιακής οικονομίας και της όλης Ελληνικής οικονομίας", Πρακτικά Α' Διεθνούς συνεδρίου Πελοποννησιακών Σπουδών, τόμος Β, σσ 9-14
- Διεύθυνση Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Μνημείων, "Περί Υδάτων, Το νερό στο Βυζάντιο", Υπουργείο Πολιτισμού, 1999
- Δίκτυο Μουσείων Μάνης, "Μανιάτικοι οικισμοί", Υπουργείο Πολιτισμού
- Καπετανάκης Σταύρος, «Τα σύνορα της Μάνης κατά την ιστορική της πορεία», Πρακτικά Γ' Διεθνούς συνεδρίου Πελοποννησιακών Σπουδών, Καλαμάτα 8-15 Σεπτεμβρίου 1985, σσ 386-406, Αθήνα 1988
- Κόμης Κώστας, «Πληροφορίες για την Μάνη (1786) από ανώνυμο γαλλικό υπόμνημα", Λακωνικά Σπουδαί, τόμος δέκατος, σσ 217-224, Αθήνα 1990
- Μήττα Δήμητρα, "Τον ερό στις τελετές μύησης και καθαρμού", Υδάτινες Σχέσεις, Το νερό πηγή ζωής κατά την αρχαιότητα, σσ 81-102
- Μουτσόπουλος Ν., Δημητροκάλλης Γ, «Νεώτερες έρευνες στα μεγαλιθικά μνημεία της Μάνης», Πρακτικά Α' Λακωνικού Συνεδρίου Σπάρτη-Γύθειο 7-11 Οκτωβρίου 1977 Λακωνικά Σπουδαί Ε'-Πρακτικά Β', σσ 385-390, Αθήνα 1980
- Μουτσόπουλος Ν., Δημητροκάλλης Γ, «Τα μεγαλιθικά μνημεία της Μάνης», Πρακτικά Α' Διεθνούς συνεδρίου Πελοποννησιακών Σπουδών, τόμος Β', σσ 136-148
- Μπαρδάκος Λευτέρης- Τότσικας Αλέξης, «Παραδοσιακές Κρήνες της Πελοποννήσου», εκδόσεις Οδυσσέας, Αθήνα 1989
- Μπαλόγλου Λεία-Ελισάβετ-Νίντος Νικόλαος, "Τζίμοβα-Αρεόπολη", Τεχνικά Χρονικά 56, Τεύχος Οκτωβρίου-Δεκεμβρίου 1987, σσ 13-61
- Παγούνης Μιχάλης, «Υδροληπτικά έργα στην ελληνική παραδοσιακή ζωή», Πρακτικά Επιστημονικής Συνάντησης 12-14 Δεκεμβρίου 1997 Το νερό πηγή ζωής, κίνησης, καθαρμού, σσ 139-142, Αθήνα 1999
- Παπαθανασόπουλος Θανάσης, «Το δίκαιο των υδάτων», Πρακτικά Επιστημονικής Συνάντησης 12-14 Δεκεμβρίου 1997, Το νερό πηγή ζωής, κίνησης, καθαρμού, σσ 155-164, Αθήνα 1999

- Σαΐτας Γιάννης, «Ορθόλιθοι στην Μέσα Μάνη», Πρακτικά Α' Τοπικού Συνεδρίου Λακωνικών Μελετών, Μολάοι 5-7 Ιουνίου 1982, σσ 152-180, Αθήνα 1983
- Σαΐτας Γιάννης, «Η χαρτογράφηση της Μάνης από την Γαλλική Αποστολή στο Μοριά(1829-1832)", Πρακτικά Συμποσίου Λιμένι Αρεόπολης 4-7 Νοεμβρίου 1993 Περιηγητές και επιστημονικές αποστολές 15ος -19ος αι.- Μαρτυρίες για τον χώρο και την κοινωνία της Μάνης, σσ 352-381, Αθήνα 1996
- Σαΐτας Γιάννης, «Μάνη», Ελληνική Παραδοσιακή Αρχιτεκτονική-Πελοπόννησος Β' -Στερεά Ελλάδα, τόμος 5, σελ 45-204, Εκδοτικός οίκος Μέλισσα, Αθήνα 1988
- Σαΐτας Γιάννης-Ζαρκιά Κορνηλία, "Τόποι και τρόποι συλλογής αλατιού στη Μέσα και Έξω Μάνη", Το ελληνικό αλάτι, Η'Τριήμερο εργασίας , Μυτιλήνη 1988, Αθήνα 2001, σσ 255-294
- Χριστοφίδου Αθηνά, « Το μανιάτικο τοπίο με τα μάτια των περιηγητών», Πρακτικά Συμποσίου Λιμένι Αρεόπολης 4-7 Νοεμβρίου 1993 Περιηγητές και επιστημονικές αποστολές 15ος -19ος αι.- Μαρτυρίες για τον χώρο και την κοινωνία της Μάνης, σσ 72-83, Αθήνα 1996
- Πολυμέρου-Καμηλάκη Αικατερίνη, «Πηγές, υδραγωγεία-οικισμοί.Βίοι παράλληλοι στην ιστορία και στις παραδόσεις», Πρακτικά Επιστημονικής Συνάντησης 12-14 Δεκεμβρίου 1997, Το νερό πηγή ζωής, κίνησης, καθαρού, σσ 171-188, Αθήνα 1999

ΔΙΚΤΥΑΚΟΙ ΤΟΠΟΙ

- http://www.metrogreece.gr/News.aspx?a_id=19008&NewsType=7, πηγή: ΑΠΕ-ΜΠΕ, επισκέψιμο την 08-06-2011

ΚΥΡΙΟΤΕΡΟΙ ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΤΕΣ

	ΕΠΩΝΥΜΟ	ΟΝΟΜΑ	ΙΔΙΟΤΗΤΑ	ΤΟΠΟΣ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗΣ	ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΑ
1	Ζερβέα	Στασινή	Οικιακά	Χώρα Εξωχωρίου	29/09/10
2	Γιαννακέα	Σταυρούλα	Οικιακά	Χώρα Εξωχωρίου	29/09/10
3	Ξανθάκη	Αθηνά	Πρόεδρος πολιτιστικού συνλόγου γυναικών Μάνης	Καλαμάτα	26/09/10
4	Καπετανάκης	Στάυρος	Καθηγητής Πανεπιστημίου τμήμα ψυχιατρικής Αθηνών	Μικρή Μαντίνεια	8/12/10
5	Κοτσωνής	Χρίστος	Δημοσιογράφος περιοδικό "όριον"	Πραστείο	29/09/10
6	Κοτσωνής	Δημήτρης	Αγρότης	Καλαμάτα	27/09/10
7	Μαμαλούκος	Αντρέας	Αγρότης	Προσήλιο	30/09/10
8	Μπραϊμης	Ηλίας	Αγρότης	Παλαιόχωρα	7/12/10
9	Νίκας	Αναστάσιος	Οικοδόμος	Προσήλιο	30/09/10
10	Πατριάρχεια	Μαρία	Δασκάλα	Χώρα Εξωχωρίου	29/09/10

Μαμαλούκος Ηλίας

Περιγραφή λειτουργίας διαγού

“Αυτός είναι ο παλιός διαγός που λέγανε, πως θα γεμίσουνε δηλαδή τις στέρνες, αυτόν τον ανοίγανε όχι όμως στα πρωτοβρόχια αλλά μετά από δεκέμβρη-γενάρη για να μην πέφτουνε τα φύλλα από τα δέντρα.”

ΕΡ: Με τι τον καλύπτανε δηλαδή;

ΑΠ: Πριν ανοίξουνε τον διαγό για να γεμίσει η στέρνα, τον σκουπίζανε και βάζανε στην τρύπα μία σήτα. Βάζανε μία σήτα και κλείνανε την άλλη άκρη του διαγού (με μία πέτρα) εδώ κάτω για να πέφτει μέσα τον νερό της βροχής.[δείχνει τις δύο άκρες του διαγού]. Και όταν γέμιζε κάνανε πάλι την αλλαγή, βγάζανε την σήτα, ανοίγανε την άλλη άκρη και φεύγανε τα νερά. Γι αυτό και σε όλες τις στέρνες η κλίση τους είναι προς τα μέσα για τον διαγό για να μαζεύει τα νερά της βροχής.

Νίκας Αναστάσιος

ΕΡ: Κατασκευάζατε στέρνες;

ΑΠ: Όχι, εγώ είμαι οικοδόμος έχω φτιάξει πενήντα σπίτια[... μιλάει για την δουλειά του..]

ΕΡ: Μπορείτε να μας πείτε για το κουρασάνι;

ΑΠ: Ναι, κάνανε και αγιογραφίες επάνω, φτιάχνανε και τις στέρνες.. Ήτανε κεραμίδι τριμμένο..

ΕΡ: Εσείς δουλεύατε με κουρασάνι;

ΑΠ: Κανένας μας δεν το δούλευε, παλιά πολύ παλιά το δουλεύανε, πιθανόν να μην ήμασταν και γεννημένοι εμείς..σίγουρα δεν ήμασταν γεννημένοι. Πρέπει να βάζανε πιο πολύ τριμμένο κεραμίδι, με λιγότερο ασβέστη από τα καμίνια που φτιάχνανε, και το περνούσανε όπως την τσιμεντοκονία. Το κεραμίδι δεν έχει κόλλα για να κολλήσει αλλά το κολλούσε ο ασβέστης, γιατί το κεραμίδι και ο ασβέστης είναι υλικά που συνεργάζονται, και μετά από χρόνια αφομοιώνονται γίνονται πέτρα, ξαναέρχεται στην φυσική του κατάσταση. Αν βάλεις λίγο χώμα, σκέτο ασβέστη και νερό και φτιάξεις ένα τοιχείο με πέτρα μετά από χρόνια, αυτό γινόταν ένα, κόλλαγε με την πέτρα, το βαρούσες με σφυρί και δεν έφευγε.

ΕΡ: Σε τι αναλογία βάζανε τα υλικά;

ΑΠ: Δεν ξέρω..

ΕΡ: Στο εσωτερικό των στερνών το χρησιμοποιούσανε;

ΑΠ: Πιστεύω πως δεν «τριβιδίζανε». Το τριβίδι είναι ένα σφουγγάρι ας πούμε, ή ένα σκληρό φελιζολ το οποίο το περνάς μετά την τσιμεντοκονία και γίνεται λεία, πάρα πολύ λεία, το χρησιμοποιούσανε και στις τοιχογραφίες πάνω από το κουρασάνι. Άρα, πιθανόν να είχανε κάποιο εργαλείο όπως η σπάτουλα και το στρώνανε. Και άντεχε και στο νερό.[..συνεχίζει για τις τοιχογραφίες..]

Όσες στέρνες είναι στρογγυλές με κουρασάνι και πας μέσα και κάνεις θόρυβο, ακούγεται όπως στο θέατρο της Επιδαύρου..Έχει αντίλαλο καλύτερο από τις στέρνες που φτιάχνανε με τσιμέντα.[..ακολουθεί συζήτηση με τους συγχωριανούς του για τις στέρνες στα σπίτια του χωριού και επανέρχεται στο κουρασάνι..]. Ο ασβέστης έχει την ιδιότητα να σκάει αν βάλεις πολύ, έτσι έπαιζαν ρόλο οι αναλογίες στο μίγμα, κάνανε δείγματα πολλά και βάζανε λίγο ασβέστη και πολύ τριμμένο κεραμίδι, σκόνη, το τρίβανε με «σκογγόρα» θαλάσσης με το χέρι, μεγάλο βότσαλο της θάλασσας δηλαδή και το τρίβανε μέσα σε σκαφίδια.

ΕΡ: Τι διαφορά θα μπορούσε να έχει το κεραμίδι από το κοκκινόχωμα;

ΑΠ: Το κεραμίδι είναι ένα υλικό που είναι ψημένο, δεν έχει σκόνη, έχει αποβάλει την υγρασία και δεν σκάει, ενώ το κοκκινόχωμα όταν το βάλεις κατευθείαν θα σκάσει.[..μιλάει για αρμολογήματα..]

Πατριарχία Μαρία

“Τούτο το χωριό ήταν το κέντρο της παλιάς Ανδρουβιστας. Εδώ οι άνθρωποι ήταν αυτάρκεις. Η κάθε οικογένεια είχε ένα γουρούνι, δυο τρεις κατσικούλες, δυο τρεις προβατίνες, κοτόπουλα.. Τα χωράφια μας ήταν κάτω από το χωριό, κάτω από την Κάτω Χώρα. Θυμάμαι που πήγαινε η μητέρα μου κάτω στην σπηλιά, η οποία ήταν γεμάτη και ξεχείλιζε, σε μέγεθος σαν ένα δωμάτιο-ένα καλό δωμάτιο, φυσική σπηλιά λοιπόν που την είχαν πελεκήσει και είχε άφθονο νερό . Πριν πενήντα χρόνια υπήρχαν εδώ νερά, η μάνα έπλενε εκεί, είχε τα ζώα τριγύρω, το αλώνι πιο πάνω, τα χωράφια, η εκκλησιούλα της οικογένειας πιο δίπλα. Πήγα πριν πέντε χρόνια και δεν υπήρχε σταγόνα νερού. Κάτω από το δωμάτιο αυτό υπήρχε μία δεξαμενή με το νερό της οποίας ποτίζανε τους κήπους γύρω κλπ. Τώρα την έχουν κλείσει από πάνω, την χτίσανε όταν φέρανε νερό στα σπίτια με το δίκτυο.[αναφέρεται

σε ένα δωμάτιο του σπιτιού της που πρώτα υπήρχε δεξαμενή και μετέπειτα την μπαζώσανε επεκτείνοντας το σπίτι. Μας δείχνει την αντλία που έχει μείνει και υποδεικνύει την ύπαρξη δεξαμενής]"

ΕΡ: Το νερό που ποτίζατε τα χωράφια το χρησιμοποιούσε μόνο η οικογένεια σας ή και άλλοι συγχωριανοί;

ΑΠ: Ήταν οικογενειακό, αλλά αν ερχόταν καμιά γειτόνισσα έπαιρνε και εκείνη, αφού είχε και μπόλικο νερό. Οι γυναίκες ειδικά τότε είχαν πολλή συνεργασία μεταξύ τους. Η μάνα έκανε τις δουλειές, έπλενε τα ρούχα, ασχολούνταν ,με τα ζώα και τα χωράφια της οικογένειας.

[.....]

Το κάθε σπίτι είχε στέρνα και εγώ πιστεύω πως ακόμα πρέπει το κάθε σπίτι να έχει στέρνα, να μην δίνεται καν άδεια αν δεν προβλέπεται σε κάθε σπίτι να υπάρχει και δεξαμενή. Τον Ιούλιο και τον Αύγουστο δυο ώρες την ημέρα δεν έχουμε νερό γιατί λόγω των ξενοδοχείων στην Καρδαμύλη, που έχουν πισίνες, υπάρχει πρόβλημα νερού στα γύρω χωριά.

Καπετανάκης Σταύρος

“Ένα από τα αμυντικά πλεονεκτήματα της Μάνης είναι η λειψυδρία. Στην δυτική Μάνη, χωρίς όμως αυτό που θα σας πω να είναι εκατό τοις εκατό διασταυρωμένο, τα στρώματα του εδάφους έχουν αυτή την κλίση προς την ανατολή και τα νερά στραγγίζουν προς τα εκεί. Τώρα, σε ορισμένα μέρη υπήρχαν πηγές και από αυτές φτιάχνανε τις κρήνες.. Πάντως το νερό παντού ήταν λιγοστό. Τα τελευταία χρόνια, εγώ εννοώ την κατοχή, στην Μικρή Μαντίνεια σχεδόν όλα τα σπίτια είχαν στέρνα, υπήρχαν όμως και πηγές στις οποίες πήγαιναν εκεί για να πλύνουν. Στην Μεγάλη Μαντίνεια υπήρχε η βρύση από την οποία παίρναμε νερό για να πίνουμε το οποίο μετέφεραν οι γυναίκες με βαρέλια. Ζαλωνόντουσαν οι γυναίκες στην πλάτη με βαρέλια ή αν υπήρχε η πολυτέλεια βάζανε ένα ή δύο βαρέλια στα γαϊδούρια και τα πήγαιναν στα σπίτια. Στην άγονη ,κακοτράχαλη και άνυδρη Μάνη ο πλούτος ήταν η γυναίκα. Οι μανιάτισσες ήταν πραγματικές ηρωίδες. [..μιλάει για λίγο για την γυναίκα της Μάνης..] Για το πλύσιμο όμως υπήρχε μία άλλη πηγή, στου καταφυγιού την σπηλιά όπως λέγεται, γιατί εκεί κατέφευγαν σε εισβολές των Τούρκων ή Τουρκαλβανών. Οι οχυρές θέσεις όπως το κάστρο της Ζαρνάτας είχε πηγή μέσα, πολύ μεγάλο πλεονέκτημα. Γιατί σε άλλα κάστρα που μεταφερόταν το νερό με υδροσωλήνες υπήρχε ο κίνδυνος να προδοθεί και το κατέστρεφαν αμέσως και ήταν σοβαρό το πρόβλημα της λειψυδρίας. Επίσης υπήρχαν πηγάδια σε ορισμένα μέρη.. Ο Κάμπος για παράδειγμα, και όσοι μπορούσαν εκεί είχαν το πηγάδι τους.

Θα πρέπει να σας πω όμως πως ήταν η οργανωμένη η κοινωνία της Μάνης, έχει σημασία..Υπήρχαν οι γενιές οι οποίες κατοικούσαν κοντά κοντά, μετά την απελευθέρωση όμως πολλοί φύγανε και αλλάξανε ιδιοκτήτες τα σπίτια και έτσι είναι δύσκολο σήμερα να βρεις πληροφορίες. Φρόντιζαν λοιπόν να είναι ενωμένοι. Στην Μέσα Μάνη όταν κάποιος είχε ένα κτήμα πήγαινε και έχτιζε έναν πύργο και δίπλα μία κατοικία, τα λεγόμενα ξεμόνια, και εφόσον η γενιά αυτή αυξανόταν γινόντουσαν και άλλα σπίτια, σε άλλα χωριά υπήρχαν πάνω από μία οικογένειες όπως η Λαγκάδα που ήταν τέσσερις οικογένειες και παντρευόντουσαν μέσα στην οικογένεια. Αυτό δεν γινόταν σε όλα τα μέρη βέβαια. Οι κοπέλες δεν είχαν δικαίωμα σε γη και σπίτια γιατί αν ο γαμπρός ήταν από γειτονική γενιά θα γινότανε... Κάθε γενιά, λοιπόν

είχε τη δική της εκκλησία, τα δικά της βοσκοτόπια και φρόντιζαν να έχουν την στέρνα ή τις στέρνες για ύδρευση. Όπου υπήρχε κάστρο υπήρχε και στέρνα, εκτός από την Ζαρνάτα που είχε πηγή μέσα. Ας πούμε στο Πετροβούνι (στο κάστρο της Τρικότσοβα, Χαραυγή) υπάρχουν δύο γιστέρνες ή γλιστέρνες .

Τώρα αν υπήρχε πηγάδι όπως στην Παλιόχωρα, δεν χρειαζονταν οι στέρνες (για πόσιμο νερό πάντα μιλάμε) και επειδή ήταν λιγοστό το νερό δεν μπορούσε να μπει μεγάλο στρατιωτικό σώμα . Αν έμπαιναν πέντε δέκα χιλιάδες Τούρκοι στο Σταυροπήγιο για παράδειγμα για να προχωρήσουν στην Μάνη, που να βρουν να πιουν νερό.. Ένας Τούρκος που είχε γράψει για τα Ορλωφικά είπε ότι δεν προχώρησαν στην Μάνη μέσα γιατί είχαν ανάγκη από νερουλάδες (να κουβαλάνε νερό). Η άλλη άποψη είναι ότι πλήρωσαν το χαράτσι και φύγανε και η άλλη είναι ότι επειδή υπήρχαν πολλές εστίες άμυνας σε πυργόσπιτα σε διάφορα μέρη προτίμησαν να φύγουν .Πάντως από τον Τούρκο συγγραφέα θεωρείται ότι το νερό ήταν το βασικότερο αίτιο που δεν προχώρησαν περισσότερο.

Πολλές φορές το νερό ήταν γλυφό από την Αγία Σω μέχρι τους Μύλους. Λίγο πιο κάτω στην παραλία του αρχοντικού Αβίας, ένας είχε στην παραλία πηγαδάκι με γλυκό νερό. Στην Παλιόχωρα ,που γράφανε και ότι ήταν τόπος για να υδρεύονται τα πλοία , υπήρχαν πηγάδια. Ο κόσμος πήγαινε πάντοτε όπου υπήρχε νερό και μετά από σεισμούς που το νερό χανότανε το χωριό μετακόμιζε και πήγαινε κάπου αλλού . Αναφέρεται για αυτό, ότι η Δροσοπηγή (παλιά Τσεροβά) ανάμεσα από τη Αρεόπολη και το Γύθειο , παλιά λεγόταν Κοτρώνα και ήταν σε άλλο μέρος και επειδή χάθηκαν τα νερά πήγανε στην Τσεροβά και εγκαταστάθηκαν.

ΕΡ: Υπήρχαν κανόνες για την διανομή του νερού;

ΑΠ: Όταν το νερό ήταν λίγο γινόντουσαν συμφωνίες να μην παίρνει πχ μία οικογένεια όλο το νερό, αλλά λεπτομέρειες δεν γνωρίζω. Σε χωρία που υπήρχαν δύο με τρεις οικογένειες τα πράγματα ήταν πιο εύκολα αλλά πολλές φορές γινόντουσαν και «πόλεμοι» για το ποιος θα υδρεύεται από τις πηγές κλπ. Ήτανε και αντικείμενο προίκας επίσης το νερό.”

[..τελειώνει με την περιγραφή των πύργων και γεγονότων που αφορούν την ιστορία της Μάνης..]

SUMMARY

Inventory and documentation of water storage modes in Mani, Southern Greece

This research deals with the storage and use of water in Mani, Greece. Water is of paramount importance in areas where drought and water scarcity is a running sore and defines their everyday lives. The fact that it is a symbol of life and survival makes it sacred, giving it an important place in folk tradition. The absence of water in Mani is due to its subsoil, which does not promote the creation of exploitable aquifers, because its ingredients do not withhold quantities of water, but instead, let the rain water leave to the sea. Thus, the gathering of water in water tanks is of vital importance.

The presence of water in the folklore studies, traditions and its relation to the social system in the region of Mani is the first part of the research work. It is followed by analysis of the storage media, primarily cisterns and their use on a daily basis in selected regions of the Messinian and Laconian Mani. The tanks and ponds were the only way to collect and store rainwater, and drinking fountains as projects of common benefit were not in common in the 'Inner Mani' (Laconian), in contrast to the 'Outer Mani' (Messinian). The fountains were public works or donations placed in the central squares across cobbled streets or highways and in rural areas serving the farmers. The fountains also used as places of cleanliness and beauty of men and women, and fulfill other social functions, as they were meeting and contact places of people. The cisterns are structures of rainwater storage. They were a key way of water supply, which is why they appear in almost every house, while the capacity was a criterion for dowry. Usually manufactured in underground dwellings or in their courtyard.

Finally, the research contains an extensive inventory of technical and construction details of tanks, their dimensions and their placement to the site.

The aim of the survey is the recording, standardization and archival preservation of these valuable structures which are now destroyed or changed use.